

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

16. YÜZYIL SONUNDA MERKEZ TAŞRA İLİŞKİLERİNDE
ÇİRMEN ÖRNEĞİ (15 NOLU ÇİRMEN ŞER'İYE SİCİLİNDE
PADİŞAHA AİT VESİKALARIN TRANSKRİPSİYON VE
DEĞERLENDİRİLMESİ)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan:
Yaşar UĞURLU

Danışman:
Doç. Dr. Levent KAYAPINAR

Bolu-2008

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yaşar UĞURLU' ya ait “16. YÜZYIL SONUNDA MERKEZ TAŞRA İLİŞKİLERİNDE ÇİRMEN ÖRNEĞİ (15 NOLU ÇİRMEN ŞER'İYE SİCİLİNDE PADİŞAHA AİT VESİKALARIN TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRİLMESİ)” adlı çalışma, 19.9.2008 tarihinde jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Akademik Unvan ve Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Levent KAYAPINAR

Üye : Yrd. Doç. Dr. Sıddık ÇALIK

Üye : Yrd. Doç. Dr. Bilge KAYA

Prof. Dr. Uğur ESER

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ABSTRACT**AN EXAMPLE OF RELATIONSHIP BETWEEN CENTER AND THE PROVINCES IN THE END OF 16th CENTURY CAN ASSESMEN AND TRANSCRIPTION OF THE DOCUMENT BELONG TO SULTAN AND REPLACED IN THE COURT RECORD OF CIRMEN****Yaşar UĞURLU****Master of Arts Thesis****Department of History****Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Levent KAYAPINAR****August 2008, 166+xii Pages**

The Ottoman State had survived six centuries with powerfull central and province administration. The gold ages of Ottoman State cover XVth and XVIth centuries. After this period Ottoman State had begun to change as well as the World.

Either sixteenth century comprises the period of rise and or fall. When I glance at the relationship between Ottoman center and Çirmen, I can see this change clearly. The Fermans and Berats between Çirmen and Ottoman center connect with tax, judice, security and the system of timar. In this period the action against the central authority had risen. In contra to this situation, central administration tried to save the former position with ferman and berat sent to provinces. In order to establish again the authority, the Ottoman administration had refered to old laws.

Key Words: The Ottoman State, Çirmen, Ferman, Berat, Court Record, XVIth century.

ÖZET**16. YÜZYIL SONUNDA MERKEZ TAŞRA İLİŞKİLERİNDE ÇİRMEN
ÖRNEĞİ (15 NOLU ÇİRMEN ŞER'İYE SİCİLİNDE PADİŞAHA AİT
VESİKALARIN TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRİLMESİ)****Yaşar UĞURLU****Yüksek Lisans Tezi****Tarih Anabilim Dalı****Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı****Tez Danışmanı: Doç. Dr. Levent KAYAPINAR****Ağustos 2008, 166+ xii Sayfa**

Osmanlı Devleti güçlü bir merkezi idare ve merkezi idareye sıkı sıkıya bağlı fakat yerinden yönetim anlayışıyla oluşturduğu taşra teşkilatlanması ile güçlü bir devlet olarak altı asrı aşkın ömür sürmüştür. Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemi 15. yüzyıl ortaları ile 16. yüzyıl sonlarını kapsamaktadır. Zira Osmanlı Devleti 16. yüzyıl sonlarından itibaren tüm dünya ile birlikte bir değişim sürecine girmiştir.

16. yüzyıl Osmanlı'nın en ihtişamlı dönemini ifade etmekle birlikte 16. yüzyılın sonları Osmanlı'nın duraklama dönemini içine alan kritik bir dönemi kapsamaktadır. Osmanlı merkezi ile Çirmen arasındaki ilişkilere baktığımızda bu değişim ya da duraklama kendini açıkça göstermektedir. Çirmen ile merkez arasında ferman ve beratların temel konusu vergi, adalet, asayiş ve timar tevcihidir. Çirmen ile merkez arasındaki ilişkilerin taşra boyutunda merkezden gönderilen emirlere muhalif fiil ve hareketlerde giderek artan bir durum söz konusudur. Merkezde ise fermanlar ve beratlar aracılığı ile eski düzeni korumaya yönelik bir tavır göze çarpmaktadır. Sık sık kanûn-ı kadîme göndermeler yapılarak taşradaki otorite sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Çirmen, ferman, berat, şer'iyeye sicilleri, XVI. yüzyıl.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti tarih sahnesinde altı asrı aşan bir süreyle varlığını sürdürmesi bakımından dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Şüphesiz Osmanlı Devleti'nin bu kadar uzun ömürlü olmasında temelleri sağlam atılmış müesseselerin yanı sıra güçlü bir teşkilatlanmanın da etkisi olmuştur.

Çirmen, Osmanlıların Balkanlar'daki fethinden sonra oluşturulan ilk sancaklardan ve Osmanlı Devleti'nin askeri hareket merkezlerinden biri olması nedeniyle önemli bir coğrafi konuma sahipti. Bu stratejik konuma göre 16. yüzyıl sonlarında Çirmen'de Osmanlı taşra teşkilatının nasıl yapılandığı ve Osmanlı merkezi teşkilatı ile ilişkileri ne yönde yürütüldü gibi hususları araştırmamıza konu yaptık.

Bu bağlamda Osmanlı'nın kuruluştan sonra inkişafına beşiklik eden Balkanlar'da yer alan Çirmen Sancağı'nın 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı merkezi teşkilatı ile arasındaki ilişkiyi incelemeye çalıştık. Bu konuda tarih çalışmalarının vazgeçilmez malzemesi olan arşiv belgelerini esas aldık. Bizim çalışmamızın ana kaynağını ise Osmanlıların en mühim arşiv belgelerinden olan Şer'îye Sicillerinden 15 Nolu Çirmen Şer'îye Sicili teşkil etmektedir. 15 Nolu Çirmen Şer'îye Sicili'nin 380 sayfa olması nedeniyle tamamını değil konumuzla ilgili olarak ferman ve beratların transkripsiyonunu ve değerlendirmesine yer verdik. Bununla beraber konu ile ilgili diğer kaynaklardan da istifade ettik.

Çalışmamızın sadece bir adet şer'îye sicili ile yapılmış olması bir eksiklik gibi görülebilir. Yine Çirmen'in bugün Türkiye sınırları içerisinde yer almaması ve Çirmen hakkında yerli kaynaklarında sayıca az olması gibi nedenlerle çalışmamız açısından olumsuz bir durum teşkil etmektedir. Ancak belgelerin niteliği göz önüne alındığında Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıl sonlarında ne durumda olduğu çok açık bir şekilde görülmektedir. Bu bakımdan Balkanlara ait bir coğrafyanın şer'îye sicili'ne dayalı olarak böyle bir çalışma yapmanın önemli olduğu söylenebilir.

Çalışmamı, bana her zaman destek olan sevgili eşim ve aileme ithaf ediyorum.

TEŞEKKÜR

16. yüzyıl sonunda merkez taşra ilişkilerinde Çirmen örneği (15 nolu Çirmen Şer'ıye Sicilinde Padişaha Ait Vesikaların Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi) adlı bu çalışmam esnasında tezin her aşamasında desteğini gördüğüm tez danışmanım Sayın Hocam, Doç.Dr. Levent KAYAPINAR ile bilgi ve görüşlerini esirgemeyerek çalışmama katkı sağlayan Sayın Hocam, Yrd. Doç. Dr. Ayşe KAYAPINAR'a sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Çalışmalarım esnasında harcadığım yoğun mesai süresince gösterdiği anlayış ve yardımlarından dolayı eşime ve aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT	iii
ÖZET	iv
ÖNSÖZ	v
TEŞEKKÜR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	3
ÇİRMEN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	3
ÇİRMEN TARİHİ'NİN KAYNAKLARI.....	3
1.1. Mufassal Defterler.....	3
1.2. İcmal Defterleri.....	4
1.3. Vakıf Defterleri.....	5
1.4. Müsellem Defterleri.....	5
1.5. Şer'ıye Sicili.....	6
1.6. Diğer Defterler.....	6
1.6.1. Yörük-Tatar-Kıpti Defterleri.....	6
1.6.2. Yoklama Defterleri.....	6
1.6.3. Timar ve Zeâmet Tevcih Defterleri.....	6
1.6.4. Derdest Defterleri.....	7
2. ÇİRMEN TARİHİ İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	7
3. ÇİRMEN'İN TARİHÇESİ.....	8
3.1. Çirmen'in Coğrafi Tasviri.....	8
3.2. Osmanlı Öncesi Çirmen Tarihi.....	9
3.2.1. Traklar.....	9
3.2.2. Makedonlar.....	10
3.2.3. Roma ve Bizans.....	10
3.2.4. Slavlar.....	10
3.2.5. Türkler.....	11

3.2.5. Türkler.....	11
4. OSMANLI DÖNEMİ ÇİRMEN TARİHİ.....	13
BÖLÜM II.....	16
ÇİRMEN'DE TAŞRA TEŞKİLATLANMASI.....	16
1. MÜLKİ İDAREDEDEN SORUMLU YÖNETİCİLER.....	17
1.1. Sancak ve Sancakbeyi.....	17
1.2. Subaşı.....	23
1.3. Voyvada/Voyvadalık.....	26
2. ADLİ İDAREDEDEN SORUMLU YÖNETİCİLER.....	27
2.1. Kaza ve Kadı.....	27
2.2. Nâib.....	33
2.3. Kassam.....	34
3. TAŞRA TEŞKİLATINDAKİ DİĞER GÖREVLİLER.....	36
3.1. Kale Dizdârları.....	36
3.2. Şehir (İl) Kethüdası.....	37
3.3. İl Erleri.....	38
3.4. Çeşitli Eminler.....	40
4. TAŞRADA UYGULANAN İDARİ, İKTİSADİ VE ASKERİ YAPI.....	41
4.1. Osmanlı Merkezîyetçiliği ve Tahrir Defter Sistemi.....	41
4.2. Tımar Sistemi.....	44
4.3. İltizam Sistemi.....	54
4.4. Derbend Teşkilatı.....	59
4.5. Yaya-Müsellem Teşkilatı.....	61
BÖLÜM III.....	65
15 NOLU ÇİRMEN ŞER'İYE SİCİLİNDEKİ PADİŞAHA AİT BELGELERİN TRANSKRİPSİYONU.....	65
BÖLÜM IV.....	118
BELGELERİN DİPLOMATİK TAHLİLİ.....	118
1. Diplomatik İlminin Doğuşu ve Gelişimi.....	118

2. Osmanlı Diplomatik İlminin Doğuşu ve Gelişimi.....	119
2.1. FERMAN.....	123
2.1.1. Davet.....	125
2.1.2. Tuğra.....	126
2.1.3. Elkâb.....	126
2.1.3.1. İdarî Sınıf Mensuplarına Verilen Elkâb.....	127
2.1.3.2. İlmiye Sınıfı Mensuplarına Verilen Elkâb.....	129
2.1.4. Duâ.....	131
2.1.4.1. İdarî Sınıf Mensuplarına Ait Duâlar.....	131
2.1.4.2. İlmiye Sınıfı Mensuplarına Ait Duâlar.....	132
2.1.5. Nakil / İblağ.....	133
2.1.6. Emir.....	135
2.1.7. Te'kid / Tehdid.....	136
2.1.8. Tarih.....	137
2.1.9. Mahall-i Tahrir.....	138
2.2. BERAT.....	139
2.2.1. Davet.....	140
2.2.2. Tuğra.....	141
2.2.3. Berat Başlangıç Formülü (Nişan Formülü)	141
2.2.3.1. Nişan Kelimesiyle Başlayanlar.....	141
2.2.3.2. Sebeb (vech)-i tahrir ile Başlayan Formüller.....	142
2.2.3.3. Hüküm Terimi Kullanılarak.....	143
2.2.3.4. Biti Terimi Kullanılarak.....	143
2.2.3.5. Misâl Terimi Kullanılarak.....	143
2.2.3.6. Tevkî' Terimi ile Başlayanlar.....	143
2.2.3.7. Mektub Kelimesi ile Başlayanlar.....	143
2.2.4. Ünvan.....	144
2.2.5. Elkâb.....	145
2.2.6. Nakil / İblağ.....	146
2.2.7. Emir / Hüküm.....	146
2.2.8. Te'kid/Tehdid.....	148
2.2.9. Tarih.....	148

2.2.10. Mahall-i Tahrir.....	149
3. MERKEZ İLE TAŞRA ARASINDAKİ DİPLOMATİK İLİŞKİYE KONU OLAN MESELER.....	149
3.1. Resmi Müracaatı Yapanlar ve Yapıldığı Yer.....	150
3.2. Resmi İşlemlere Sebep Olan Meseleler.....	150
3.2.1. Güvenlik ve Asayiş İle İlgili Meseleler.....	151
3.2.2. Askerî Meseleler.....	152
3.2.3. Ta'yîn.....	153
3.2.4. Tımar ve İltizam Tevcihi.....	153
3.2.5. Vergi.....	154
3.2.6. Bürokratik Yanlılıklar	154
3.2.7. Usulsüzlükler İle İlgili Meseleler.....	155
SONUÇ.....	157
KAYNAKÇA.....	159
ÖZGEÇMİŞ.....	166

KISALTMALAR

AIÜB	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
ÇŞS	: Çirmen Şer'ıye Sicili
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
Gös. yer.	: Gösterilen Yer
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ŞS	: Şeri'ye Sicili
sr.	: Sıra No
s.	: Sayfa No
ss.	: Sayfa Aralığı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Osmanlı 1300 yıllarda Anadolu'da Selçuklular ile Bizans arasında kendisini *gaza*'ya adanmış küçük bir uç beyliği olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin temelini oluşturan bu *gazi uç beyliği* karakteri Osmanlı Devleti'nin altı yüz yıllık tarihsel varlığının yanı sıra devletin askeri, siyasal, dinsel ve kültürel yapısının önemli belirleyicisi olarak devlet yapılanmasında askeri sınıfın etkin rol oynamasında önemli bir etkiye sahip olmuştur.¹

Gaza faaliyetleri sonucunda Osmanlı yaklaşık bir asırda bir uç beyliği olmaktan çıkmış ve yoğun fetih faaliyetleriyle özellikle Balkanlar'da akıncı birlikleri ve kolonizatör Türk dervişlerinin faaliyetleriyle Osmanlı sınırları genişleyerek bir devlet haline gelmiştir.²

II. Mehmet zamanına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti merkezi ve mutlak devlet esaslarına göre teşkilatlanmıştır³. Bu manada Osmanlı Devleti'nin gerçek kurucusu Fatih Sultan Mehmet'tir.⁴ Yıldırım Bayezit'in Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesi ile Fetret Devri'nde (1402–1413) taht mücadelelerinin çıkması II. Murat zamanında Balkanlar'daki fetih faaliyetlerinde yer alan ve önemli askeri kuvvete sahip akıncıların padişah otoritesine karşı başı buyruk hareketleri II. Mehmet için merkezi otoritenin sağlanması bakımından etkileyici sebepler olmuştur. Fatih'in İstanbul'u fetih etmesi ile Çandarlı Halil Paşa gibi güçlü bir veziri bertaraf ederek güçlü merkezi otorite için kul sistemini esaslı değişiklikler ile uygulamaya koymuştur.⁵

Osmanlı fetihlerinin özellikle Balkanlar'da hızla yayılmasıyla *sancak* denilen idari birimler oluşturulmuştur. Bu sancakların sayısı giderek artmakla beraber, fetih hareketlerini yürütmek için de askeri organizasyonlar olarak istifade edilmiştir. Bu

¹ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)* çev. Ruşen Sezer, İstanbul: YKY, 2003, s. 47

² Ömer Lütfü Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. II. Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, vol. II (1942), ss. 279-365.

³ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007, s. 37

⁴ Halil İncalcık, *a.g.e.*, s. 34

⁵ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 111.

anlamda Rumeli’de kurulan ilk sancak Gelibolu ve sırasıyla Vize ve Çirmen’dir.⁶ Çirmen’in sancak merkezi olmasında Meriç Vadisi’ne hakim ve Edirne’yi koruyacak stratejik bir konumda olmasının etkisi vardır.⁷

Çirmen Sancağı’nın idari yapılanması Osmanlı taşra teşkilatında yaygın olarak uygulanan merkezi idareye doğrudan bağlı sancak yönetimlerinden biri olarak Rumeli’deki bütün sancaklarda uygulanan yönetim ile aynıydı. Çirmen coğrafi konumu ve kuruluşundaki şartlar gereği bir uç sancağı olarak gelişmiştir. Bu yapılanma içerisinde en önemli unsur yaya ve müsellemlerdi. Osmanlı’nın ilk askeri zümresini oluşturan yaya ve müsellemler Çirmen Sancağı ve çevresinde mevcut idi. Çirmen Sancağı’nın oluşmasında yaya-müsellemler teşkilatı önemli bir unsurdu. Ancak fetihlerin genişlemesiyle Çirmen bu konumunu yitirmiş ve askeri teşkilatlanma yeni fetih edilen uç bölgelere kaymıştır.⁸ 16 yüzyıl sonlarına gelindiğinde Çirmen Sancağı askeri bir üs olmasa da yaya-müsellemler birlikleri bakımından hatırı sayılır bir konumda yer aldığı da görülmektedir.

Bizim bu çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Çirmen’in tarihçesi, Çirmen’in tarihi kaynakları ve Çirmen üzerine yapılan çalışmalara yer verdik. İkinci bölümde ise, taşra teşkilatını oluşturan temel kavramları açıklayarak Çirmen’in Osmanlı taşra teşkilatındaki yerini tespit etmeye çalıştık. Üçüncü bölümde ise, çalışmamıza konu olan ferman ve beratların transkripsiyonuna yer verdik. Dördüncü bölümde ise, padişaha ait vesikaları Osmanlı diplomatikası açısından değerlendirmeye çalıştık.

⁶ Sıddık Çalık, *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlarda Osmanlı Düzeni (15-16 Yüzyıllar)*, İstanbul: Bosna-Hersek Dostları Vakfı Yayınları, 2005, s. 25.

⁷ M. Tayyib Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2007, s. 12.

⁸ Çalık, *a.g.e.*, s. 29.

I. BÖLÜM

ÇİRMEN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. ÇİRMEN TARİHİ'NİN KAYNAKLARI.⁹

1.1. Mufassal Defterler

MAD 35 (H. 871/ M. 1466) :

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde maliyeden müdevver tasnifinde yer alan bu defter, 9x26 cm ebadında ve 278 varaktan oluşmaktadır. Dönemin üslûbuna ve diline uygun olarak tertip edilmiş olan bu defter Çirmen'e ait ilk defterdir. Dönemin has, timar ve vakıf gelirlerini içermekle beraber Çirmen müsellemlerine ait kayıtlarında yer alması dolayısıyla bu mufassal defter muhtevası bakımından önemli bir defterdir.

MAD 342 (H. 888/ M. 1483) :

1466 tarihli MAD 35 defterine göre düzenlenen bu defter baş tarafı eksik olup 9x26 cm ebadında ve 115 sayfadan meydana gelmektedir. Bu defter timar, müsellemler ve vakıfları içermektedir.

MAD 549

MAD 342'nin devamı olan bu defter son birkaç sayfası eksik olup 142 sayfadan meydana gelmektedir.

⁹Çirmen'in tarihi kaynaklarını hakkındaki bilgileri büyük ölçüde Sıddık Çalık'ın Çirmen üzerine yaptığı çalışmasından faydalanılarak hazırlanmıştır. Bkz. Sıddık Çalık, *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlarda Osmanlı Düzeni (15-16 Yüzyıllar)*, İstanbul: Bosna-Hersek Dostları Vakfı Yayınları, 2005, s. 6-11

TD 50 (H.921 / M. 1515)

Klasik Osmanlı tahrir defterlerinin özelliklerine göre düzenlemiş bu defter Yavuz Sultan Selim'in ilk yıllarında hazırlanmış olup defter emini Hafız Abdullah, katibi Hüsrev Çelebi'dir. Has, zeâmet, timar ve vakıf kayıtlarını içermektedir. 12x33 cm ebadında ve 246 sayfadan meydana gelmektedir.

TD 385 (H. 948 / M. 1541?)

Kanuni döneminde hazırlanmış olan bu defter nemden dolayı yazıları kısmen silinmiştir. 12x39 cm ebadında olup 427 sayfadan meydana gelmektedir.

TD 521 (H. 980 / M. 1572)

II. Selim'in ilk yıllarında hazırlanmış olan bu defter girişi (dibâcesi) olan yegane defterdir. Defter emini Abdullah, katibi Süleyman'dır. 14x41 cm ebadında 456 sayfadan meydana gelmektedir.

TD 651

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bu defterin tarihi ile ilgili her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Defterin giriş kısmında III. Murat'ın tuğrası bulunması nedeniyle bu defterin bu padişah döneminde tamamlandığını göstermektedir. H. 999 /M.1590 tarihinde Çirmen çevresindeki sancakların tahririne başlanmıştır. Çirmen'de de muhtemelen bu dönemde başlanmış 3-5 yıl içersinde de hazırlandığını farz edersek H.1004 / M. 1595 tarihi tahmini olarak bu defterin tarihidir. Defter 12x44 ebadında 476 sayfadan meydana gelmektedir.

KK 133

Ankara Tapu Kadastro Arşivi'nde bulunan bu defter TD 651'in bir suretidir.

1.2. İcmal Defterleri**TD 128 (H. 932 / M. 1525)**

Çirme'e ait eldeki ilk icmal defteridir. Defterin baş tarafında nahiyelerdeki ticari faaliyetlerden alınacak vergileri içeren kanunnameler vardır. 54 sayfadan meydana gelen bu defter silik ve çok bozuk olduğu için anlaşılabilir değildir.

TD 370 (H. 937 / M. 1530)

Osmanlı Devleti 1530'larda ÷lke genelini kapsayan bir dizi arazi tahrirleri yapmıştır. Rumeli Eyaleti'ne ait olanı da TD 370 sayılı defterdir. Çirmen bu defterde 319-324 sayfaları arasında yer almaktadır. TD 128'de olduğu gibi Çirmen kazalarındaki ticari faaliyetlerden alınacak vergilere dair kanunnameler yer almaktadır.

KKK 334

Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde yer alan bu defter KK 133 ve TD 651 defterlerinin icmâlidir. Yıpranmış bir halde olan bu defter 11x36 cm ebadında 41 sayfadan meydana gelmektedir.

1.3. Vakıf Defterleri

AK. O. 116/3

İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan bu defter AK. O.116/4'ü tamamlayan bir defter parçasıdır. Kanuni dönemine ait olan bu defter H. 929 / M. 1522 – H. 937 / M. 1530 yılları arasını kapsamaktadır. Defterin dibacesi (girişi) olmamakla beraber baş tarafındaki bilgiler tam olup 21 varaktan meydana gelmektedir.

AK. O. 116/3

Bu vakıf defteri AK. O. 116/3'ün devamıdır. Defterin sonu tam olup, 23 varaktan meydana gelmektedir.

1.4. Müsellem Defterleri

TD 172 (H. 938 / M. 1531)

Çirmen'in ilk müstakil müselleme defteridir. Tahrire Hasan Paşa başlamış, ancak etmesi üzerine Davut Abdullah bu tahriri bitirmiştir. Defterde eşkinici müsellemleri ile ilgili bir kanunname olup Çirmen haricinde Ergene Nahiyesi müsellemleri de bu defterde yer almaktadır. Defterin dibacesi olup 185 sayfadan meydana gelmiştir.

TD 518 (H. 980 / M. 1572)

Çirmen haricinde Edirne ve Ergene nahiyelerindeki müsellemlerde bu defterde yer almaktadır. 13x41 cm ebadında 352 sayfadan meydana gelmektedir.

1.5. Şer'iyeye Sicili

Çirmen Sancağı ile ilgili şu an için bir adet şer'iyeye sicili mevcuttur. Bu da Milli Kütüphane'deki Edirne Şer'iyeye Sicilleri içerisinde yer alan 15 nolu şer'iyeye sicilidir. 193 varak olup birkaç poz haricinde defter temiz olup yazıları okunaklıdır.

1.6. Diğer Defterler

1.6.1.Yörük-Tatar-Kıpti Defterleri

TD 120 (H. 929 / M. 1522), TD 202 (H. 946 / M. 1539), TD 223 (H. 950 / M. 1543), TD 230 (H. 950 / 1543), TD 226 (H. 950 / 1543) TD 225 (H. 950 / 1543), TD 4995 (973 / M. 1565), TD 620 (H. 980 / 1572)

1.6.2. Yoklama Defterleri

Müselleme; TD 17641 (H. 974 / M. 1566), *Akıncı ve Topçu*; TD 994 (H. 994 / M. 1585), *Timar*; MAD 34 (H. 948 / M. 1541), MAD 68 (H. 961 / 1553, O.AK 119/3 (H. 974/ M. 1566)

1.6.3. Timar ve Zeâmet Tevcih Defterleri

TD 394 (H. 933-937 / M. 1526-1530), MAD 15312 (H. 974 / M. 1566)

1.6.4. Derdest Defterleri

KKA 436 (H. 1129 / M. 1716), KKA 476 (H. 1146 / M. 1733)

1. ÇİRMEN TARİHİ İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Çirmen ile ilgili müstakil bir çalışma olmamakla birlikte Çirmen ile ilgili ilk kıymetli bilgiler **M. Tayyib Gökbilgin**'in *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul 1952, adlı eserinde yer almaktadır. Çirmen Livası başlığıyla yaklaşık on sayfada Çirmen Sancağı'nın coğrafi tasviri sancağın oluşturulması ve sancağın idari yapısı hakkında bilgi vermektedir. Eserinin diğer bölümlerinde de Çirmen'de kurulan vakıflara ait arşiv belgelerine yer vermesi dolayısıyla bu çalışma Çirmen Tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.

Çirmen ile ilgili **Halil İnalçık**'ın *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1954, adlı eserinin giriş bölümünde birkaç sayfada Çirmen ile ilgili olarak Tayyib Gökbilgin'in verdiği bilgilere benzer bilgiler vermektedir. Özellikle Çirmen'in Osmanlı sancağı olarak teşkilinde rol oynayan kimseler hakkında bilgiler içermektedir.

Yusuf Halaçoğlu, Çirmen ile ilgili ilk müstakil bilgileri kitap halinde olmasa da makale olarak bizlere sunmaktadır. Bu anlamda ilk makale Belleten'de yayınlanan “ 16. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri ” adlı makalesinde Çirmen'e ait Yavuz Sultan Selim dönemine ait 1515, Kanuni dönemine ait 1530 ve III. Murat dönemine ait tahrirlerden faydalanarak, Çirmen'in 16. yüzyıldaki sosyal, ekonomik ve demografik yapısı hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca Çirme'e ait kanunnamelere de yer vermiştir. Halaçoğlu'nun Çirmen ile ilgili Diyanet İslam Ansiklopedisinde “ Çirmen ” maddesini yazmıştır.

Çirmen ile ilgili geniş kapsamlı ve müstakil bir çalışma ise **Sıddık Çalık** tarafından hazırlanmıştır. Eserinin adı “Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlarda Osmanlı Düzeni (15-16 Yüzyıllar) ”dır. Sıddık Çalık bu çalışmasını arşiv

kaynaklarına dayandırarak oluşturmuştur. Özellikle de tahrirlerden faydalanmıştır. Bu anlamda 1466 Tarihli Mufassal Defteri, 1487 Tarihli Tapu Tahrir Defteri, 1515 Tarihli Mufassal Defteri, 1530 Tarihli Tapu Tahrir Defteri, 1531 Tarihli Tapu Tahrir Defteri, 1541 Tarihli Mufassal Defteri, 1572 Tarihli Mufassal Defteri, 1595 Tarihli Mufassal Defteri, 1595 Tarihli Tapu Tahrir Defteri gibi tahrirlerin yanı sıra diğer arşiv belgelerinden de yararlanmışır. Bu eserde Çirmen Sancağı'nın incelenmesi klasik sancak çalışmalarından farklı olarak ele alınmıştır. Bu doğrultu da özellikle Çirmen Sancağı'nın nüfus, iskan yapısı üzerinde durulmuştur. Bunun yanında Çirmen Sancağı'nın idarî, askerî, iktisadî, sosyal ve dini yapısı hakkında da genel bilgiler verilmiştir. Bu eser Çirmen tarihi bakımından müstakil olarak hazırlanmış ve içerdiği bilgiler bakımından yegane başvuru kaynağı niteliği taşıyan bir eser konumundadır.

3. ÇİRMEN'İN TARİHÇESİ

3.1. ÇİRMEN'İN COĞRAFİ TASVİRİ

16. yüzyılda Osmanlı'ya bağlı bir sancak olan Çirmen, bugün itibariyle Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarının kesiştiği noktada Yunanistan sınırları içerisinde (bugün Yunanistan'ın Ormenion beldesi)¹⁰ yer alır. Türkiye'yi doğrudan doğruya Avrupa'ya bağlayan bu bölgenin; kuzeyinde Balkan, güneyinde Rodop batısında Istranca Dağları vardır ve bu sıradağların arasında geniş Meriç Vadisi yer almaktadır. Meriç Vadisi'nden geçen Meriç Nehri ve onun kolları olan Tunca ve Arda ırmakları bölge coğrafyasının önemli unsurlarıdır.¹¹

Çirmen'de geçişli karasal iklim ve kısmen de Akdeniz iklimi görülmektedir. Etrafının dağlarla çevrili olması karasal iklimin bölgede hâkim olmasında etkin olmuştur. Balkan Dağları soğuk havanın kuzeyden geçmesine engel olurken Rodop, Rila ve Osopova güneyden ve güney-batı yönünden gelecek sıcak havayı engeller. Bu yüzden bölgede -30'lara kadar hava sıcaklıklarının düştüğü de gözlenmiştir.

¹⁰ Levent Kayapınar, “ Yunanistan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması (1361-1461)”, *Türkler*, c. IX, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 187.

¹¹ Çalık, *a.g.e.*, s. 13.

Karsal iklimin hâkim olduğu yerler Kızanlık, Çırpan, Hasköy ve Yenizağra'dır. Akdeniz iklimi ise Çirmen, Harmanlı ve Cısr-i Mustafa Paşa ve çevresinde daha etkindir.¹²

Çirmen ve çevresinin bitki örtüsü de coğrafi konumu itibariyle zengindir ve bitki örtüsü bakımından Anadolu ile benzerlikler göstermektedir. Çirmen ve çevresinin iklim yapısı ile bitki örtüsü idarî ve iktisadî yapıyı büyük ölçüde etkilemiştir.

Çirmen'in bu coğrafi konumu, tarihi gelişimi üzerinde de önemli etki yapmıştır. Anadolu ve Balkanlar arasında önemli geçiş yolu üzerinde olması, bu bölgeye Traklar'dan itibaren hakim olmak isteyen milletlerin hakimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Bu bölge önemli bir tampon bölge olma özelliğini Osmanlı hâkimiyetine kadar sürdürmüştür.¹³

3.2. OSMANLI ÖNCESİ ÇİRMEN TARİHİ¹⁴

3.2.1. Traklar

Traklar M.Ö. 2000'lere kadar bu bölgede hâkim olmuşlar ve Trakya'ya adlarını vermişlerdir. Traklar genellikle kabile halinde yaşamışlardır. Bu kabilelerden bazıları; *Getler*, Dobruca ve Deliorman civarında *Tinler*, Istranca ve Karedeniz arasında *Bes'ler*, Rodop Dağları'nda *Odrisler*, Meriç Irmağı boyunca yaşam sürmüşlerdir. Odrisler Trakları ilk kez birleştirme çabasında bulunmuşlardır. Odrisler'in Kralı Teres (Toros) M.Ö. 480 yılında Karadeniz'den Çanakkale'ye kadar hâkimiyeti altına almıştır. Traklar en parlak dönemlerini Toros'un torunu Sevets döneminde yaşamışlardır. Ancak Sevets'in M.Ö 402'de ölmesinden sonra parçalanmışlardır.¹⁵

¹² Çalık, *a.g.e.* s.13-14

¹³ Çalık, *a.g.e.* s. 14

¹⁴ Bu coğrafyada yaşayan kavimlerle ilgili bilgilerin büyük bir kısmı, Ayşe Doğan (Kayapınar), *Bulgaristan'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması (XIV-XV Yüzyıl)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, s. III-XVII'dan alınmıştır.

¹⁵ Çalık, *a.g.e.* 15.

3.2.2. Makedonlar

Makedon Kralı II. Filip, M.Ö. IV. yüzyılda Trak ve İtir kavimlerini hakimiyeti altına alarak M.Ö. II. yüzyıla kadar bölgede varlıklarını sürdürmüşlerdir. Filip hatta bu bölgede kendi adıyla Filibe şehrini kurmuştur. Ölümünden sonra halk ayaklanmış ancak daha sonra Büyük İskender'e tabi olmuşlardır. İskender'in ölümünden sonrada bölge Adriyatik'ten gelen Keltlerin 30-40 yıl süreyle istilasına altında kalmıştır. II. Yüzyılın ortalarında ise dağılık Trak kavimleri Roma egemenliğine girmişlerdir.¹⁶

3.2.3 Roma ve Bizans

Romalılar, M.Ö. II.yüzyılın ortalarından itibaren bölgede hâkim olmuşlardı. Kavimler Göçü ile M. S. 395'te ikiye ayrılan Roma'nın Doğu kesimi olan Bizans (Doğu Roma) Balkanların önemli bir bölümüne hâkim olmuştur. V.yüzyıldan itibaren Slav, Avar, Bulgar ve diğeri Türk kavimleri tarafından çoğu kez saldırıya uğraması nedeniyle XIV.yüzyıla kadar bölgede güçlölkle hâkim olabilmıştır. Bizanslar'ın Balkanlar'da askerî, idarî, demografik ve dini açıdan büyük etkileri olmuştur.¹⁷

3.2.4. Slavlar

Slavlar'ın V.yüzyıl ortalarında itibaren bir çok gurup halinde kuzeyden Balkanlar'a akın etmişler ve bugünkü Yunanistan'ın kuzey kısımları dahil Balkanlar'ın büyük bir kısmına hâkim olmuşlardır¹⁸. 626'da Slavlar, Avarlar'ın İstanbul'u kuşatmasında Avar ordusu içerisinde yer almışlardır.¹⁹

¹⁶ Çalık, *a.g.e.*, s. 15-16.

¹⁷ Çalık, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁸ Kemal H. Karpat, "Balkanlar", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. III s. 28.

¹⁹ Çalık, *a.g.e.*, s. 16.

3.2.5. Türkler

Orta Asya'dan Balkanlar'a akın eden ilk Türk Kavmi Hunlar'dır. Hunlar 378'de Tuna'yı geçerek hiçbir engelle karşılaşmadan Trakya'ya kadar yayılmışlardır.²⁰ Ancak Balkan tarihçileri Hunlar'ın Balkanlar'a gelişinden pek söz etmezler. Oysaki Hunlar'ın bu tarihlerdeki gelişleri Slavlar'ın daha sonraki hâkimiyetlerinden daha önemlidir.²¹

Türk kavimleri VI. yüzyıldan itibaren Balkanlar'ı bir yurt haline getirdiler. Karadeniz'in kuzeyinden atlı göçebe Türk kavimleri Balkanlar'a göç etmişlerdir. Bu göçler esnasında Slav, Trak, Dac aslından yerli halk ile karışarak kaybolmuşlardır. Ya da askerî hâkim sınıf olarak Kuzey-Doğu Balkanlar'da Türk boyu olan *Kutrigur*'ların VII. Yüzyılda Bulgar Hanlığı'nı kurmuşlardır.²² Bulgarlar Asparuh liderliğinde Karadeniz'in kuzeyinden gelerek Tuna Havzası'na yerleşmişlerdir. 670 yılında Bizans ile yapılan savaşta Bizans ordusu ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Bu tarihten sonra Tuna Bulgar Hanlığı olarak Tuna Nehri ile Kocabalkan Dağları arasında hüküm sürmüşlerdir. Ancak Bulgarlar'da Slav ve Bizans ile yoğun mücadeleler sonucunda 864 Hristiyan dinini kabul ederek yerli halk arasında asimile olarak Osmanlı dönemine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.²³

Bulgarlar'dan sonra XI ve XII. Yüzyıllarda Peçenek, Kuman (Kıpçak) ve Uz Türkleri Balkanlar'a göç etmişlerdir. Özellikle Kumanlar bu bölgede etkin olmuşlardır. Kumanlar ile ticaret yapan Avrupalılar için 2500 kadar kelimeyi içeren Kumanca lügat (*Codex Cumanicus*) hazırlamışlardır.²⁴ Kumanlar önceleri Kuzey Bulgaristan'a daha sonraları bugünkü Makedonya'nın doğusu ve Rodoplar' da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kumanlar, Peçenek Türkleri ile birlikte 1087 yılında Bulgaristan'dan, Makedonya'ya, Kosova, Bosna, Yeni Pazar, Arnavutluğu içine alan '*Kuman-Peçenek Türk Federasyonu*'nu kurmuşlardır. Ancak 1090'lı yıllarda

²⁰ Çalık, *a.g.e*, s.17

²¹ Karpat, a.g.m., s. 28

²² Halil İnalçık, " Türkler ve Balkanlar" , *Balkanlar*, İstanbul: Eren Yayınları, 1993, s. 9

²³ Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", *Balkanlar El Kitabı*, der. O. Karatay-B. A. Gökdağ, c. I, Çorum-Ankara: Karam Vadi Yayınları, 2006, s. 105-128.

²⁴ Karpat, a.g.m. s. 29.

Bizans'ın etkisiyle federasyon dağılmış Kuman ve Peçenekler zamanla Hıristiyanlaşarak etnik kimliklerini kaybetmişlerdir.²⁵

Anadolu'dan Türkler, Balkanlar'a güneyden gelip 1260'lardan itibaren yerleşmeye başlamışlardır. Kuzeyden gelen Türkler zamanla Hıristiyanlığı kabul ederek etnik kimliklerini yitirmişlerdir. Ancak Anadolu'dan gelen Müslüman Türkler kendi din ve kültürlerini yaşatmakla kalmamışlar kendi din ve kültürlerini yaymışlardır. Anadolu'dan Balkanlar'a yapılan en önemli Türk göçlerinden biri, 1261'de Moğol baskısından kaçan Anadolu Selçuklu Sultan'ı II. İzzeddin Keykâvus tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁶ II. İzzeddin Keykâvus Bizans'a kaçıp sığınmıştır. Bizans İmparatoru VII. Mihail Palaeologos ona ve askerlerine yerleşmek üzere Dobruca İli'ni vermiştir. Bunun üzerine Anadolu'dan bir göçebe gurubu Sarı Saltuk öncülüğünde 30-40 oba ile 2-3 kasaba teşkil ederek Dobruca'ya yerleştiler.²⁷ Türkmenler burada Sarı Saltuk'un ölümüne kadar (1293) kaldılar. Daha sonra Ece Halil komutasındaki bir kısım Türkmenler Karesi'ye, bir kısmı güneye inerek Meriç Havzası'nın yer aldığı Doğu Balkanlar'a, bir kısmı ise Hıristiyanlaşarak Dobruca'yı yurt edinmişlerdir.²⁸

XII. yüzyılın ikinci yarısında Altın-Ordu Hanı Berke ve ondan sonra emir Nogay Dobruca'daki Müslüman Türkleri himaye ettiler. Hatta Nogay Aşağı Tuna üzerinde müslüman bir şehir olarak tasvir edilen Sakçı (İsakçı)'da bir karargâh dahi kurmuştur.²⁹

Osmanlı öncesi, Balkanlar'a en önemli akınlar Anadolu Beylikleri döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu akınlar ile Osmanlı'nın Balkanlar'daki fetih faaliyetlerinin yolu açılmış oluyordu. Anadolu Beylikleri'nden Aydınolu, Saruhanoğulları ve Karesioğulları Balkanlar'a akınlar düzenlemişlerdir. Bu akınlar içerisinde en önemli olanı da Aydınolu'larından Gazi Umur Bey'in düzenlediği akınlardır. Gazi Umur Bey Bizans ile ittifak ederek Balkanlar'a yaptığı akınlarda özellikle Batı Trakya ve Rodoplar'da Türk hâkimiyeti kurulmaya çalışılmıştır.³⁰

²⁵ Ayşe Kayapınar, "II. Bulgar Krallığı", *Balkanlar El Kitabı*, der. O. Karatay-B. A. Gökdağ, c. I, Çorum-Ankara: Karam Vadi Yayınları, 2006, s. 232-251.

²⁶ İncik, "Balkan", s. 9.

²⁷ Halil İncik, "Rumeli", *İslam Ansiklopedisi*, c. IX, s. 767.

²⁸ Çalık, *a.g.e.*, s. 18.

²⁹ İncik, *a.g.m.*, s. 767.

³⁰ Çalık, *a.g.e.*, s. 19 ; İncik, *a.g.m.*, s. 767.

4. OSMANLI DÖNEMİ ÇİRMEN TARİHİ

Osmanlılar 1261’de Mudanya’yı aldıktan sonra ilk defa Marmara Denizi’ne ulaşarak Rumeli ile karşı karşıya gelmişlerdir. Küçük guruplar halinde Bizans’ı püskürtmek maksadıyla Rumeli’ye geçişler yaparak bölgeyi tanımaya çalışmışlardır.³¹

Osmanlılar, Orhan Bey zamanında 1329’da Bizans ile ittifak kurarak Tekirdağ bölgesine yaptığı sefer ilk askeri harekât niteliğindedir. Osmanlılar Gelibolu Kalesi’nin 1354’de fethedilmesine kadar Rumeli’de kimi zaman bağımsız olarak kimi zaman da Bizans ile ittifak halinde akınlar düzenlemişlerdir.³² 1345-46 yılında Osmanlı Karesi Beyliği’ni topraklarına katarak küçük bir deniz kuvvetine sahip oldular. 1352’de Çimpi ve 1354’de Gelibolu’yu fethederek Balkanlara yerleşmiş oldular.³³ Süleyman Paşa, Anadolu’dan getirttiği kuvvetleri boşalan yerlere iskân ederek Gelibolu’da askeri bir üs kurmuştur.³⁴ Süleyman Paşa ölümüne kadar (1358 veya 1359) fetih hareketlerini organize ederek Doğu Trakya’yı fethetmiştir.³⁵

Osmanlı’nın hızla bölgede ilerlemesi üzerine Bizans imparatoru Kantakuzenos Orhan Bey’e haber göndererek para karşılığında alınan yerlerin iade edilmesini teklif etti. Orhan Bey ise ittifak karşılığı verilmiş olan Çimpi kalesini 10 bin altın karşılığında iade edebileceğini ancak Gelibolu ile diğer fethedilen yerlerin iadesinin mümkün olmadığını bildirdi.³⁶

Osmanlı Gelibolu’nun fethinden sonra üç koldan uç teşkil edilmek suretiyle fetihlere devam ettiler. Birinci uç sahilden Tekfurdağı (Tekirdağ), Çorlu İstanbul yönünde ikinci uç ortadan, Konrudağ (Kurudağ) üzerinden, Malkara, Hayrabolu ve Vize yönünde, üçüncü uç ise İpsala, Dimetoka ve Edirne yönünde yapılan fetihlere üs olmuştur. Orhan Bey zamanında Gelibolu merkez olarak bütün Balkanlar’daki fetihler bir uç bölgesi sayılmaktaydı.³⁷

³¹ Mehmet İnbaş, “Balkanlar’da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti”, *Türkler*, c. IX, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 155.

³² Çalık, *a.g.e.*, s. 19.

³³ Levent Kayapınar, “Yunanistan’da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması”, s. 187

³⁴ İnbaş, *a.g. m.* s.155.

³⁵ Çalık, *a.g.e.*, s. 20.

³⁶ İnbaş, *a.g.m.* s.156.

³⁷ İncalcık, “Rumeli”, s. 768-769.

Osmanlıların 1361’de Edirne’yi fethetmeleri³⁸ bir dönüm noktasıdır.³⁹ Edirne’nin fethinden dört yıl sonra devletin merkezi buraya nakledilmiştir.⁴⁰ Çirmen ve çevresi ise Edirne’nin fethinden evvel, Filibe ve Eskizağra ise Edirne’nin fethinden sonra Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁴¹

Osmanlı kuvvetleri 1371’de Çirmen Savaşı’nda⁴² Bizans-Sırp ittifakını mağlup ederek, Sırp kralı Ugleša ve Vulkaşin’de öldürülmüştür. Çirmen Savaşı’ndan sonra Osmanlı’nın Balkanlar’daki ilerleyişi önünde bir engel kalmamıştı. Osmanlılar 1372’de Köstendil, 1380’de Vardar’ın sol sahilindeki İştıp, 1382’de Manastır ve Pirlepe ve 1385’de Ohri’yi hâkimiyetleri altına almışlardı.⁴³

Halil İnalçık Osmanlı’nın Balkanlar’da hızla ilerlemesini şöyle açıklamaktadır.

Balkanlar’da Osmanlı ilerleyişini durduracak büyük bir devlet yoktu. Osmanlılar Gelibolu’yu aldıkları sırada Balkanlar’da dönemin en önemli gücü olan Sırp Çarı ölmüş Makedonya’dan Tuna’ya kadar kurduğu imparatorluk küçük devletler ve senyörlükler arasında parçalanmıştı. Bulgar Çarlığı’da üç parçaya bölünmüş bulunuyordu. Nihayet Bizans İmparatorluğu bir isimden ibaretti. Bu küçük devletler arasında çetin bir rekabet vardı; komşudan birkaç kasaba almak için her biri dışarıdan yardımcı ve müttefik arıyordu. Bundan Venedik ve Macaristan, Balkanlar’da egemenliklerini kurmak için yararlanmaya çalışıyordu. Osmanlılara gelince, yerli hanedanlar, bu yeni kuvvetten yararlanmak için yarışa girdiler. Osmanlı yardımı, kısa zaman sonra himaye ve matbûluk haline dönüşüyor ve sonunda yerli hanedanın kaldırılması ile ülke Osmanlı egemenliği altına giriyordu. Osmanlılar, Balkan denge politikasında oynadıkları rol sayesinde egemenliklerini genişlettiler, savaş kadar diplomasi de önemli rol oynadı. 1371’de Çirmen’de

³⁸ Edirne’nin fethi tarihinde çeşitli görüşler olmakla beraber biz Halil İnalçık’ın verdiği tarihi esas aldık. Edirne’nin fethi tarihi ile ilgili diğer görüşler için bkz. Çalık, *a.g.e.*, s. 20.

³⁹ İnalçık, “Balkanlar”, s. 14.

⁴⁰ İnbaş, *a.g.m.*, s. 156.

⁴¹ Çalık, *a.g.e.*, s. 21.

⁴² Çirmen Savaşı Osmanlı kaynaklarında 1363’deki Sırp Sındığı Savaşı ile karıştırılmıştır. Bu yüzden 1371’deki Çirmen savaşı ikinci Çirmen Savaşı olarak da adlandırılmıştır.. Bu iki savaşın aynı yerlerde aynı kuvvetler ile yapılması karışıklığa neden olduğu söylenebilir. Daha geniş bilgi için bkz. Çalık, *a.g.e.*, s. 22.

⁴³ İnbaş, *a.g.m.* s. 156.

*Osmanlıların Makedonya Sırp prenslerine ve Bizans'a karşı kazandığı zafer Balkanlar'da Osmanlı üstünlüğünün kesinlikle kurulduğu bir dönüm noktasıdır.*⁴⁴

Osmanlılar, 1389'da Kosova Savaşı'nda Sırp ve müttefiklerine ağır bir yenilgiye uğratarak Rumeli'deki ilerleyişlerine hızla devam etmişlerdir. Osmanlılar, 1396'da Niğbolu Savaşı'nda Haçlı ordusunu mağlup ederek Balkanlar'da güçlü bir devlet olarak yerini almıştır.⁴⁵ 1444'de Varna ve 1448'de II. Kosova savaşlarından da galip ayrılan Osmanlılar Balkanlar'daki hâkimiyetlerini iyice sağlamlaştırdılar.⁴⁶

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethederek Bizans İmparatorluğu'na son vermiştir. Yine bu dönemde Mora, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'u fethederek sadece Balkanlar'da değil Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yer alan tüm bölgede güçlü bir merkezi sistem kurmuştur.⁴⁷

Kanuni Sulatan Süleyman döneminde Rodos, Belgrat ve Macaristan hâkimiyet altına alınmış Viyana ve Malta ise kuşatılmıştır. 16. yüzyıl sonlarına kadar bölgede bazı küçük çaplı başarılar devam etmiştir.⁴⁸

Çirmen'in Meriç Vadisi'ne hâkim ve Edirne'yi koruyacak stratejik bir konumda olmasının etkisiyle Gelibolu ve Vize'den sonra ilk teşkil edilen sancaklardan biri olarak Osmanlı idari yapılanmasında yer almıştır. Çirmen Paşa Livası olarak da anılmaktaydı.⁴⁹ Çirmen coğrafi konumu ve kuruluşundaki şartlar gereği bir uç sancağı olarak gelişmiştir. Çirmen bu stratejik konumuyla Rumeli'deki fetihler için önemli bir hareket merkezi olmuştur. Bu yapılanma içerisinde en önemli unsur yaya ve müsellemlerdi. Osmanlı'nın ilk askeri zümresini oluşturan yaya ve müsellemler Çirmen Sancağı ve çevresinde mevcut idi. Çirmen Sancağı'nın oluşmasında yaya-müsellemler teşkilatı önemli bir unsurdu. Ancak fetihlerin genişlemesiyle Kanuni Sulatan Süleyman döneminden itibaren Çirmen bu konumunu yitirmiş ve askeri teşkilatlanma yeni fetih edilen uç bölgelere kaymıştır.⁵⁰

⁴⁴ İncalcık, "Balkanlar", s. 14-15

⁴⁵ Çalık, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁶ İnbaşı, *a.g.m.* s. 157.

⁴⁷ Çalık, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁸ İnbaşı, *a.g.m.* s. 157.

⁴⁹ Yusuf Halaçoğlu, "Çirmen", *Diyanet Ansiklopedisi*, s.341 ve Yusuf Halaçoğlu, "XVI. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Osmanlı Şehirleri", *Belleten*, c. LIII, Sayı. 206-208, s. 637-679

⁵⁰ Çalık, *a.g.e.*, s. 29.

Çirmen Sancağı 16. yüzyıl sonlarında Tekürdağ, Akçakızanlık, Hasköy, Yenice-i Zağra, Cısr-i Mustafapaşa, Yenice-i Çırpan, İnepazarı, ve Çirmen vilayetlerinden oluşmaktaydı.⁵¹ Çirmen 1632'den sonra Özi Eyaleti'nin bir sancağı olarak Osmanlı idari teşkilatlanmasında yer almaktaydı.⁵² 1830 yılında yapılan genel nüfus sayımı ile oluşturulan yeni eyalet merkezi çerçevesinde Çirmen Sancağı'nda Silistre Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi olarak yer almaktaydı.⁵³

Çirmen Fatih Sultan Mehmet zamanında mir-i alem hassı, II. Bayezit devrinde sancakbeyi hassı olarak yer almaktaydı. 16. yüzyıldan itibaren bazı köyler Bayezit Külliyesi Vakıflar'ına dahil edilmiştir. 17. yüzyıldan itibaren ise mazul Kırım Hanlarına arpalık olarak verilmiştir.⁵⁴

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çirmen mutasarrıfları Edirne'yi korunak ile görevlendirilerek Çirmen idari bakımından Edirne'ye hakim olmuştur. Ancak 1829'dan itibaren görevlendirilen memurlar Edirne mutasarrıfı unvanıyla Edirne'de ikamete memur edilmeleriyle Çirmen, Edirne Vilayeti'ne bağlı bir kaza haline gelmiştir.⁵⁵ Çirmen'de 1890'da nahiye olarak yer almaktaydı. Günümüzde ise Çirmen küçük bir köy olarak Bulgaristan-Yunanistan sınırı üzerinde yer almaktadır.⁵⁶

⁵¹ Çalık, *a.g.e.*, s.74-98

⁵² Halaçoğlu, "Çirmen", s.541

⁵³ Mehmet Esat Sarıcaoğlu, *Mali Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahmut Döneminde Edirne Örneği)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s: 11-12

⁵⁴ Halaçoğlu, "Çirmen", s.541

⁵⁵ Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s. 14

⁵⁶ Halaçoğlu, "Çirmen", s.542

II. BÖLÜM

ÇİRMENDE TAŞRA TEŞKİLATLANMASI

1. MÜLKİ İDAREDEN SORUMLU YÖNETİCİLER

1.1. SANCAK ve SANCAKBEYİ

Sancak tabiri kelime olarak birçok manası vardır. *Sancak* kelimesi ucu sivri direk üzerinde olan bayrak anlamında olup Türkçe bir kelimedir⁵⁷. Ayrıca savaşlarda taşınan, renk ve deseniyle bir hükümdar ya da komutanın hâkimiyetini sembolize eden bayrağa denmektedir. Bu bayrağın savaş esnasında kale burcuna dikilmesi teslimiyet alameti idi. Muhasara edilen şehir halkı, kendilerini müdafaa edemeyeceklerini anlayınca orduya heyet göndererek sancak isterlerdi.⁵⁸

Savaşlarda hükümdar adına onu temsil eden askeri komutanlar tarafından taşınan ve hâkimiyet sembolü olan sancak zamanla coğrafi ve idari bakımdan bir bölgeyi ifade eder hale gelmiştir. Sancak teriminin bu anlamıyla ne zaman kullanıldığı tam anlamıyla bilinemese de 15. yy’ da daha çok idari bir bölgeyi ifade eder hale geldiği söylenebilir. Ancak bu terim hem hakimiyet sembolize eden bayrak, hem kumanda ve idare manâsında hem de *liva-yı müselleme liva-yı piyade ve Çingâne Sancağı* gibi belirli zümreleri ifade etmek içinde kullanılmıştır.⁵⁹

Diğer taraftan Osmanlı idari yapısının temel birimini sancak oluşturmaktaydı. Ve bu yapılanma eyalet birimlerine rağmen 19. yüzyıla kadar devam etmiş ancak Tanzimat’tan sonra taşradaki örgütlenme vilayet (eyalet) esasına göre düzenlenmiştir.⁶⁰ Sancaklar Osmanlı idari sisteminin temelini oluşturmakla beraber, mali ve askeri sisteminde temel birimini oluşturmaktaydı.⁶¹ Devlet yönetiminin

⁵⁷ J. Deney; “ Sancak”, *İslam Ansiklopedisi*, c. X, İstanbul, 1979, s. 186.

⁵⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK, Ankara, 1988, s. 73.

⁵⁹ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1560 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 16-17.

⁶⁰ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Yayınları, 2007, s. 250.

⁶¹ Orhan Kılıç, *18 Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Elazığ, 1997, s. 7.

ülkeyi idare etmek için yaptığı yazımlar, tahrir defterlerinin hazırlanmasında uyulacak genel kurallar, toplanacak vergi gelirlerinin nasıl oluşacağı ve nasıl tevcih edileceği ve özellikle de mufassal tahrir defterine eklenen kanunnameler sancaklara göre ayrı ayrı düzenlenmekteydi.⁶² Osmanlı devlet teşkilatının düzenlenmesinde ve taşra ordusunun yetiştirilmesinde Osmanlı devlet teşkilatın en önemli kurumlarından biri olan timar düzenini yerleştirmek ve re‘ayanın toprak tasarrufunu belirlemek için yapılan tahrirlerin sancak, baz alınarak yapılması Osmanlı Devleti’nin sancak yönetimine önem vermesine neden olmuştur. Bu bağlamda devlet yönetimini öğrenmeleri için şehzadelerin sancağa çıkmaları usulünün uygulanması sancakların temel idari birimler olarak kabulünü göstermektedir.⁶³

Sancaklar tarihsel ve coğrafi şartlar sonucu oluşmuş birimlerdir. Osmanlı yönetimine çoğunlukla aynı anda ve aynı kumandanlar eliyle katılan sancakların, merkezi güce rakip olacak kadar çok ne de fazla önemsiz görülecek kadar az, belirli sayıda timarlı sipahi besleyebilecek bölgeler olarak ortaya çıkmış⁶⁴, timar sisteminin tatbik edilmediği Mısır, Bağdat Basra ve Habeşistan gibi eyaletlerde sancak teşkilatı uygulanmamıştır.⁶⁵

Osmanlı fetihlerinin özellikle Balkanlar’da hızla yayılmasıyla sancakların sayısı artmakla beraber, sancaklardan oluşan daha geniş askeri ve idari birim olan ilk beylerbeylik idari yapısı oluşturulmuştur.⁶⁶ İlk oluşturulan beylerbeylik, Doğu Trakya ve Edirne’yi içine alan ve Edirne’nin fethinden sonra ihdas edilen Rumeli Beylerbeyliğidir.⁶⁷

Rumeli’de ilk sancakların teşekkülü beylerbeyliğinin kuruluşundan sonra olduğu söylenebilir. Rumeli’de yürütülen ilk fetih döneminde Süleyman Paşa’nın sancakbeyi ünvanını kullanmasına ya da daha başka sancakbeyleri olmasına rağmen bunlar fetih hareketlerini yürütmek için askeri organizasyonlar niteliğindedir. Sancağın hem askeri hem de idari bir birim olarak ortaya çıkışı 15 yüzyıldır. Bu anlamda Rumeli’de kurulan ilk sancak Gelibolu ve sırasıyla Vize ve Çirmen’dir.⁶⁸

⁶² Kunt, *a.g.e.*, s. 18.

⁶³ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007, s. 215.

⁶⁴ Kunt, *a.g.e.*, 20.

⁶⁵ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 252.

⁶⁶ Çalık, *a.g.e.*, s. 25

⁶⁷ Halil İnalçık, “Eyalet”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XI, s. 548.

⁶⁸ Çalık, *a.g.e.*, s. 25.

Çirmen'in sancak merkezi olmasında Meriç Vadisi'ne hakim ve Edirne'yi koruyacak stratejik bir konumda olmasının etkisi vardır.⁶⁹

Çirmen Sancağı'nın idari yapılanması Rumeli'deki bütün sancaklarda uygulanan ve Osmanlı taşra teşkilatında yaygın olarak görülen merkezi idariye doğrudan bağlı sancak yönetimlerinden biridir. Çirmen coğrafi konumu ve kuruluşundaki şartlar gereği bir uç sancağı olarak gelişmiştir. Bu yapılanma içerisinde en önemli unsur yaya ve müsellemlerdi. Osmanlı'nın ilk askeri zümresini oluşturan yaya ve müsellemler Çirmen Sancağı' ve çevresinde mevcut idi. Bu anlamda Çirmen'in ilk sancakbeyi Saruca Paşa Rumeli'nin Yaya-başısı olarak Çirmen ve çevresinin yaya ve müsellemlerinin komutanı idi. Çirmen Sancağı'nın oluşmasında yay-müsellemler teşkilatı önemli bir unsurdu.⁷⁰ Ancak fetihlerin genişlemesiyle Çirmen bu konumunu yitirmiş ve askeri teşkilatlanma yeni fetih edilen uç bölgelere kaymıştır.

Sancakların yöneticisi sancakbeyleriydi. Sancakbeyliği idari-mülki bir yöneticilikten çok askeri bir yöneticilikti. Çünkü Osmanlılar ilk zamandan itibaren mülkî-idari işler, kazâî-adlî işlerin başı olan kadı'nın elindeydi. Klasik dönem boyuca da devlet sistemindeki bu yapılanma devam etmiştir.⁷¹

Sancakbeyleri komuta ettikleri birliklerin özelliklerine göre müsellemlerin başında *Atlı Sancakbeyi*, *Yaya Sancakbeyi* veya *Timarlı Sipahi Sancakbeyi* olarak anılmaktadır. Her bir sancağın başına da bu beylerden biri geçer ve her sancağın başında bir bey bulunmuş olurdu.⁷² Zamanla *yaya* ve *müsellemlerin* geri plana düşüp Timarlı Sipahilerin öne çıkmasıyla Timarlı Sipahiler *sancakbeyi* olarak kazaların başında en üst askeri amirler olarak yer almışlardır. Hatta *yaya* ve *müsellemler* sancakbeyleri tarihe karışmış ve sadece sancakbeyliklerinden bahsedilmiştir.⁷³

Çirmen'in ilk sancakbeyi I. Murat ve Yıldırım Bayezid devrinin ümerâsından Sarumuddin Saruca Paşa'dır.⁷⁴ Rumeli'nin fethinde yer almış ve 1387'de Karaman seferinde Rumeli *Yaya-başılığı* sıfatıyla Çirmen'deki *yaya-müsellemler* askerlerin

⁶⁹ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 12.

⁷⁰ Çalık, *a.g.e.*, s. 29.

⁷¹ Ünal, *a.g.e.*, s. 215.

⁷² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İdari Tarihi*, Barış Yayınları, 1999, s. 331.

⁷³ Ünal, *a.g.e.*, s. 215.

⁷⁴ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 15.

komutanı olarak savaşa katılmıştır.⁷⁵ Saruca Paşa'dan sonra oğlu Umur Bey⁷⁶ sancakbeyi olarak görev yapmıştır. Çelebi Mehmet ve II Murat döneminde de bu görevini sürdürmüştür.⁷⁷ Umur Bey'den sonra kimlerin sancakbeyi olduğu tarih sıralamasıyla bilgi vermek pek mümkün değilse de Umur Bey'in ölümünden (kendisiyle ilgili en son kayıt 1431'e ait) 1466 yılları arasında sancakbeyi olanları Sıddık Çalık Çirmen tahrirlerinden yola çıkarak şunlar olduğunu söylemektedir. Mahmud Bey, Balaban Bey,⁷⁸ Hacı Yakup Bey, Hasan ve İskender beylere ait kayıtlar varsa da bunların Çirmen Sancakbeyi mi yoksa başka yerlerin sancakbeyi oldukları tam anlaşılamamaktadır.⁷⁹ Yine bu dönemde Sinan Bey'de sancakbeyi olarak görev yapmıştır.⁸⁰

1466 tarihinden sonraki tahrir kayıtları düzenli tutulduğundan sancakbeylerinin görev tarihlerini tespit etmek mümkün olmaktadır. 1468-1469 tarihlerinde Davut Bey sancakbeyi olmuştur. Ondan sonra Karamanoğulları Hanedan'ından Pir Ahmet ve Kasım Bey'in kardeşi Karaman Bey sancakbeyi olmuştur.⁸¹ 1473'te Uzun Hasan ile mücadelede yer alan Darab Bey sancakbeyi olmuştur.⁸² II Bayezid döneminde Hüsrev Bey'in sancakbeyi olduğu ondan sonra da 1515 de oğlu Mehmet Bey, 1527 de de Ali Bey sancakbeyi, 1565 tarihlerinde Çirmen Sancağı ve Akıncıların beyi olarak Süleyman Bey, 1573'lerde ise Arslan Bey sancakbeyi olarak görev almıştır.⁸³ Nihayet incelemekte olduğumuz dönemde Çirmen'in sancakbeyi olarak Mustafa Beyi görmekteyiz.⁸⁴

Metin Kunt'a göre; Sancaklara merkezden sarayın birun ve enderun halkından, müteferrikalardan, kapıkullarından, ümera çocuklarından, alaybeyi, za'im, defter kethudası, timar ve hazine defterdarları gibi görevliler seçilmekteydi. Sancaklarda görev alan bu kimselerin oranlarını da şu şekilde vermektedir. 1568-

⁷⁵ Çalık, *a.g.e.*, s. 25.

⁷⁶ Umur Bey'in 1431 de il yazıcısı olarak Arvanid Sancağı'nın belkide bütün Rumeli'nin tahririnde memur edilmiştir. Bak: Halil İnalçık, Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, TTK, 1987

⁷⁷ Çalık, *a.g.e.*, s. 26.

⁷⁸ Bu Balaban Bey Çirmen Sancağı'nın ilk tahrir emini olan Balaban Bey olup olmadığı belli değildir.

Çalık, *a.g.e.*, s. 27.

⁷⁹ Çalık, *a.g.e.*, s. 27.

⁸⁰ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 16.

⁸¹ Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul, 1940.

⁸² Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 13.

⁸³ Çalık, *a.g.e.* s, 28

⁸⁴ ÇŞS, s. 15; Mustafa Bey muhtemelen 9 Haziran 986 (1578) de bu göreve getirilmiştir. Bk. Kunt, *a.g.e.*, s. 48.

1574 arasında sancakbeylerinin %67.8'i taşra, %32.2'si merkez-saray kökenli olduğu, 1632-1641 arasında ise aksi yönde bir gelişme olarak %49.2'si saray %25.4'ü taşra kökenli, %15.9'nun da ümera akrabası ve kapı halkından olduğu sonucuna varmıştır.⁸⁵

Sancakbeyi daha önce de belirttiğimiz gibi sancağının askeri sorumlusudur ve timarlı sipahilerin ve zaimlerin komutanıdır. Sancakbeyi, kendi kapı halkı ve zaim ve sipahi ve cebelülerle ve teçhizatlarıyla beraber sefere katılmak mecburiyetindedir. Bu görevi incelediğimiz belgeler de açıkça görülmektedir “... *Çirmen Sancağı beyi Mustafa dame izzetehu ... İnşallah ol baharda ve asârda Karadeniz tarafında donânma-yı hümâyûn mukarrer olmağın sancağın zeame ve sipahileriyle yat ve yaraklarıyla meziyet-i mükemmel bi'z-zat istihale gelüp nevrûz-ı mübârekte hazır bulunmak emr idüp buyurdumki...*”⁸⁶ Sancakbeyi aynı zamanda sancağında asayişini sağlamak, adaletin uygulanmasını gözetlemek durumundadır. Sancakbeyi Osmanlı düzeninin temeli olan şer‘e ve örfe aykırı durumları önlemek, bu hususta da kadı ile birlikte hareket etmek zorundaydı.⁸⁷ Zira sultanın yürütme yetkisini temsil eden bey, sultanın yasal yetkisini temsil eden kadının hükmü olmadan ceza veremez, kadı da hiçbir hükmünü kendi icra edemezdi. İşte bu güçler ayrımı ilkesi Osmanlı adil düzeninin temelini oluşturmaktaydı.⁸⁸ Sancakbeyinin bir diğer görevi olarak Doğu ve Güneydoğu’da mukata‘a gelirlerinin toplanmasını iltizama almaktı. Bu onun aslı görevi olmamakla beraber zamanla onun askeri sorumluluklarının önüne geçmiş ve vazifesi haline gelmiştir. Öyle ki üzerinde iltizam olduğu için seferlere dahi katılmamışlardır.⁸⁹

Sancakbeylerinin gelirlerine baktığımızda kendilerine tahsis edilen haslar olduğu görülmektedir. Aynı Ali 17. yüzyıl başında her sancakbeyinin has gelirlerini listeler halinde vermiştir.⁹⁰ Aynı Ali bir sancakbeyini 200 bin akçeyle göreve başladığını belirtmiştir. Oysa Kanuni dönemi başlangıcında Rumeli’de Karabağ 100

⁸⁵ Kunt, *a.g.e.*, s. 68-73.

⁸⁶ ÇŞS., s. 75.

⁸⁷ Ünal, *a.g.e.*, s. 216.

⁸⁸ İncalcık, *Klasik Çağ*, s. 108.

⁸⁹ Ünal, *a.g.e.*, s. 216.

⁹⁰ Mehmet İpşirli, *Osmanlı Taşra Teşkilatı*, s. 234, Ayrıca bk. Kunt, *a.g.e.*, s. 92-93. Kunt, 16 yüzyılın sonlarında sancak tevcih defterlerinde bu hasların ekonomik değerlerini yitirdiği için artık kayıt edilmediği söylüyor. Ayrıca, kendinden önceki devirlere inmeden Evliya Çelebi’nin de Aynı Ali’ini raporunu kopya ettiğini belirtiyor.

bin, Anadolu'da Kocaeli ve Karaman-Akşehir'de 130 bin akçe hassa mutasarrıf sancakbeyleri bulunmaktadır. Bu dönemde en fazla geliri olan 739 bin akçe has ile Bosna sancakbeyidir.⁹¹ Özellikle 15 ve 16 yüzyıllarda serhadlerde ve sınırlardaki ganimetlerden önemli gelir sağlayan ve sınır bölgelerinde kendi adlarına sınır ticareti ve dış ticaret yapan sancakbeyleri önemli gelirler elde etmişlerdir.⁹² Sancakbeylerinin haslar dışında gelirleri de vardır. Serbest olmayan timar arazisinde işlenen suçlardan dolayı cürm-ü cinayet resimleri diğer resimlerden yarısı sancakbeyine aittir. Teşrifatta da hasları yüksek olan diğerlerinin üstünde yer alır. Ancak vezir rütbesinde olanlar hepsinin üstünde yer alırdı.⁹³

Sancakbeyleri büyük gelirleri olmasına rağmen bir o kadar da gider ve harcamaları vardı. Bu harcamaları kendisi ve aile fertlerinin giderleri, kapı halkı giderleri ve takdim ettiği ettiği hediye ve pişkeşler oluşturmaktadır.⁹⁴ Burada *kapı halkına* değinmek gerekir. Zira sancakbeyi geniş kapı halkı bulundurmaya zorundaydı. Bu onun başarısı için devlet nezdinde itibarı için önemliydi. Hatta terfi etmesi için en önemli etkendi. 16. yüzyıl sonlarında *mükemmel kapı* deyimleri kaynaklarda geçiyordu. Bu deyim manası kapı halkının mümkün olduğu kadar çok ve iyi olmasını ifade etmekteydi. Ancak kapı halkının bu denli fazla olması 16 yüzyıl sonlarında ortaya çıkan enflasyon karşısında sancakbeylerinin, azalan gelirlerinin daha da azalmasına neden oluyordu.⁹⁵

Sancakbeylerinin 16 yüzyıl sonlarında uzayan savaşlar, kapı halkının sayısının artması ve enflasyon gibi nedenlerle vakt-i zamanında yeterli olan gelirlerinin yetmemesiyle meşru olmayan yollarla gelir elde etme yollarına yönelmişlerdir.⁹⁶

Çirmen Şer'iyeye Sicillerinde sancakbeylerinin meşru olmayan yollarla gelir elde etme yollarına yöneldiklerine dair misâller mevcuttur. Örneğin ... *Mehmed nam kimesne dergâh-ı mu'allâma adam gönderüp şöyle arz eylediği; bu sipahi olup taht-ı kazâda ba-elle mutasarrıf olduğu Fındıklı, Avranak ve Yeni Kavancık nam*

⁹¹ Nejat Göyünç, *Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)*, Osmanlı, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 83.

⁹² Kunt, *a.g.e.*, s. 92.

⁹³ Ünal, *a.g.e.*, s. 216.

⁹⁴ İpşirli, *a.g.e.*, s. 235.

⁹⁵ Kunt, *a.g.e.*, s. 93.

⁹⁶ İpşirli, *a.g.e.*, s. 235.

karyelerinin mümtâz ve mu'ayyen sınuru dahilinde olan ba'zı yerlerin Hala Çirmen Sancakbeyi adamları bu yerler müşarun ileyhin hassları toprağındandır deyü dahl ve niza' iderlermiş... Burada sancakbeyinin adamlarının Mehmet nam sipahiye ait olan arazisine dahl ettiği görülüyor. Belgenin devamında olayın tahkikatı yapılıyor ve mezkur yerlerin Mehmet nam sipahiye ait olduğu ve mezkurların “... hilaf-ı şer' ve kanuna muhalif vech ile dahl ve niz' iderler ise men' ve def' idüp hilaf-ı şer' iş ettirmeyesiz eğer hilaf-ı şer' ve kanun mahsulden nesne dahi almışlar ise ba'de's-sübût hükm-ü idâb bi-kusur alıveresiz ...” bu fiillerinden dolayı men edildiği görülüyor.⁹⁷

Sancakbeylerinin iltizama verilmiş bir havass-ı hümayunada dahl ettikleri görülüyor.⁹⁸ Yine sınır nâmesi olan bir vakıf arazisine de dahl ettikleri oluyor.⁹⁹ Sancakbeylerinin vergiden muaf olanlardan da vergi almaya çalışmışlar hatta bu yönde ağır baskılarda yapmışlardır.¹⁰⁰

Görüldüğü gibi yukarıda değindiğimiz nedenlerden dolayı 16. yüzyıl sonlarında sancakbeyleri ve adamları azalan gelirlerini artırmak için meşru olmayan yollara tevessül ettikleri Çirmen Şer'iyeye Sicilleri'nde açıkça görülmektedir. Bu durum sadece sancakbeylerine has bir durum olmayıp diğer görevlilere de yeri geldikçe değinilecektir.

1.2. SUBAŞI

Subaşı terimi eski Türk devletleri olan Göktürk, Uygur ve Selçuklular devrinden beri kullanılan Türkçe bir kelimedir. “su” eski Türkçede asker ordu manasına gelmekteydi. Bu kelime “baş“ kelimesiyle terkibe sokularak “subaşı”

⁹⁷ ÇŞS, s. 126.

⁹⁸ “... haliya Çirmen Sancağı'nda havass-ı hümayûnda vâki' olan yave ve kaçgun ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd muka'atasına ber-vech-i iltizâm Emin evlâdı Rıdvan nam kimesne südde-i sa'adetime geliüp tahvilim içinde vâki' olan cürm-ü cinâyetine ve yave ve kaçgun ve mâl-ı gâib vesa'ir bâd-ı hevâ mahsûlüne baz'zı sancakbeyi ve yaveleri ve adamları zikr olunan hassaların içine na-vech dahl iderler...”, ÇŞS., s. 80.

⁹⁹ “... Şehzâde Sultan Mehmed tâb-sarahın İmaret Evkâfi mütevellisi kapuma arz gönderüp evkâfi mezbûreden vilâyet-i Rumeli ve Anadolu'da vaki olan kurânın sinurların sını-nâme mücebince amel iderlerken zü'emadan ve sancakbeylerin adamları ve ba'zı erbâb-ı tumâr fuzûli dahl idüp etrafında nice yerler talan şer'-i şerife mugayir zabt idüp vakfın yerlerine gadr iderler...”, ÇŞS, s. 104.

¹⁰⁰ “... sancakbeyi ve subaşılari ve voyvodaları sancağımızda koyu cem' eylediniz deyü koyun başına bir akçe alırlar ... çıkşdırın iki ok ve yay ve şiş dokunduru deyü rencide iderler ve evlerimiz basup ve çobanlarımız dövüp celb ve ahz-u mâl için envâ'-i zûlm ve te'addi iderler...”, ÇŞS, s. 181.

ordu kumandanı veya asker başı manasında kullanılan bir unvan olmuştur. Karahanlılar ve Gazneliler'in meşhur kumandanları bu unvanı kullanmışlardır.¹⁰¹

Anadolu Selçuklularını döneminde timarlı sipahilerin vilayet merkezlerindeki kumandanına da *subaşı* denmekteydi. *Subaşılar* vilayet merkezlerinde emniyet ve asayişini sağlamak, savaş zamanında da buldukları yerdeki timarlı sipahileri kumanda ederlerdi.¹⁰² Subaşılar emrinde bulunan vilayetlere “*divanî*” veya “*divan dairesi*” adı verilmekteydi. Bu haliyle merkezîyet usulü ile idare manasına gelmekteydi. Bu sayede hem idari ve malî hem de askerî teşkilatlanma bakımından divana bağlıdı. Böylece merkezi otorite sağlanmış oluyordu. Merkezi otoritenin bu alanlarda sağlanmasında subaşılar devletin fiili kuvvetinin temsilcileriydi.¹⁰³

Osmanlı döneminde sancakbeyi subaşığın yerini almıştır. Yani sancakbeyi bulunduğu yerin askeri kumandanı olmuştur. Subaşı da sancakbeyine bağlı ve sancağın asayişinden sorumlu bir kişi olarak görülmektedir.¹⁰⁴ Sefer esnasında sancak beyine bağlı olarak savaşa katılırlardı. Savaş harici zamanlarda da buldukları kaza ve vilayetlerde asayişini sağlamaktan sorumlu kişi olarak subaşını görmekteyiz. Subaşları bu görevi yaparlarken asesbaşı ve asesler onların yardımcılardı. Aseslerin savaşa katılmayıp buldukları vilayette kale erenleriyle birlikte güvenliği sağlamaktaydılar.¹⁰⁵ Subaşı ve aseslerin adli bir suç meydana geldiğinde suçluları derhal mahkemeye sevk ederek cezalandırmak da görevleri arasındaydı. Yani buldukları şehirlere bağlı merkez kazalarda siyaset hakkı subaşına aitti. Subaşılar huzur ve güvenliği sağlama yolu olarak halkın birbirlerine zincirleme kefil yapılma işlemi uygulamakta idiler. Böylece huzur ve güvenliği bozan kimseler kolayca bulunabilmekteydi.¹⁰⁶ Yine vergi toplanmasında kadıya ve emine yardım etmekte subaşı ve adamlarının vazifelerindendi. Ancak bunu yaparken re'ayadan akçe almamaları gerekiyordu.¹⁰⁷

¹⁰¹ Mücteba İlgürel, “17 Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, c. II, 11-15 Ekim 1976, Ankara: TTK Yayınları, s. 1275.

¹⁰² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara: TTK, 1988 s.

¹⁰³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi (1243-1453)*, c.1, Ankara: Barış Yayınları, 1999, s. 48.

¹⁰⁴ Ünal, *a.g.e.*, s. 227.

¹⁰⁵ Akdağ, *a.g.e.*, s. 324-325.

¹⁰⁶ Akdağ, *a.g.e.*, c. II, s. 66.

¹⁰⁷ “... işbu sene seb'a ve ve semânin ve tis'a mi'e Ramazan'ının onuncu gününde üç ay va'de verildi gerekirdi ki, cem' olunan cizye akçesin va'delerinde getirüp hazâne-yi amireye teslim ideler

Fatih kanunnamesine göre biri *miri subaşı* diğeri de *timar subaşı* olmak üzere iki subaşı vardı. Miri subaşılar kadıların emrinde şehir ve kasabalarda belediye, zabıta ve asayiş işlerine bakardı. Tımarlı subaşılar ise sancakbeyinden sonra sipahilerin en önde gelenleriydi. Hizmetli buldukları eyalet ve sancak merkezlerinin idari amirleridir. Tımarlı subaşılar dirlik tasarruf ederler ve sefere cebelüleri ile beraber katılırlardı.¹⁰⁸

Subaşıları hizmetleri karşılığında ya ulufe almaktaydı¹⁰⁹ ya da hasları veya tımarları da vardı. Ayrıca serbest olmayan tımar bölgelerinden de cürm ve cinayet suçlarından niyabet vergisi almaktaydılar.¹¹⁰ Ancak sancakbeyi gibi subaşıların da serbest olan tımar, ze‘amet vakıf karyelerinden cürm ve cinayet ve sair vergileri almaya çalıştıkları görülmektedir.¹¹¹ Özer Ergenç’in Bursa üzerine yaptığı çalışmasında subaşı aseslerinin geceleri çarşı ve pazarları beklediklerini, bekçilik ve koruyuculuk hizmetlerinin karşılığında dükkan sahiplerinden belli bir ücret aldıklarını söylemektedir. Ayrıca bir hırsızlık olayı olduğunda da bu aseslerden tazmin edilmekteydi.¹¹²

Bu haliyle subaşının kaza merkezlerinde kadının en büyük yardımcısı olarak adli anlamda bir zabıta, kolluk görevi itibarıyla de en yüksek emniyet memurlarından biri ve infaz memuru olarak görülmektedir.¹¹³

Subaşıları Osmanlı kuruluşundan itibaren merkezden atanıyorken 16. yüzyıl sonlarından itibaren sancakbeyleri ve beylerbeyleri tarafından onlara bağılı bir memur olarak atanmaya başlamıştır. Bu değışiklikle sancakbeyinin subaşı ve kendi kapı

va‘desinden tecavüz eylemeler ol bürük sancakbeyi ve adamları ve subaşılar ve erbab-ı tımar ve yerlerine duran adamlar harâc cem‘i için kefereyi ihzâr eylemekde varan araçılara mu‘avenet ideler amma bu bahane ile re‘ayâdan akçe ve ağırlık almayalar ve şöyle ki, bu hususta emr-i şerîme muhalif ... kadılar arz eyleyeler azille kalmayıp hulûs olmayup akubet olurlar...”, ÇŞS, s. 155-156.

¹⁰⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 227.

¹⁰⁹ Akdağ, *a.g.e.*, s. 324.

¹¹⁰ İnalçık, Arvanid, s. 28.

¹¹¹ “...Ca‘fer zide kadrihu sūdde-i sa‘âdetüme gelüb taht-ı kazânızdan berât-ı hümâyûnla mutasarrıf olduğı ze‘âmetin rüsüm-u serbetsiyesine hâricden dahl olduğunu bildirdi, imdi ze‘âmet serbest olmak kanûn-u mukarrerdir buyurdum ki, hüküm-ü şerîfle adamı vardıkda taht-ı kazanızdavâki‘ olan ze‘âmetin resm-i cürm-ü cinâyetine ve resm-i arusâne ve kul ve câriyemizden kânîsine beylerbeyi ve sancakbeyi taraflarından ve alâybeyi ve subâşıları ve çeribaşı ve zü‘emâ ve erbâb-ı tımârdan, ve gayrıdan muhassala hiç (bir) ferd dahl ve ta‘arruz ittirmeyüb müşârün-ileyhin adamına zabt-u tasarruf ittiresiz erbâb-ı tımârdan, ve gayrıdan muhassala hiç (bir) ferd dahl ve ta‘arruz ittirmeyüb müşârün-ileyhin adamına zabt-u tasarruf ittiresiz ...”, ÇŞS, s. 117-118.

¹¹² Özer Ergenç, *16 Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Ankara: TTK Yayınları, 2006, s. 163-164.

¹¹³ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdere Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara, 1994, s. 34.

halkıyla kadı üzerinde etki eder hale gelmesine neden olmuştur. Hatta *ehl-i şer'i* temsil eden kadı ile ehl-i örf'ü temsil eden bey arasında bir mücadelenin doğmasına da sebep olmuştur.¹¹⁴

1.3. VOYVODA/ VOYVODALIK

Voyvoda reis, ağa, subaşı gibi manaları olup Slavca (Sırpça) bir terim olup,¹¹⁵ Osmanlı Devlet yönetimi altındaki Eflak Boğdan prenslerine verilen bir unvandır. Ayrıca Osmanlı yönetiminde bazı yerlerin iltizamını toplamaya memur edilen görevlidir.¹¹⁶ Daha çok has topraklarının mali ve idari bakımdan idaresinden sorumlu kimseydi.¹¹⁷ Vazife alanı zamanla genişlemiş ve kaza kaymakamı olarak görev yapmışlardır.¹¹⁸

Osmanlı klasik döneminde voyvodalıklar Boğdan, Eflak, ve Erdel voyvodalıkları olmak üzere üç idi. Genelde Eflak ve Boğdan beraber anılıp Erdel Voyvodalığı uygulama da diğer voyvodalıklardan farklı değerlendirilmekteydi. Eflak, Boğdan ve Erdel 1550-1551 Sancak Tevcih Defteri'ne vilayet olarak kaydedilmişlerdir.¹¹⁹

Voyvodalar mahalli kanunlar gereğince beyler, başpiskopos ve papazlar tarafından seçilir asaletinin tasdiki için Osmanlı yönetimine bildirilirdi. Osmanlı merkezi de bunu değerlendirerek asaleti tasdik ederdi. 16 yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı yönetimi bu seçimlere müdahalede bulunmamıştır. Fakat Lehistan ve Avusturya'nın voyvoda seçimlerine müdahil olma teşebbüsleri Osmanlı'nın da Eflak ve Boğdan Voyvodalığı'na merkezden belirlenen kimseleri tayin etmesine sebep olmuştur.¹²⁰

¹¹⁴ Akdağ, *a.g.e.*, c.II, s. 67.

¹¹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, Ankara: MEB Yayınları, 2004, s. 598.

¹¹⁶ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c. III, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006, s. 3329.

¹¹⁷ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul: Eren Yayınları, 1990.

¹¹⁸ Pakalın, *a.g.e.*, s. 598.

¹¹⁹ Orhan Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)", *Türkler*, c. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 887.

¹²⁰ Kılıç, *Aynı yer*.

Voyvodalar, serbest timar erbabının sahib-i arz olarak topladığı vergilerin yanı sıra dirliklerinin güvenliğini de sağlamak zorunda olduğu bir durumda onların vekili olarak görev yapmaktaydı. Bunu yaparken de serbest dirlik sahipleri onlara yeterince sekban vermekteydiler. Voyvoda bir vekil olarak vergi tahsildarı gibi vergi toplamakta hem de hem de asayişle ilgili durumlarda cürm ve cinayet suçuyla ilişkili kişileri mahkemeye götürmekte de görev almaktaydı. Zira cürm ve cinayet olayları neticesinde önemli resimler alınmaktaydı.¹²¹

Çirmen Şeri'yye Sicillerinde de voyvodaların özellikle vergi gibi konularda sancakbeyi ve adamları, subaşı, erbab-ı timar gibi zümreler ile birlikte vergi konularında çokça şikâyet konusu olmuşlardır.¹²²

2. ADLİ İDARE DEN SORUMLU YÖNETİCİLER

2.1. KAZA ve KADI

Kaza terimi hükmetmek, emretmekten; davaları görme ve hükme bağlama işi kadı'nın ve hâkimin görevi, yargı manasında kullanılıyordu. Diğer anlamıyla da memleket idaresinin idarî taksimatında bir kadı'nın hükmü ve idaresi altında bulunan (daha sonraları kaymakam tarafından yönetilen) yerd.¹²³ Bu anlamıyla kaza bir taraftan ticari ve diğer taraftan kültürel üstünlüğü ile çevresinin merkezi olmuş bir kasaba ve şehir ile böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idari bir birliği ifade etmektedir. Osmanlı idari yapısını vilayetlere, vilayetleri, sancaklara ve sancakları da kazalara bölmek askerî bir bölümlendirmedi. Sivil devlet idaresi olarak merkeze bağlı tek bir bölüm olan ve başında da kadının bulunduğu *kaza* teşkilatı vardı. Böylece memleketin adli ve idari örgütleri olarak devletin yönetimini en küçük birimlere kadar iletmesi bu kaza teşkilatlanması ile mümkün olmuştur.¹²⁴

Bu kaza teşkilatlanmasının başında *kadı* denen bir görevli bulunmaktaydı. *Kadı* şer'î ve hukuki hükümleri tatbik edici ve aynı zamanda merkezin emirlerini de

¹²¹ Akdağ, *a.g.e.*, c. II, s. 260.

¹²² Örnek olarak bk. ÇŞS. 42-43 ve 117-118

¹²³ Ayverdi, *a.g.e.*, c. II, s. 1623.

¹²⁴ Akdağ, *a.g.e.*, c. II, s. 59-60.

yerine getiren hâkimü'ş-şer' ve daha sonra ale'l-ıtlak denen bir görevliydi.¹²⁵ Osmanlı'da kadılık müessesesi klasik İslam devletlerine göre daha gelişmiş esaslara dayanan bir ihtisas mesleği olarak adlî sistem içerisinde yerini almıştır.¹²⁶ Öyle ki, Osmanlı'nın ilk kuruluşundan itibaren fetih ettiği yerlere birer kaza bölgesi olarak teşkil ediyor başlarına da kadı ve subaşı tayin ederek askeri görevlerin dışında adlî, hukukî ve beledî bütün işlere kadılara bırakılıyordu.¹²⁷

Orhan Bey zamanında Çandarlı Halil Osmanlı Beyliği'nin merkezi İznik'e kadı olarak tayin edilmiş, daha sonrada Bursa kadılığına yükselmişti. Bu dönemde Bursa kadılığı beylik kadılıklarının başı durumundaydı. Ancak sürekli fetih faaliyetleri ve buna bağlı olarak büyüyen ordu ve özellikle sefer sırasında çıkan ihtilaflar sefere katılan Bursa kadısının yükünü artırmış ve merkezdeki işlerin aksamasına neden oluyordu. Buna ek olarak sınırları genişleyen ve yeni fethedilen yerlere kadıların tayin edilmesi ve bunlarla ilgili işlemlerin yapılması gerekiyordu. Bu gibi nedenlerden dolayı I. Murat devrinde kazaskerlik makamı teşkil edilmiş ilk *kazasker* de Bursa Kadısı Çandarlı Kara Halil olmuştur.¹²⁸ Kazaskerlik müessesesi ile eğitim ve yargı teşkilatının idaresi askeri zümrenin savaş ve barış zamanında hukukî ihtiyaç ve ihtilafların giderilmesi gibi davalar halledilmiştir.¹²⁹

Osmanlı adlî yapılanmasında kadı ilmiye sınıfından gelmekteydi. İlmiye sınıfı da üç kategoride görevlendirilmekteydi. *Müderrisler* öğretimle, *müftüler* fetva göreviyle *kadılar* da kaza (yargı) göreviyle yükümlüydüler. Bu hiyerarşi içerisinde Osmanlı kadısı mutlaka gerekli medrese eğitimini almak zorundaydı.¹³⁰ Kadılar medrese eğitimi sonunda icazet alarak mülazemet¹³¹ edenlerden tayin edilmekteydi. Medreseden çıkıp kazasker divanına mülâzemet edenler müderris olmak istemeyip kadılık etmek isterlerse doğrudan doğruya kaza kadılıklarına tayin edilirdi. Ayrıca belli bir süre müderrislik yapıp kadı olmak isteyenlerde müderrislik derecelerine göre kaza, sancak veya eyaletlere tayin edilirdi.¹³²

¹²⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK, 1988, s. 83.

¹²⁶ Ortaylı, *Kadı*, s. 12.

¹²⁷ Mehmet İpşirli, *Osmanlı Devleti Tarihi*, ed: Ekmelleddin İhsanoğlu, c. II, İstanbul, 1999, s. 265

¹²⁸ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (17. yüzyıla Kadar)", *Belleten*, c. , s. 605-606

¹²⁹ İpşirli, *Osmanlı*, c. I, s. 268.

¹³⁰ Ortaylı, *Kadı*, s. 12.

¹³¹ Mülazemet: Osmanlı ilmiye teşkilatında müderris olabilmek için medreseden mezun olduktan sonra belli bir süre (önceleri yedi yıl) yapılan staj. Ayverdi, *a.g.e.*, s. 2201.

¹³² Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 87.

Mehmet İpşirli'ye göre; kaza kadılıkları ile sancak ve eyalet kadılıkları arasında hem statü hem de yetki ve sorumlulukları bakımından farklılıklar vardı. Kaza kadılıklarının her türlü özlük işlemleri kazaskerler tarafından yürütülmekte ve sorumlu oldukları idari birim olan kazanın idari hukuki ve beledi her türlü işinden sorumluydu. Sancak ve eyalet kadıları ise statü bakımından mevleviyet seviyesinde olup, buldukları idari birimde en büyük amir olan sancakbeyi ve beylerbeyi ile iş bölümü halinde çalışmaktaydılar.¹³³

Kadı hem şer'î hem de örfî kanunu uygulamak üzere padişah berâtı ile tayin edilirdi.¹³⁴ Kadı'nın tayin usulü olarak Anadolu ve Rumeli kadıaskeri divan-ı hümâyûn toplantılarında arzda bulunurdu. Fatih devrinden sonra divana başkanlık eden vezir-i azam tarafından tayin edilmeye başlanmıştır. 16. yüzyıldan sonra da mevleviyet denilen kadılıklar, şeyhülislamlığın etkin olması üzerine onların arzı ile vezir-i azam tarafından tayin edilmeye başlanmıştır.¹³⁵ Kadı bu tayin beratını aldığı zaman *berat resmi* denen bir vergi ödemesi gerekirdi. Bu vergi onun yevmiyesine göre değişirdi.¹³⁶ İlmiye mensuplarının tayin azl ve nakil gibi işlemleri Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri dairesi tarafından yapılırdı. Bu dairelerde ruzname defterlerine kaydedilir eğer kaydedilmemişse berat hükümsüz sayılırdı.¹³⁷ Kadıların görevde oldukları süreye *müdde-i ittisal* veya *zaman-ı ittisal* görevden ayrı oldukları süreye de *müddet-i infisal* veya *zaman-ı infisal* denilmektedir.¹³⁸ Kadıların görev süreleri mahalli halk ile yakınlaşmalarına mani olmak için kısa tutulmuştur. Ayrıca süre içinde rütbe de esas tutulmuş ve mevleviyet payesine sahip büyük kadılar genellikle bir yıl kaza kadıları ise 20 ay süreyle tayin edilmişlerdir. Fakat sürelerin belirsizliği ve kanun hükmü hilafına kısa tutulması gibi sebepler ciddi problemlere doğurmuştur.¹³⁹ Bütün görevlilerde olduğu gibi her yeni hükümdarın cülûsundan sonra kadıların görev beratının yenilenmesi gerekiyordu.

Osmanlı kadısı'nın taşra yönetimindeki rolünü görmek için Çirmen Sancağı'ndaki uygulamalara baktığımızda gerçekten önemli ve zengin bilgiler

¹³³ İpşirli, *Osmanlı*, c. I, s. 265.

¹³⁴ İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 81.

¹³⁵ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 126.

¹³⁶ Ortaylı, *Kadı*, s. 17.

¹³⁷ Oryatlı, *Kadı*, s. 13.

¹³⁸ İpşirli, *Osmanlı*, c. I, s. 265.

¹³⁹ Ortaylı, *Kadı*, s. 16-17.

edinmekteyiz. Bu açıdan kadı'nın görevlerinin neyi kapsadığını örnekleriyle vermek yerinde olacaktır.

Kadı'nın Osmanlı taşra düzeninde merkezin en önemli görevlisi olduğunu açıkça görüyoruz. Çünkü incelediğimiz belgeler içerisinde padişah tarafından gönderilen fermanlar bir ikisi dışında hepsinin kadı'ya hitaben yazıldığını görmekteyiz. Çünkü kadı hukuk adamı kimliği ile bulunduğu bölgede adaleti temsil eder ve padişahın gönderdiği emir, kanunname ve fermanları uygulardı.¹⁴⁰ *Kıdvetü'l-kuzâtü'l-ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm Mevlanâ Çirmen Kadısı zide fazlühüm. tevki'-i refi'-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki;..*¹⁴¹ *Mefâhir'l-kuzâtü ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm Çirmen Sancağı'nda vâki' olan kâdîlar zide fazlihüm tevki'-i refi'-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki;...*¹⁴² şeklinde başlayan fermanlar taşrada görev yapan kadıya hitaben yazılmaktaydı.

Kadı'nın mali görevleri arasında avarız haneleri'nin kayıt ve muhafazası ve bu verginin toplanmasına dair. “*Kıdvetü'l- kuzâtü ve's- selâm zide fi'l-dâveti'l-İslâm mâ'deni'l-fazlı ve'l-keâm Mevlâna Çirmen Kadısı zide fazluhu tevki'-i refi'-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; kazâ-yı mezbûrun asıl avârızı yediyüz doksân beş hâne olub senesitte ve semânîn ve tis'a mi'ede kürekçi ahrâcı fermân olındıkda 600 hânedan kürekçi bedeli ellişerakçe hesâbı üzere 30 bin akçe cem' idüb hazâne-i âmireme irsâl eyleyüb...*” emirler mevcuttur. Belgenin devamında avarız ve kürekçi vergisinin aslına uygun olarak toplandığının tahkiki için Mustafa Çavuş “*...Mustafa Çavuş mübaşır ta'yîn olunub emr-i şerîf mücebince teftîş ve tahkiki olundukda 600 avârız hânesi zühûr eyleyüb sıhhati üzere defter olunub..*”¹⁴³ mübaşır tayin edilmesinden Kadı'nın mali görevi olarak vergi toplamanın da bulunduğunu anlıyoruz. Bunu yaparken de vergi gelirinin eksiksiz toplanmasına, paranın rayicine dikkat etmek, kalb ve kırık para almamak ve tedavülde bulundurulmasına mani olmak zorundaydı. Toplanan vergileri de belli bir defter usulüyle merkeze güvenli bir şekilde göndermeliydi. Kadının bu görevine dair: “*...kûlum Bekir bin İdris zide kadrihu emin ve kâtib ta'yîn olunup ve sene-i sitte ve semânîn ve tis'â mi'e*

¹⁴⁰ Gülğün Üçel-Aybet, “16 ve 17 Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hukuk Müessesesinin Önemi”, *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c: V Ankara: 22-26 Eylül, 1986, s. 2151.

¹⁴¹ ÇŞS, s. 4.

¹⁴² ÇŞS, s. 107.

¹⁴³ ÇŞS, s. 121.

Şa‘banı’nın on altıncı gününde üç ay va‘de virildi ve eline der-gâh-ı mu‘allâmdan nişânlu defter mücebince vilâyet kâdîları ma‘rifetleriyle zikr olunan yâğcılar ve kürekcilerin rüsûmun bi-kusûr cem‘-ü zabt idüp ve kendü dâhi ... defteranda tamâm olduktan sonra defteri ve vakçeyi va‘desinden götürüp hâzine-i âmmeye teslim eyleye ve siz ki, vilâyet kâdîlarısız her birinüzün taht-ı kazâsında vâki‘ zikr olunan rüsûmu cem‘-ü tahsîl eylemek bâbında gereği gibi mu‘âvenet idüp ihtimâm idesiz ihtimâl müsahale eylemeyesiz ve eylemeyesiz subâşıları ve yerlerine duran adamları ve erbâb-ı tumâr ve il ve köy kethudâları ve nâ‘ibleri dahi mezkûra mu‘âvenet idüp gâib olanları gereği gibi mukayyed olup buldurup ihtimâm eyleyeler ve defterde mukayyed olan re‘âyânın .. rüsûmun aldirup ... komayalar ve gâib ololmuşlar ve araya ve anlar dahi kâdîları mu‘âvenet idüp buldurasız şöyle ki, ihmâl olunup rüsûmdan nesne zâyi‘ olursa kâdîlardan bilinür anâ göre ihtimâm eyleyeler ve cem‘ olunan rüsûm akçesinden kalb ve yaramaz akçe olup şübhe olursa tablayup sahîh akçe alalar yaramaz akçe alınmaktan hazer ideler..’’¹⁴⁴ ifadeleri dikkat çekicidir.

Kadı’nın diğere bir görevi de ordunun ihtiyaçlarını temin etmek, konaklama tesislerini önceden kontrol ve özellikle de toplanan vergilerin acilen orduya gönderilmesini sağlamaktı.¹⁴⁵ Örneğin; ‘...Hasköy ve Çirmen ve Yenice-i Zağra ve Eski Hisâr ve Akça Kızanlık ve Tatar Bozaru Sofya Biriztek ve Arazlık Kâdîları zide fazlihum tevki‘-i refi‘-i hümâyûn vâsıl olıcak ma‘lûm olaki; inşallahu‘l- aziz ol bahar-ı müceddid asarda vâki‘ olan donânma-yı hümâyûnuna kürekçi ihrâc ve avâriz akçesi için maliye tarafından her bir yekün müstakil emirler yazılıb gönderilmeğın ol emr-i şerîf muktezâsınca taht-ı kazânızdan Kürekçi ihrâc olub avâriz akçesi mu‘accelen tahsîl alınub Nevrûz’dan mukaddem südde-i sa‘âdetime irsâl ve isâd olunmasın emr idib buyurdum..’’¹⁴⁶ cümlelerinde bunu görmekteyiz.

Kadı hukukçu ve idare adamı olması yanında bir şer‘iat görevlisi olarak İslam cemaatinin de temsilcisiydi. Bu açıdan halkın istek ve şikâyetlerini merkezi yönetime arzda bulunur ve yazıyla talep ederdi.¹⁴⁷ Örnek olarak ‘...Çirmen ve Mustafa Paşa Köprüsü kâdîları zide fazlü- hümâ tevki‘-i refi‘-i hümâyûn vâsıl olıcak ma‘lûm olaki

¹⁴⁴ ÇŞS, s. 135.

¹⁴⁵ Ortaylı, *Kadı*, s. 41.

¹⁴⁶ ÇŞS, s. 66

¹⁴⁷ Ortaylı, *Kadı*, s. 48.

senki Çirmen Kadısının dergâh-ı mu'allama arz gönderüb avâriz ahrâc için emr-i şerîf vârid olub 195 hânedan avâriz akçesi İhrâc olunmak emr olunmağın Köprü kâdîsı 120 hâne akçesin İhraç iderin ma'adası Çirmen kadılığı virsün didikde Kazâ-i Çirmen ahâlisi gelüb dedilerki, Kazâ-i Çirmen 600 hâneye mutehâmildir Ahâl-i kurâ ekser parekendedir mevcûd olanlar dahi fukarâdır bu vechile olur ise kudretimiz yoktur firâr eyeriz Köprü Kadılığı 200 Haneye harâc ziyâde mütehammildir sâbıkda ikisi bir kâdîlik iken Bu vech üzere tevzi' oluna gelmişdir yine ikisine bir emr-i şerîf vârid olmuşdur dediklerinde tefahhuz olunub fi'l-vâki' vech-i meşrûh üzere İle olsa ikiyüz hâne Köprü Kadılığına altıyüz hâne Çirmen Kadılığına Ta'yîn olunub emr-i şerîf ricâsına arz olındı deyü bildirmiş imdi hazâne-i âmiremde olan defterlerde görüldükde Kazâ-i Çirmen 795 hâne Ve Kazâ-i Köprü 120 hâne idüğü mukayyed bulundu buyurdumki; ...'¹⁴⁸ Burada Çirmen halkı ilk önce kadıya şikayette bulunuyor, Çirmen Kadısı da durumu dergah-ı mu'allaya arz ediyor.

Yusuf Halaçoğlu Fatih Kanunnâmesi göre kadıların harç ücretlerini şu şekilde belirtmektedir. “*Ve kuzat bir sicilde yedi akça ve hüccetten otuziki akça ve sûret-i sicilden on iki akça ve imzadan oniki akça alalar. Ve kısmet-i emvalden binde yirmi akça ve nikâhdan bîkr ise otuz iki, seyyib ise on beş akça alalar*” şeklinde kaydedildiğini, eskiden konmuş olan kısmet-i sicilden hariç sicil, sûret-i sicil, hüccetten, imza, nikâhtan bir ücret almaktaydılar. Ayrıca kadılığın daha cazip olması içinde yirmi akçalık müderrisin kadı olması halinde kırk beş akçalık kadılığa tayin edilmesi hususu yer almakta olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴⁹

16. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkan enflasyondan dolayı bu harç miktarlarında artmalar olmuştur. 100-150 akçalık cerimelerden 1000-1500 akça alındığı dahi olmuştur. Yani enflasyon karşısında diğer yönetici sınıf mensupları gibi kadılar da usulsüz yollarla gelirlerini muhafaza etmeye hatta artırmaya çalışmışlardır.¹⁵⁰ Öyle ki her kadı kendi yargı ve idari bölgesinden sorumluyken sorumlu olduğu bölgenin dışına çıkarak teftiş ve keşifte bulunup talep harici tereke taksimi ya da normal ölüm ve kaza sonucu ölümlerden de cerime almaya

¹⁴⁸ ÇŞS, s. 76.

¹⁴⁹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVI Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı* Ankara: TTK, s. 126.

¹⁵⁰ Ortaylı, *Kadı*, s. 68.

çalışmışlardır.¹⁵¹ Yine bu dönemde kadıların askerî sınıfın tereke taksimine karışarak harç aldığını görmekteyiz. Merkezî hükümetinde buna engel olmak için Rumeli Kadıaskeri Abdurrahman'ın arzı üzerine Rumeli Beylerbeyliğine umumî bir ferman yayınlamıştır. Bu fermanda kimin askerî sınıfa mensup olduğu açıkça belirtilerek kadı kassâmlarının askeri sınıfa ait tereke davalarına karışmaları şiddetle men' edilmektedir.¹⁵²

Kadılar, buldukları kazalarda yukarıda saydığımız gerek adli ve idari gerekse beledi ve daha başka hizmetleri yapma hususunda oldukça yoğun ve mesuliyet isteyen görevlerde doğrudan sorumluydu. Hiç şüphesiz bunca vazifeyi tek başına ifa etmesi mümkün değildi. Kadı'nın bütün bu görevlerinde kendisine bir takım memurlar yardımcı olmaktadır. Naib, kassam, muhtesib, mimar, katib, muhızır (adli polis), subaşı, asesler, kale dizdarları kadıya yardım eden memurlardandı.¹⁵³

2.2. NÂİB

Nâib vekil demek olup, şer'î mahkemelerde kadılar namına çeşitli görevlerde vazife gören kimselerdir.¹⁵⁴ Nâib kadıya bağlı olarak kazaların bir alt birimi olan nahiyelerde görev yapmaktaydı. Yani kadının kazada icrâ ettiği görevi nâibde kendi bölgesinde icrâ etmekteydi. Kadı kendine yardımcı olacak nâibi kendi tayin ederdi. Ancak bunu merkeze bildirmek zorundaydı. Ayrıca naibin sayısını kendi değil merkez belirlerdi.¹⁵⁵ Naiblerde vazifelerine göre *kaza nâibi*, *kadı nâibi*, *mevali nâibi*, *bâb nâibi*, *ayâk nâibi* ve *arपालık nâibi* gibi adlar almaktaydı.¹⁵⁶

Kadı'nın nâibi kendi tayin ettiğini belirtmiştik. Kadı nâib tayin ederken genellikle kendi görev yaptığı yerin ulemasından seçmekte idi. Bu kimseler buldukları yerin medreselerinden icâzet almış kimselerdi. Çünkü bu kimselerde görev yaptıkları nahiyelerde kadıları temsil etmekte ve davalar bakıp gerektiğinde de keşfe çıkmaktaydılar. Fakat nâiblerin mülki otorite olup olmadığı ve kadı'nın icrâ

¹⁵¹ Ortaylı, *Kadı*, s. 33.

¹⁵² Bk.. ÇŞS, s. 167.

¹⁵³ İpşirli, *Osmanlı*, c. I, s. 264-265; Ortaylı, *Kadı*, s. 34-41.

¹⁵⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 117.

¹⁵⁵ Ortaylı, *Kadı*, s. 30.

¹⁵⁶ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 117.

etmekte olduğu diğer idarî görevleri nâiblerinde icrâ ettikleri tam anlamıyla açıklığa kavuşturulmuş değildir.¹⁵⁷

Kadılar nâbleri 16. yüzyılın sonlarına doğru usulsüz olarak iltizam usulü ile tayin etmeye başladılar. Osmanlı merkezi yönetimi buna şiddetle karşı çıkmasına rağmen bu usul maalesef yerleşmiş ve çeşitli adaletsizlik ve yolsuzluğun kaynağı oluşturmuştur.¹⁵⁸ Kadı bölümünde değindiğimiz usulsüz vakıaların içinde naibleri de görmekteyiz.

2.3. KASSAM

Vefât etmiş olan bir kimsenin terekesini vârisleri arasında bölüştüren, taksim eden şer'î memura *kassam* denmektedir.¹⁵⁹ Askerî sınıfın terekesini varisleri arasında taksim eden kassamlara *kazasker kassamları* ve mahalle mahkemelerinde reyanın terekesini varisleri arasında taksim eden kassamlara da *kadı kassamları* denmekte olup iki sınıf kassam vardı. *Askerî kassamları* Rumeli'de olanalarını Rumeli Kazaskeri, Anadolu'da bulunan kassamları Anadolu Kazaskeri tayin etmekteydi. İster askerî kassam ister kadı kassamı olsun kassamlar taksim ettikleri terekelerden resm-i kısmet almaktaydılar.

16. yüzyıl sonlarına doğru kadı ve kassamlarının askerî sınıfın tereke taksimine karışarak resm-i kısmet harcı almaları üzerine merkezî hükümetin buna engel olmak için Rumeli Kazaskeri Abdurrahman'ın arzıyla Rumeli Beylerbeyliğine umumî bir ferman yayınlamıştır.¹⁶⁰ Fermanda; “*Emirü'l-ümerâi'l-kirâm kebirü'l-küberâi'l-fehhâm zü'l-kadr ve'l-ihirâm sâhibü'l izzî ve'l-ihirâm el-mahsûs bi-mezid-i inâyeti'l-meliki'l-a'lâm Vilâyet-i Rumeli tarafında olan beylerbeyi dâme ikbâlehum mefâhirü'l-ümerâi'l-kirâm râci'ü'l-küberâi'l-fehhâm zü'l-kadr ve'l-ihirâm el-muhtassu bi-mezid-i inâyeti'l-meliki'l a'lâm vilâyet-i mezbûrede vâki' olan beyler dâme izzihum ve mefâhirü'l kuzâtu ve'l-hükkâm ma'deni'l-fezâili ve'l-kelem evliye-i mezbûrede vâki' olan kâdılar zide fezâilihum Tevki'-i refi'-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; hâliyâ azîmü'l-ülemâi'l-müte'hayyirîn akzâü'l-füzelâi'l-müteberrin*

¹⁵⁷ Ortaylı, *Kadı*, s. 31.

¹⁵⁸ Ortaylı, *Kadı*, s. 32.

¹⁵⁹ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 121.

¹⁶⁰ ÇŞS, s. 167.

nişâni'l-müşkilâti'd-din miiftâh-u rumûzu'd-dekâik-i misbâh künûzü'l-hallâki'l-mü'eyyid bi-inâyeti'l-meliki'l-mennân Rumeli kâdiaskeri Abdurrahman zide fezâilihû tarafından arz olındıkim, taht-ı hükümetimizde müşârun-ileyhe âid ve râci' rüsûm-u hakk ve nikâh ve hücec siz kâdılar size dahl itmeyüp mumâ-ileyh cânibinden ta'yîn olan kassâm-ı askeriyeye zabt-u tasarruf itdirmeyüp nizâ' idermiş siz imdi buyurdumki; sefer-i hümayûna esfer iken tekâ'üd idüp sonradan râ'iyet yazılmış olmya askerimdir ve yahut kullarım ve câriyelerim mâdâmki askerinin taht-ı nikâhındadır ba'de'l- i'tikâd anlar dahi askeridir ve kuzât ve müderrisîn ve meşihat ve tevliyet ve nezâret ve hitâbet ve imâmet ve cibâyet ve cüzhânlık ciheti yevmiyeleri bir akçe ve iki akçe ve üç akçe olsun ehl-i berât oldukları ecilden hâliyâ askerîdir ve nim akçe ve tesbîh ve mü'ezzinlik ve gayri veilâyet kâdîlarınınındır ve evlâdından bir derece kimesneye ra'iyet kayd olunmuş olmaya askerîdir ve şol ra'iyet kızıkim sipâhiye nikâh olunmuş ola mâdâmki sipâhinin taht-ı nikâhında ola askerîdir ve şol sipâhi kızı ki şehürlüye varırsa resm-i askerîdir hayr kısmetin vâki' olan hücec-i sicil ve itâk-nâme kitâbet-nâme kâdiasker kasâmsınındır eğer kassâm ve aherisi mevcûd olmazsa kâdi rüsûmun alup kasâmsa teslîm ideler elân ma'mûlun-bihâ olan kânûn mukarrer bu dürlü doğancısı elinde berât-ı hümayûnu olan askerîdir ve şimdi kethudâları ellerinde berâtı olmağla askerîdir ve umûmen voynuk (silik) akıncı ve yâyâ ve müsellem ki kalil ve kesîr resm hâsıl ola askerîdir ve cânbâz ve mu'âf olan yüzün askerîdir ve mutlakâ eşkinci askerîdir ve çeltikçiler ki, berât ile olan ve yahud defterdâr tezkiresi ile olan askerîdir ve külliyan avârizdan mu'âf olanlar haliyâ askerîdir ve köreciler ve haymâneler kim kimesneye ra'iyet kayd olunmuş olmaya askerîdir ve bilâ ta'yîn cehd-i tasarruf indinde ellerinde berât ola askerîdir ve sipâhizâde olup ellerinde berâtı yokdur vilâyet kâdîlara nizâ' iderlerimiş imdi, kimesneye ra'iyet kayd olunmuş olmya anlar dahi askerîdir ve câriye ve kûl olanlar sipâhizâde azâd itmiş ola askerîdir şol ra'iyet (silik) kim sipâhi nikâhında ola askerîdir ve fevt olıcak avrat dûl kalup eğer şehrlü kızı ki resm-i kısmet nikâhi askerîdir ol ecilde buyurdum ki; hüküm-ü şerîfim varıcak min ba'd taht-ı hükümetinizde vâki' olan rüsûm-ı kısmet kânûn-ı mukarrer üzere mûmâ-ileyh râci'dir kat'â bi nesne ki cânibinizden ta'rruz olunmaya mûmâ-ileyhin kassâm alup zabt ilyeye kassâm ve yâhud ademisi hâzır iken kimesne ta'arruz itmeye kassâma göre vechen min küll'l-vücûh dahl olunmaya müşârun-ileyhe âid olan mahsûlü zabt

ve kabz ide şöyleki, mûmâ-ileyhe âid ve râci‘ rûsûmı şimdiye değin sizin nâ‘iblerinüz tarafından dahl olunup nesne almış ise sizki beylerbeyleri ve sancâkbeylerisiz dakika ve te‘hîr itmeyüp ba‘de’s-sübût aliviresiz hükm-ü şerîfimle varan ademlere zabtiddiresüz siz şöyleki, müşârun-ileyhe âid rûsûma dahl olındığı istimâ‘ olına gadrinüz makbûl olmak ihtimâl yokdur müceb-i itâb olursuz şöyle bileler alâmet-i şerîfime i‘timâd kulasız’, denilmektedir. Görüldüğü gibi bu fermanla kimin askerî sınıfa mensup olduğu açıkça belirtilerek kadı kassâmlarının askeri sınıfa ait tereke davalarına karışmaları şiddetle men‘ edilmektedir.

3. TAŞRA TEŞKİLATINDAKİ DİĞER GÖREVLİLER

3.1. KALE DİZDÂRLARI

Farsça bir kelime olup *diz* kale ve *dâr* tutan, muhafaza eden demek olup iki kelimenin birlikte kullanılmasıyla *dizdâr* kelimesi kale muhafızı anlamına gelmektedir.¹⁶¹ Kaleler eski çağlardan itibaren sınırların savunmasında ve hem de hücum için hayati bir öneme sahipti. Kaleler lojistik depolar ve ihtiyat birlikleriyle donatılmış önemli üslerdi.¹⁶² Bu yüzden diğer devletler gibi Osmanlı Devleti de kale muhafazasına büyük önem vermekteydi. Zira hazine ve mühim evraklarda şehrin iç kalesinde bulunmaktaydı. Bu haliyle dizdâr beylerbeyi, sancakbeyi ve kadı’nın denetimi altında kalenin savunma ve asayişinden sorumluydu¹⁶³ ve Osmanlı Devleti’nin önemli memurlarından biri olarak görev yapmaktaydı.¹⁶⁴

Çirmen Şer‘iyye sicillerinde dizdârın ve hisar erlerinin vergi toplanması hususunda kadıya yardımcı bir görevli olarak da görmekteyiz. Örneğin; ‘...*Ganem cemi‘ne mu‘avenet için hisâr erleri erâtları lâzım olursa ol câniblerden olan kal‘a dizdârlarından hisâr erenleri taleb edüb istihdâm etdüresüz ve şübhe olan akçelere ma‘rifetinle baktırub sahîh akçe alalar...*’¹⁶⁵ ifadesi bunu açıklamaktadır.

¹⁶¹ Ayverdi, c. I, s. 729.

¹⁶² Mark L. Stein, *Osmanlı Kaleleri, Avrupa’da Hudut Boyları*, çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 27.

¹⁶³ Ortaylı, *Kadı*, s. 36.

¹⁶⁴ Pakalın, *a.g.e.*, c. I, s. 469.

¹⁶⁵ ÇŞS, s. 81-82 ve ÇŞS, s. 160-161.

Bir Osmanlı kalesinde azeb, faris, topçu ve top arabacı, cebeci, anbarcı, çavuş, katip, müstahfız, martalos, sekban, gönüllü, mehter, din admları ve kale erleri gibi zümreler bulunur ve kale dizdarı da bu zümrenin amirliğini yapardı.¹⁶⁶ Yeniçeriler taşra görevleri olarak nöbetle üç sene kale muhafızlığı yapmaktaydılar. Yeniçerilerden ihtiyar ve yaralı durumda olup sefere katılamayacak olanlarda *hisâr eri* olarak kale muhafazasında görev yapmaktaydılar.¹⁶⁷ Ayrıca yayabaşılar da görevlerinden her hangi bir nedenle ayrıldıkları zaman dizdâr olarak görevlendirilmekteydi.¹⁶⁸

Kale dizdarı timar geliriyle birlikte yevmiye olarak yaklaşık 40 ila 50 akçe almaktaydı.¹⁶⁹

3.2. ŞEHİR (İL) KETHÜDASI

Osmanlı taşra teşkilatında devlet ile re'âyâ arasında, hem padişahın emir ve yasaklarını re'âyâya ulaştırmada hem de re'âyânın temsilcisi olarak resmî görevlilerin dışında bir görevli vardı ki, o kişiye de şehir kethüdâsı denmekteydi.¹⁷⁰ Şehir kethüdâsı,¹⁷¹ şehrin ileri gelenleri arasında yer alan zengin tüccarlar, esnafın yaşlı ve tecrübeli olanları, ulemâ, imâm, hatib gibi din adamları tekke-zaviye şeyhleri, azl edilmiş ya da emekli olmuş askeri sınıftan kimseler arasından seçilmekteydi. Bu kimseler Osmanlı taşra yönetiminin fiili yöneticileri olarak yer almaktaydılar. Çünkü havale usulü ile devletin malî ve idarî yönetim sistemi içerisinde hukuken bir görevi üzerine alan kapı kulu ve benzeri gibi görevliler aldıkları görevi ancak bu kimseler aracılığı ile fiiliyata geçirebilmekteydiler. Böylece merkez ile taşra arasında kademeli bir yetki ve görev zinciri oluşturulmuş oluyordu. Şehir kethüdâsı da yukarıda belirttiğimiz zümrenin içinden biri olarak görevlendirilmekte devlet görev ve görevlileri ile re'âyâ arasında köprü vazifesi

¹⁶⁶ Stein, *a.g.e.*, s. 57-95.

¹⁶⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, c. I, Ankara: TTK, 1988, s. 215.

¹⁶⁸ Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 214.

¹⁶⁹ Stein, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁷⁰ Özer Ergenç, 16. Yüzyıl Sonlarında, Bursa, TTK, Ankara, 2006, s. 166.

¹⁷¹ Şehir kethüdâsı gibi köy kethüdâsı da vardı. Bunlarda şehir kethüdâlarının köylerdeki temsilcileriydi. Bk., Akdağ, *a.g.e.*, s. 325; ÇŞS, s.

görmekteydi. Bu açıdan şehir kethüdâsı taşra yönetiminde etkin bir rol oynamaktaydı.¹⁷²

Şehir kethüdâsının devletle re'âyâ arasında iletişimi sağlamaktan başka görevleri de vardı. Özer Ergenç şehir kethüdâsının görevleri arasında, devlet tarafından re'âyâdan istenen vergi ve hizmetlerin yerine getirilmesinde ve bunların re'âyâya adil bir şekilde taksiminde, yükümlülüklerle ilgili re'âyânın arzu ve isteklerini merkeze iletmek ve şehirde darlık ve kıtlık çekilmemesi için tedbir almak gibi görevlerinin de olduğunu söylemektedir. Bu görevleri itibarıyla şehir kethüdâsı hem devlet görevlisi hem de üretici ve ticaret erbabının lideri konumunda olduğunu vurgulamaktadır.¹⁷³ Şehir kethüdâsının kadı'nın önemli yardımcılarından biri olarak da görmekteyiz.¹⁷⁴ Örneğin Çirmen Şer'iyye Sicilinde “... *defteri ve akçeyi va'desinden götürüp hâzine-i âmmeye teslim eyleye ve siz ki, vilâyet kâdîlarısız her birinüzün taht-ı kazâsında vâki' zikr olunan rüsûmu cem'-ü tahsîl eylemek bâbında gereği gibi mu'âvenet idüp ihtimâm idesiz ihtimâl müsahale eylemeyesiz ve eylemeyesiz subâşuları ve yerlerine duran adamları ve erbâb-ı tımâr ve il ve köy kethudâları ve nâ'ibleri dahi mezkûra mu'âvenet idüp gâib olanları gereği gibi mukayyed olup buldurup ihtimâm eyleyeler...*”¹⁷⁵ ifadelerinde olduğu gibi il ve köy kethüdâlarının vergi toplanmasında diğer görevliler ile birlikte kadıya yardım etmeleri hususu açıkça görülmektedir.

Şehir kethüdâsı yaptığı bu hizmetlere mukabil elinde berâtı olmak kaydıyla askeri sınıftan sayılmaktadır.¹⁷⁶ “...*elinde berât-ı hümayûnu olan askerîdir ve şimdi kethüdâları ellerinde berâtı olmağla askerîdir ...*”

3.3. İL ERLERİ

İl erleri deyimi bir sancaktaki her köyün kendi gençlerinden kurulmuş bir derneğin üyelerini ifade ederdi. Bu il erlerinin de başında seçilmiş bir yiğitbaşı vardı. Bu derneğin başı ise köy kethüdâsı idi. Bu örgütlenmenin amacı köy ve

¹⁷² Özer, Ergenç, Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler, *VII, Türk Tarih Kongresi*, c. II'den ayrınbasım, Ankara: TTK Yayınları, 1986, s. 1268-1270.

¹⁷³ Ergenç, *Bursa*, s. 166-168.

¹⁷⁴ Akdağ, *a.g.e.*, s. 325-326.

¹⁷⁵ ÇŞS, s. 135.

¹⁷⁶ ÇŞS, s. 167.

çevresini korumak ve asayişini sağlamaktı. Ayrıca kaza çevresinde her hangi bir nedenle bir ayaklanma çıkarsa bağlı buldukları kazanın kadınlıkları yiğitbaşı liderliğinde il erlerini toplayarak resmi güvenlik güçleriyle birlikte hareket etmelerini sağlardı.¹⁷⁷

16 yüzyıl sonlarında özellikle uzun süren savaşlar nedeniyle köylerde bir güvenlik sıkıntısı baş göstermişti. Çünkü güvenlikten sorumlu sancakbeyi, subaşı, ve tımarlı sipahi gibi askerî guruplar seferde olduklarından eşkiya ve ehl-i fesat gurupları ellerinde silah ve yaralayıcı aletlerle köylere girip evler basıp adam öldürüyorlardı. Oysa askeri sınıf mensubu olmayan kimselerin¹⁷⁸ silah taşımaları yasak olmasına rağmen bu eşkiya gurupları halk arasında silah ile gezip etrafa korku salmaktaydılar. Devlet bu tür eşkiyaları etkisiz hale getirmek il erlerinden yararlanmaktaydı.¹⁷⁹

Nitekim Çirmen Sancağı genelinde bu tip olayların yaşanması üzerine devlet Çirmen Sancağı için bir ferman yayınlıyor. Buna göre dergah-ı mu‘alla çavuşlarından Ahmet ve Yahya mübaşir tayin edilip ehl-i fesat ve eşkiyanın itaat altına alınmaları için hisar erleri, muhafızlar ve yiğitbaşının liderliğinde il erleri ile birlikte hareket edilmesi gerektiği eğer itaat altına alınmak istemelerse silah zoru ile teslim olmaları sağlanması için kadıya hüküm yollanmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlilik Kavgası “ Celali İsyancıları”*, Ankara: Barış Yayınları, 1999, s. 210.

¹⁷⁸ Hatta derbendçiler bile güvenlikten sorumlu yardımcı kuvvetler olmalarına rağmen silah taşımaları yasaktı. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğun'da Derbend Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul, 1990.

¹⁷⁹ Akdağ, *Celali*, s. 209-210.

¹⁸⁰ “*Mefâhir’l-kuzâtü ve’l-hükkâm ma‘denü’l-fazlı ve’l-keâm Çirmen Sancağı’nda vâki’ olan kâdılar zide fazlihüm tevki’-i refi’-i hümayün vâsil olıcak ma’lüm olaki; hâlâ taht-ı kazânuzda ba’zı ehl-i fesâd ve eşkiyâ tüfeng ve yarak ve sâ’ir alet-i harb ile cemi’yet ile girüp evler basup ve yollara ve bendlere inüp adamlar katl idüp ve esbâb-ı envâl-ı gâret idüp bu makûle nice fesâd ve şenâ’at eyledikleri istimâ’ olmağın bu bâbda ammâ lakin seyyie ile ikâba müstahak olmışızdır imdi bu makûle alet-i harb ve cemi’yet ile girüp fesâd ve şenâ’ate mübâşeret idenlerden itâ’at eylemeyüp muhârebeye mübâşeret idenlerin ve ... olmak emrim olmağın buyurdumki, dergâh-ı mu‘allâm kapucularından Ahmed ve Yahya ol bâbda vusûl buldukda bu bâbda her biriniz bi’z-zât mukayyed olup muhâfaza için alkonulan sipâhiler ve hisâr erleri ile kadîmi karyeye birer yarar kimesneyi yiğit başı ta’yîn idüp yiğit başı ile ve sâ’ir il eri cemi’yeti ile taht-ı kazânuzda fesâd ve şenâ’at kasden alet-i harb ve tüfenk ile cemi’yet iden ehl-i fesâdın üzerine bi’z-zât varup itâ’at eyleyüp muhârebeye mübâşeret iderlerse ... bir tarik ile olur ise olsun ... ehl-i fesâd ve eşkiyâ ele getirüp minha makâlinden gelüp ehl-i fesâda himâyet-ü ruhsât vermeyesiz şöyleki, taht-ı kazânuzda, ehl-i fesâd ve eşkiyâ tüfenk ile ve sâ’ir alet-i harb ile bir yerde cemi’yet ediüp bir mahalle fesâd mübâşeret ide dâhi sizki kâdılarınız muhâfaza ve kolluk sipâhileri ve hisâr erleri ve il erleri ve yeni karyeden ta’yîn olunan yiğit-bâşları ile cem’ olup bi’z-zât üzerlerine varmayup sonra evlerimiz basılup ve bize hakâret olındıkda ideriz deyü ta’allül eyleyüp ve yahud celb-i ahz ile ehl-i fesâd cemâ’at idüp ehl-i fesâdları*

3.4. ÇEŞİTLİ EMİNLER

Emin, Osmanlı padişahının berâtı ile her hangi bir işte malî tasarruf ve kontrol hakkı verilerek bu iş karşılığı olarak da maaş alan güvenilir kimse demektir. Mübaşir, muharrir, il-yazıcısı, vilayet katibi gibi adlarda da anılmaktadır.¹⁸¹ Eminler taşrada genellikle vergiyle alakalı konularda görev yaptıklarından ve bu işlemlerden de vergi aldıklarından daha çok bir maliye görevlisi olarak görülmektedir.¹⁸² Çirmen Şer'iyeye Sicillerinde eminlerin hangi görevlerle ve adlarla anıldığını örneklerle göstermek yerinde olacaktır. Örneğin; **Has emini** “... mezkûr sancakbeyi adamları ve hâs eminlerine, âmillerine ve toprak kâdılarına tenbîh ve yasâk eyleyesin ki...”¹⁸³ cümlesi ile has eminleri mezkur kimselerle beraber vakıf karyesinin gelirlerine müdahale ediyor. **Koyun emini**, “... celeblerin ve sürücülerin sene-yi sâbıkdan ve defter mücebince uhdlerinden olan koyunların yakalayub ellerinden mahmiyye-i mezbûre kâdîsı koyun emini mührüyle temessükleri olmayanların üzerlerinde ne miktar koyun var ise...”¹⁸⁴ **Hass-ı harc emini**; “... Mahrûse-i mezbûre hass-ı harc emini kûlum Muhammed zide kadruhu Tevki’-i refi’-i hümayûn vasıl olıcak ma’lûm olaki ...”¹⁸⁵ **Beytü'l-mâl emini**; “...hala hilâf-ı aded ve kanûn sancakbeyi vovodaları beytü'l-mâl eminleri mâl-ı vakıf zâbitlerin na-vech rencide idüb vakıf toprağından ...”¹⁸⁶ Mübaşir olarak ise “...Mustafa Çavuş mübaşir ta'yîn olunub emr-i şerîf mücebince teftîş ve tahkiki olundukda 600 avârız hânesi zühûr Eyleyüb sıhhati üzere defter olunub...”¹⁸⁷ gibi ifadelerle koyun, hass-ı harc ve beytü'l-mâl eminlerinin görevleri anlatılmaktadır.

Eminler vergi toplama işlemlerini katibler ile birlikte yapmaktalar ve yaptıkları işlem karşısında da birer akçe almaktalar. Buna örnek olarak “...defter mücebince kefereden asl-ı cizyeden gayrı üçer akçe dâhi alup bir akçesin kânûn

götürmekde mukayyed olmayasız azille hilâf-ı hak olmayupbir hâl siyâset olunursız ana göre basiret üzere olup ehl-i fesâda ele götürmekde dakika fevt etmeyesiz.”, ÇŞS, s.

¹⁸¹ İnalçık, *Arvanid*, s. 19.

¹⁸² Ergenç, *Bursa*, s. 157.

¹⁸³ ÇŞS, s. 27.

¹⁸⁴ ÇŞS, s. 40.

¹⁸⁵ ÇŞS, s. 103-104.

¹⁸⁶ ÇŞS, s. 161.

¹⁸⁷ ÇŞS, s. 121.

üzere hazâne-i âmirem için zabt idüp bâkî kalan iki akçenin bir akçesin emin ve bir akçesin kâtib olan kullarım alup mutasarrıf olalar...'¹⁸⁸ ifadesinde görüldüğü gibi emin vergi toplama işlemini katib ile birlikte yaparak karşılığında da birer akçe almaktadırlar.

4. TAŞRADA UYGULANAN İDARİ, İKTİSADİ VE ASKERİ YAPI

4.1. OSMANLI MERKEZİYETÇİLİĞİ VE TAHRİR-DEFTER SİSTEMİ

Osmanlı yeni fethettiği bir bölge ya da kendi eyaletlerindeki bütün gelir kaynaklarını ayrıntılı olarak ortaya çıkarmak ve Osmanlı'nın temel kurumlarından biri olan timar sistemini yerleştirmek ve timar sisteminin sürekliliğini sağlayarak merkezi denetimi artırmak ve bu vergi kaynaklarının kimlere ne şekilde tahsis edileceğini gösteren kayıtlar tutmuştur. Bu istatistiki bilgilere tahrir denmektedir.¹⁸⁹ Osmanlı bürokrasisinin en değerli kayıtları olan bu kaynaklar kimi zaman beş kimi zamanda kırk yıllık aralıklarla yapılmaktaydı.¹⁹⁰ Tahrirler devrin ekonomik ve teknik şartları göz önüne alındığında vergilerin nakit olarak toplanması ve nakli çok güçtü. Ayrıca asker ve memur maaşları devlete ait masraflar gibi harcamaların devlet hazinesinden nakit olarak tahsili yine pek mümkün değildi. Bu yüzden bu tür ihtiyaçlar için eyaletlerdeki çeşitli vergi kaynaklarına müracaat edilmekteydi. Bu yüzden bu vergi kaynaklarının eksiksiz tespiti ve adaletli bir şekilde dağıtımı için bu tahrirler çok önemliydi.¹⁹¹ Bu açıdan tahrirler bir bölgeye ait olabildiği gibi bütün memleketi de kapsayan umumî tahrirler olarak da yapılmaktaydı.¹⁹²

Osmanlı düzeninde yapılan tahrirler içeriğine göre *mufassal tahrir defterleri* ve *icmal tahrir defterleri* olarak ikiye ayrılmaktaydı. *Mufassal tahrir defteri* gelir

¹⁸⁸ ÇŞS, s. 182.

¹⁸⁹ İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 12.

¹⁹⁰ Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. I / sayı I, 2003, s. 267-289. Bu makalede Afyoncu, 2003 yılına kadar yapılmış tahrir çalışmaları bibliografyası vermekle beraber tahrir çalışmalarında görülen eksiklikleri örneklerle vermesi açısından bu alanda çalışma yapacak olanlar için bu eser önemli bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.

¹⁹¹ Ünal, *Müessesese*, s. 139.

¹⁹² İnalçık, *Arvanid*, s. 18.

getiren bütün vergi kaynaklarının her köy hatta mezraya kadar isimleri ile vergi yükümlüsü re‘âyânın isimlerinin yazılı olduğu alınacak verginin cins ve miktarlarının yazılı olduğu defterlerdir.¹⁹³ *İcmal tahrir defteri* ise bu vergi kaynaklarının askeri sınıfa mensup kimselere timar, zeamet ve hâss olarak dirlikler gösterilir ve her birinin konumu, gelir kaynakları, vergi mükellefi sayısı gibi bilgilerin kısa notlar şeklinde yazıldığı defterlerdir.¹⁹⁴ Her iki defterden ikişer adet düzenlenir bir nüshası tuğralanarak bir nüshası merkeze defterhaneye gönderilir, bir nüshası da ilgili eyalet merkezine giderdi.¹⁹⁵

Osmanlı’da tahrirler şu sebeplerle yapılmaktaydı. En önemli sebep tahrir esnasında defter haricinde kalan vergi kaynaklarını sistem içerisine sokarak vergi kaynaklarından maksimum derecede faydalanmaktır. Ayrıca yeni bir padişahın tahta çıkması, zamanla meydana gelen umumi değişiklikler, vergi kaynaklarının her hangi bir sebeple artması ya da azalması, çeşitli düzenlemeler gibi nedenlerle de tahrirler yapılmaktaydı.¹⁹⁶

Tahrirler *emin* denilen kimseler tarafından yapılmaktaydı. Emin devlet hesabına her türlü vergi kaynaklarının tespiti ve bunun dağıtımına bakan vilayet tahririne memur olan güvenilir sadık kimselerdir. Ve her eminin yanında bir de katib bulunmaktaydı.¹⁹⁷ Tahrir emini padişah tarafından ulema ya da dürüstlüğü ve adaletiyle ünlü bürokratlar arasından kendisine nişân verilerek tayin edilirdi. Tahrir emini bu nişanla beraber görev yapacağı bölgeye giderdi.¹⁹⁸ Halil İncalcık Arvanid Sancağı üzerine yaptığı çalışmasında, tahrir eminin görevini nasıl ifa edeceğini şu şekilde anlatmaktadır. Emin tahririne memur olduğu bölgenin kadısı ile beraber timarlılarını toplar ve birlikte teftiş yaparlardı. Elllerinde beratı olan ister askerî ister muaf ve müsellemler olan herkes berâtlarını bu heyete teslim edeceklerdir. Berât sahipleri re‘âyâ ile beraber üç yıllık gelirlerini bir defter halinde emine sunarlar ve eminde merkezden getirdiği defterle karşılaştırırdı. Bütün gelir kaynakları eksiksiz deftere kaydedilecekti. Re‘âyâ sipahi tarafından emin önünde toplanarak sadece vergi ile mükellef olan re‘âyâ yazılacaktı. Bu esnada vergi verecek durumda

¹⁹³ Ünal, *Müessesese*, s. 143.

¹⁹⁴ İncalcık, *Ekonomi*, s. 176.

¹⁹⁵ Ünal, *Müessesese*, s. 143.

¹⁹⁶ İncalcık, *Arvanid*, s. 18.

¹⁹⁷ İncalcık, *Arvanid*, s. 19.

¹⁹⁸ İncalcık, *Ekonomi*, s. 177.

olmayanları yazdıran ya da gelirlerini az gösteren timarlı sipahinin timarı elinden alınacaktı. Bunlar kadılar tarafından hazine adına zabt olunacaktı. Zeamet ve timar erleri ve ne miktar cebelü birlikte kaydedilirdi. Böylece gelir kaynakları ve nüfus tespit edildikten sonra deftere hiçbir fert ve kalem-kağıt (yani hiçbir değişiklik yapılmadan) katılmadan merkeze gönderilecektir. Sancakta her türlü gelir kaynaklarında meydana gelen değişiklikler eski defterle karşılaştırılarak belirlenip merkeze bildirilirdi. Burada emri padişahî ile son şekli verilerek defterin arka sayfasına konurdu. Bu şekilde sancak kanunnameleri ortaya çıkmış oluyordu.¹⁹⁹

Osmanlı Devleti uyguladığı bu tahrir sistemi ile Osmanlı tarımının temelini oluşturan çift-hane²⁰⁰ denilen üretim faaliyetinin uygulanması ve Osmanlı ordusunun zırhlı birliklerini oluşturan timarlı sipahileri ihtiyaçlarını karşılama ve gelir getirecek kaynakların tespiti ve tevcihi sağlanmaktaydı. Ayrıca bir sancakta veya bir köyde ne kadar nüfusun hangi statüde bulunduğunu köylerde bulunan re'âyânın elinde ne miktar toprağı olduğu ya da olmadığı üretilen ürünlerin fiyatları ve miktarı tespit edilerek uygulanmaktaydı. Böylece merkezi bürokrasi tahrirler sayesinde elde ettiği verilerle kendine özgü gerek idarî gerekse malî açıdan istatistiki sistem geliştirerek güçlü bir merkeziyetçi yapı oluşturulmuştur.²⁰¹

Osmanlı tahrir uygulamaları ilk dönemlere kadar gitmiş olsa da 16. yüzyılda kemale ulaşmıştır. Bunda hiç şüphesiz tahrir eminleri ve katiplerinin payı büyüktür. Çünkü bu kimseler iyi bir tahsil görmüş, kültürlü kişiler olmakla birlikte yabancı dillere vakıf olmaları ve güzel yazılarıyla da dikkat çekmektedirler.²⁰² Ancak 16

¹⁹⁹ İnalçık, *Arvanid*, s. 18-20.

²⁰⁰ Çift-hane: Bir çift öküz tarafından sürülebilen ve bir çiftçi aileye yetecek kadar genişlikte küçük zirai faaliyetlerin yürütüldüğü toraklardır. Devlet bu çiftliklerin parçalanmamasına büyük önem verilirdi. Çifti tasarruf eden kimse ölünce oğlu mutasarrıf olur eğer oğlu yoksa çiftliğin üretim faaliyetinin devamı için çiftliğin ihyasına ve vergisini ödemeye talip olanlar kadı marifetiyle bu tür çiftlikler alınır ve talipliye verilirdi. Bir çift ancak nim-çifte kadar bölünebilirdi. Bk: Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s. 40-43.

²⁰¹ Tahrir defterlerindeki bu istatistiki verilerin kesin doğrular olmayabileceği kayıtların test edilerek birbirleriyle mukayese edilerek incelenmesi gerektiği ve tahrirlerin her zaman doğruyu yansıtmadığı tahrirler ile birlikte diğer kaynaklarında değerlendirilerek bu verilerin kullanılmasının daha doğru olacağı gibi tahrir defterlerinin temel problemler ve inceleme metodları için bk.; Kemal Çiçek, *Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları*, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 97 (Ağustos 1995), s. 93-111; Afyoncu, a.g.m., s. 267-277.

²⁰² Ünal, *Müessesese*, s. 144.

yüzyılın sonlarına kadar belirli aralıklarla düzenli bir şekilde yapılan umumî tahrirler III Murat Devri'nden sonra yapılmaz olmuştur.²⁰³

4.2. TİMAR SİSTEMİ

Osmanlı Devleti'nde bir kısım asker ve memurlara geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili yetkisiyle birlikte vergi kaynaklarının (dirlik) tahsis edilmesine timar ismi verilmektedir.²⁰⁴ Osmanlı timar sistemiyle, ulaşımın imkânlarının sınırlı olduğu, malî ve bürokratik organizasyonun vasıtalarının yetersiz olduğu ve gelirlerin küçük bir bölümünün nakde dönüştüğü ve geniş bir alana yayılmış bir devletin²⁰⁵ ziraî, malî, idarî, askerî ve ictimai teşkilatı ve vergi düzeni de timar sistemi içerisinde yer almasıyla timar sistemi Osmanlı Devleti'nin temel kurumlarından biri olarak önemli bir işlev görmüştür.²⁰⁶

Timar sistemi Osmanlılardan öncede değişik ad ve şekillerde mevcut idi. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi Ortaçağda para darlığı genel bir durumdu ve devletler nakdi olarak ödeyemedikleri hizmetlerin karşılığını aynı olarak bir bölgenin gelirlerini görevlilere tahsis etmek suretiyle bu durumun üstesinden gelmekteydi. Bu sistem İslam ülkelerinde *ikta* Bizans'ta ise *pronoia* Osmanlılarda da timar olarak anılmaktaydı. Osmanlı bu sistemi kendi devlet geleneği ile birleştirerek devrinin en önemli kurumu olarak kullanmayı başarmıştır.²⁰⁷

Timar sisteminin hayata geçirilebilmesi için devlet fethettiği yerin tahririni²⁰⁸ yapması gerekirdi. Böylece yeni gelir kaynaklarının tespiti ve bunların miktarı kime hangi usulle ve ne miktarda tevcih edileceği ancak bu tahrirlerle mümkün olmaktadır. Tespit edilen vergi kaynaklarının hangi usulle dağıtılacağı *icmal tahrir defterleri* ile belirlenmekteydi.²⁰⁹ Daha sonra bu tevcihler gelirlerine göre timar,

²⁰³ Ömer Lütfü Barkan, "Timar", *İslam Ansiklopedisi*, c. X, Ankara: MEB Yayınları, 1945 s. 289.

²⁰⁴ Barkan, "Timar", s. 286-287.

²⁰⁵ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken, 2002, s. 99.

²⁰⁶ Ünal, *Müessesese*, s. 173.

²⁰⁷ İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 111-112.

²⁰⁸ Tahrir için gerekli açıklamalar yukarıda yapıldığı için burada daha fazla üzerinde durmuyoruz.

²⁰⁹ Ortaylı, *Türkiye Teşkilatı*, s. 126-127

zeamet ve has olarak bu defterlere kaydedilmekteydi. Bu icmal defterleri nişancının dairesinde nişanlanarak bir nüshası merkezde bir nüshası da beylerbeyi eyaletinde saklanmaktadır.²¹⁰ Ayrıca timar zümresi hakkında bilgi veren ruznamçe defterleri bulunmaktadır. Bu defterlerde mülk ve timar sahiplerinin isimleri timar hâsılları timara talip olanların isimleri ve bunların kökenleri ve askeri faaliyetleri ve üst makamla şahsî ilişkileri hakkında özlü bilgilere ulaşmak mümkündür.²¹¹ Timar tevcih edildiği zaman timar berât resmi alınır. Her bin akçe için 25 akçe terakkiler ve padişahın tahta geçiş dönemlerinde beratın yenilenmesi halinde bu miktarın yarısı timar berat resmi olarak alınmaktaydı.²¹²

Haslar geliri 100 bin akçeden fazla olan dirliklerdi. Bunlar daha çok padişah, şehzade, vezirler, valide sultanlar, beylerbeyi, sancakbeyi gibi yüksek dereceli kimselere verilirdi. Padişah gelirlerini genellikle mukata'a gelirleri ve vergi geliri yüksek olan köyler oluşturmaktaydı 1528 yılında devlet gelirlerini %51 padişah hassı olduğu %37'sinin diğer haslar, zeamet ve timarlara ait olduğu %12'sininde vakıflara ait olduğu görülmektedir.²¹³ Vezir ve beylerbeyi gibi yüksek rütbeli memurlar tasarruf hakkı görev süresince olup tasarruf hakkı ırsî değildir. Genellikle bu tür toraklar çeşitli bölgelerde olup gelirlerin toplanması da voyvodalar eliyle olmaktadır.²¹⁴ Hasların gelirleri yüksek olmasına rağmen ırsî olarak intikal etmemesi böyle geniş torakların ve büyük gelir sahalarının merkezi devlet otoritesi için tehlike oluşturacak asilzade sınıfının oluşmasına engel olmuştur.²¹⁵

Zeamet geliri 20 bin akçe ile 99 bin akçe arasında olan dirliklere verilen isimdir. Zeamet genellikle timar defterdarları, defter kethüdaları gibi orta dereceli devlet memurlarına ve kapı kulu mensuplarından çavuş, müteferrika kapıcı ve divan kâtiplerine zeamet verilmekteydi. Zeamet sahipleri (zâim) de timarlı sipahi gibi dirliğinde ikamet eder ve sefer zamanında cebelü ile birlikte sefere katılmakla mükellefti. Zeametler serbest timar statüsünde olup cürüm cinayet, resm-i arus ve tapu resmi dahil olmak üzere diğer vergi gelirlerini kendi nam ve hesabına rüsum-u

²¹⁰ İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 113

²¹¹ Nejat Göyünç, "Timar Ruznamçe Defterlerinin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Belleten*, c. LX, sayı 227 (Nisan 1996), s. 128-137.

²¹² Barkan, "Timar", s. 316.

²¹³ Ünal, *Müessese*, s. 177.

²¹⁴ Ortaylı, *Türkiye Teşkilatı*, s. 129.

²¹⁵ Barkan, a.g.m., s. 311.

serbestiye olarak tasarruf edebilmekteydi.²¹⁶ Ancak toprağın mülkiyeti (rakabesi) devlete aittir²¹⁷

Timarlar ise Osmanlı timar sisteminin temelini oluşturmaktadır. Geliri genellikle 3 bin ile 20 bin arası dirliklere verilen isimdir. Timarlar kılıç timar denen ve bölünmez ve değiştirilmez parçadan müteşekkildi.²¹⁸ Ancak bu kılıç timar sipahinin göstereceği yararlılıklara göre terakkiler ile artabilmekteydi. Ancak timarlı sipahi öldüğü zaman bu terakkiler alınarak kendinden sonra gelen aile fertlerine verilmekteydi. Böylece timarların büyüyerek genişlemesi ve asilzade bir zümrenin ortaya çıkması engellenmiş oluyordu.²¹⁹

Timarlar genellikle askeri sınıfa mensup özellikle de kul kökenli kimselere verilmekteydi. Yine Osmanlı'nın kuruluş döneminde orduyu teşkil eden akıncılar ve gönüllüler gibi seferde yararlılık gösterenlere verilmekteydi.²²⁰ Örneğin, Müfti Hüseyin oğlu Memi Yastun Muharebesi'nde yararlılık göstermesi üzerine 3 bin akçelik timar kendisine tevcih ediliyor.²²¹ Ancak Nicoara Beldiceanu, *Osmanlı Devletinde Timar* adlı çalışmasında timarların sadece askerî hizmetlerde bulunan kimselere verildiğini iddia etmenin yanıltıcı olduğunu askeri hizmette olmayan kimselerinde timarlar aldığını söylüyor. Bunların; şehrin iktisadî hayatını düzenleyen muhtesip, yine şehrin ya da kazanın adli ve idari düzeninden sorumlu kadı, askeri yükümlülüğü olmasa da timara sahip olabilmekte ancak muafiyetine karşılık yerine adam göndermekteydi. Yine orman muhafızı gibi ve *sayyadlık* hizmetini yerine getiren balıkçı ve avcılar gibi kimselere de timar almaktaydılar. Yine dini bir takım hizmet gören imam, müezzin padişaha yırtıcı kuş yetiştirmekle görevli *doğancı*, defterdarlar, hatta kadın da nadir olsa timar aldığını söyleyerek timarın sadece askerî

²¹⁶ Ünal, *Müessesese*, s. 178.

²¹⁷ Ortaylı, *Aynı eser*, s. 129.

²¹⁸ İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 113.

²¹⁹ Barkan, "Timar", s. 295.

²²⁰ İnalçık, *Osmanlı Ekonomik*, s. 212-213.

²²¹ " ... Çirmen Sancağı'nda ve nahiyesinde işbu üç bin akçe tımâr Müfti Hüseyin oğlu Memi tahvilinden mahlûl olmağın Yastun Muharebesi'nde Hizmetde ve yoldaşlıkda bulunmağın etdirilmek üç bin akçe tımâra emr-i şerif virülüb ba'de alınub müceddiden emr-i şerifVirilmek Abdullah oğlu râfi'-i tevki'-i ref'-i hakânî meremme zikr olınanÜç bin akçelik tımâr tevcih olunub emirü'l-ümerâi'l-kirâm Rumeli Beylerbeyi'si Siyavuş Paşa dâme izzetehu tezkiresi mücebince layık görüb virdümki zikr olunur ve şerh-i beyân kılınur..." ÇŞS, s. 44.

gayelere münhasır bir sistem olarak düşünülmemesi gerektiğini belirtmektedir.²²² Timar sadece müslümanlara değil hristiyan askerlere de verilmiştir. Daha çok Balkanlar da fetihten önceki torak beyi ve şövalyelere tıpkı müslüman timarlıları gibi padişaha sadık olmak kaydıyla verilmekteydi.²²³ Yine Osmanlı Devleti tarafından Ortadoks Kilisesi temsilcilerine de timarlar verilmekteydi. Bu sayede devlet fetihten önce zaten kilise mülkiyetinde olan bu yerler timar sistemine katılarak hem mülkiyet sınırlandırılıyor hem de denetimi daha kolay sağlanmış oluyordu.²²⁴ Nitekim Halil İnalçık'ın yayınladığı Arvanid tahrir defterinde Hristiyan din adamlarının yanı sıra askerlerine de timar verildiği ve bunların oranının %18 civarında olduğunu belirtmektedir.²²⁵

Timarlar veriliş şekillerine göre *tezkereli timarlar* ve *tezkeresiz timarlar* olarak iki kısımdı. Tezkiresiz timarlar beylerbeyinin merkeze bildirmeden kendisi tarafından tevcih edilen küçük ölçekli (genellikle 3 bin akçeden az olan) timarlardır. Tezkereli timarlar ise beylerbeyinin sipahiye tezkere vermek suretiyle merkeze bildirip merkez tarafından uygun bulunması halinde timarın tevcih edilmesi halinde buna da tezkereli timar denmektedir.²²⁶ Yukarıda örnek olarak verdiğimiz Yastun Muharebesi'nde yararlılık gösteren Müfti Hüseyin oğlu Memi'ye 3 bin akçelik timarın tevcihi Beylerbeyi Şiyavuş Paşa'nın tezkiresiyle olmuştur.²²⁷

Timar tasarruf edenin (sâhib-i arz) timar alanındaki tasarruf şekline değinmeden önce timar kapsamı içine nelerin girdiği daha doğrusu ne tür gelir kaynakları timar olarak verilmekteydi onlara değinmek yerinde olacaktır. Her şeyden önce arazi topraklarının timar olarak verildiği ve bunun da sistemin önemli bir kısmını teşkil ettiği söylenebilir. Ancak sadece arazi topraklarının timar olarak verildiğini söylemek de yanıltıcıdır. Timar olarak bağ, bahçe, bostanın yanı sıra değirmen, iskele, dalyan gibi yerlerde verilebilirdi. Fakat asıl timar sahibi için vergiler en önemli gelir kaynağıydı. Örfi vergiler ve şer'î vergilerde timar gelirleri

²²² Nicoara Beldiceanu, *14 Yüzyıldan 16 Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Teori Yayınları, 1985, s. 34- 43.

²²³ Ortaylı, *Türkiye Teşkilatı*, s. 127.

²²⁴ Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 39.

²²⁵ Halil İnalçık, "1431 Tarihli Timar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Timar Sistemi" *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Ankara: Eren Yayınları, 1996, 1996, s. 112

²²⁶ Ünal, *Müessesese*, s. 179.

²²⁷ ÇŞS, s. 55.

arasındaydı.²²⁸ Halil İnalçık timarın bünyesini oluşturan en önemli unsurun raiyyet timarın gelirini ise genellikle aşar ve ispençe'den oluştuğunu vurgulamaktadır.²²⁹

Timarları tasarrufu bakımından da *serbest timar* ya da *rüsum- serbesti* ve *serbest olmayan timar* diye de ikiye ayırmak mümkündür. Rüsum-ı serbestiye olan timarlarda cürm-ü cinâyet ve resm-i arûsâne ve kaçgun ve beytü'l-mâl ve mâl-ı gayra ve yave ve mâl-ı mevkûfe²³⁰ gibi vergiler ile kaçan kul ve cariyelerin yakalanmasından²³¹ *muştuluk* (müjdelik)²³² adı altında alınan harçlar bütünüyle timar sahibine aitti. Ancak serbest olmayan timarda ise bu vergileri serbest timar sahipleri (sancakbeyi ve subaşı gibi) ile paylaşmak zorundaydılar. Serbest timar sahipleri daha çok padişah hasları, sultan ve vezir vakıfları²³³, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, nişancı, defterdâr, divan katipleri, çavuşlar, subaşılar gibi yüksek rütbeli memurlardı.²³⁴

Serbest timar için en can alıcı vergi kaynağı cürüm ve cinayet vergisi şer'î hükümler arasında bulunmayıp örf ve adetlere ve ihtiyaçlara göre alınmaktaydı. Cürüm ve cinayet vergisi temelde bir para cezasıydı. Bu tür suçlar işlendiği zaman suçun büyüklüğü ve suçu işleyen mali gücüne göre değişmekteydi.²³⁵ Ö. Lütfü Barkan'ın Fatih Kanunnâmesi'nden aktardığına göre, adam öldüren zenginse 400, orta halli ise 300, ve fakir ise 50-100 akçe kadar ceza alınmaktaydı. Zina suçunda yakalanan evli erkekse 40 ila 400 akçe alınırdı. At hırsızından 100 akçe alınırdı. Yoğurt ve ekmek gibi kıymet itibariyle değeri az şeyleri çalmak suçunda ise kad'nın vereceği sopa cezasına göre her sopa için bir akçe alınırdı.²³⁶ Osmanlı adâlet sistemi gereği timar sahiplerinin bu tür cürüm ve cinayet vergisini alabilmeleri için mutlak şekilde kad'nın hükmü gerekirdi aksi halde ne para cezası ne hapis ne de benzeri cezalar uygulanamazdı. Kad'nın hükmü alındıktan sonra serbest timarsa cezanın uygulanması timar sahibine eğer serbest timar değilse cezanın uygulanması

²²⁸ Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 39.

²²⁹ İnalçık, *Arvanid*, s. 32-33.

²³⁰ ÇŞS, s. 42-43.

²³¹ ÇŞS, s. 10.

²³² Ünal, *Müessesese*, s. 182.

²³³ "... evkâf-ı selâtin min k.üllî'l-vücûh serbestir evkâf-ı mezbûre toprağında vâki' cürm-ü cinâyet ve resm-i arûsâne ve kaçgun ve beytü'l-mâl ve mâl-ı gayra ve yave ve mâl-ı mevkûfede hâricden dahl olmak câ'iz değildir buyurdum ki..." ÇŞS, s. 42-43.

²³⁴ Barkan, "Timar", s. 310.

²³⁵ Ünal, *Müessesese*, s. 180-181.

²³⁶ Barkan, "Timar", s. 310.

sancakbeyi ve subaşıyla beraber timar sahibine aitti.²³⁷ Osmanlı taşra yönetiminde serbest timarın dayandığı temel, gelir kaynaklarının farklı bölgelere dağıtılması esasına dayanıyordu. Yani bir timarlı gelirini farklı köylerden karşılamakta aynı şekilde bir sancakbeyinin gelirleri de başka sancak dahilinde olabilmekteydi. Böylece bir dirlik alanında birden fazla sipahi hisse sahibi olabilmekteydi. Devlet bununla büyük gelir kaynaklarının tek elde toplayan yerel bir kuvvetin ya da zümrenin oluşmasının önüne geçmeyi amaçlamaktaydı.²³⁸

16 yüzyıl sonlarına gelindiğinde bir timarın rüsum-ı serbestiye olması timar sahibinin gelirlerinin garanti altında olduğu anlamına gelmemekteydi. Zira ister vakıf arazisi olsun ²³⁹ ister zeamet²⁴⁰ olsun ister serbest timar olsun vergi alanlarına müdahaleler olmaktadır. Merkezi hükümet her defasında bu tür müdahaleleri men eden fermanlar yayınlamaktaydı.²⁴¹

Timarlı sipahi kendine tahsis edilen timarda *sahib-i arz* konumundaydı. Çünkü Osmanlı tarım toprakları devlete aitti yani *mirî* malıydı.²⁴² Bu yüzden timar sistemi içerisine giren topraklarda doğal olarak devlete aitti ve timar sahipleri bu tarım alanlarının mülkiyetini değil kullanım hakkını elde etmekteydiler. Ancak sipahi bu toprakları tapu resmi almak suretiyle re'âyânın kullanımına verebilirdi. Köylü

²³⁷ Aynı yer.

²³⁸ Ergenç, *Bursa*, s. 130.

²³⁹ "... Şehzâde Sultan Muhammed tâb-sarâhın mahrûse-i İstanbul'da olan İmâret Evkâfı mütevellisi dergâh-ı mu'allama gelübevkâf-ı mezbûreden taht-ı kazânında vâki' olân vakıf kurrâlarında cürm-ü cinâyeti ve resm-i arûsâne ve yave ve kaçgun beytü'l-mal ve mal-ı muvkufeden sancak beyleri ve adamları ve şehir voyvoodaları ve subâşıları ve sipâhileri ve gayri dahl eylemekle mâl-ı vakfa külli zarar müterettib olur deyü i'lâm eylediler imdi evkâf-ı selâtin min külli'l-vücüh serbestir evkâf-ı mezbûre toprağında vâki' cürm-ü cinâyet ve resm-i arûsâne ve kaçgun ve beytü'l-mâl ve mâl-ı gayra ve yave ve mâl-ı mevku'fede hâricden dahl olmak câ'iz değildir buyurdum ki; ..." ÇŞS, s. 42-43.

²⁴⁰ "... Ca'fer zide kadrihu südde-i sa'âdetüme gelüb taht-ı kazânından berât-ı Hümayûnla mutasarrıf olduğu ze'âmetin rüsüm-u serbetsiyesine hâricden dahl olduğunu bildirdi, imdi ze'âmet serbest olmak kanûn-uMukarrerdur buyurdum ki, hükm-ü şerifle adamı vardıkda taht-ı kazanızda vâki' olan ze'âmetin resm-i cürm-ü cinâyetine ve resm-i arûsâne ve ku ve câriyemizden kânîsine beylerbeyi ve sancakbeyi taraflarından ve alâybeyi Ve subâşıları ve çeribaşı ve zü'emâ ve erbâb-ı timârdan, ve gayridan muhassala Hiç (bir) ferd dahl ve ta'arruz ittirmeyüb müşârün-ileyhin adamına zabt-u tasarruf ittiresiz ..." ÇŞS, s. 10.

²⁴¹ Bu tür örnekler Çirimen Sicili'nde oldukça fazla görülmektedir. Burada örnek vermekle yetindik. Diğer örnekler için belgelerin transkripsiyonun yer aldığı üçüncü bölümüne bakabilirsiniz.

²⁴² Mirî arazi tahıl ziraatının yapıldığı toprakları kapsardı. Bağ ve bahçe gibi alanlar mirî alan dışındaydı. Dönemin şartları göz önüne alındığında devletin ekonomisi, insanların geçimi ve ordunun ve şehrin işçisi buğday ve arpa gibi tarım ürünlerine dayanmaktadır. Açlık ve darlık gibi durumlarda tahıl ürünlerinin eksikliğinden ileri gelmekteydi. Devlet bu yüzden kanunla tarım alanlarının (tarla) bağ ve bahçe haline getirilmesini ve üst üste boş bırakılıp ya da terk edilmesini yasaklamıştır. Geniş bilgi için bakınız: Halil İnalçık, *Osmanlı Uygarlığı*, Yayına Hazırlayan: Halil İnalçık-Günsel Renda, c. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 170-172.

tapu resminden sonra toprağı işler babadan oğluna intikal edebilir ancak hiçbir şekilde satılamaz ve bir başkasına devredilemezdi.²⁴³ Tımarlı sipahi tapu resmini aldıktan sonra o yeri tekrar geri alamazdı.²⁴⁴

Yukarıda değindiğimiz gibi tımarın bünyesini raiyyet oluşturmaktaydı. Re'âyâ tarımsal faaliyetlerin en önemli ögesi idi. Re'âyâ sayısı ne kadar fazla olursa üretim o kadar fazla olur ve gelirden o ölçü de artardı. Aksi halde re'âyânın sayısının azlığı ya da bulunduğu yerden başka bir yere göç etmesi ne tımar sahibi için ne de devlet için istenen bir durum değildi. Çünkü re'âyânın gitmesi demek sipahi için vergi gelirinin azalması demektir.²⁴⁵ Devlet için ise kendi masraflarını karşılayan sipahinin zirai ve ekonomik anlamda zarara uğramaması ve istikrarın sağlanması bakımından önemliydi.²⁴⁶

Osmanlı da tarım alanlarının mirî malı olduğunu ifade etmiştik. Ve yine re'âyânın tapu resmi vermek kaydıyla toprakta tasarruf hakkı (satamaz bölemez miras bırakabilir) olduğunu belirtmiştik. Osmanlı'da mirî-tapulu arazi sisteminde *çift-hane* denen bir sistemle karşılanmakta olup bu sistem Osmanlı tarım üretiminin temelini oluşturmaktadır. Çift-hane sistemi bir çift öküz, aile emeği ve ikisinin birlikte işledikleri araziye ifade etmektedir. Ve Osmanlı tarım üretiminin temeli bu çift-hane sistemine dayanmaktadır. Çift-hane sistemi hem üretim ünitesi hem de mali bir üniteydi. Çift-hane sistemi içerisinde yapılan üretim faaliyetleri neticesinde re'âyâ, *çift resmi* denen bir vergi vermekteydi.²⁴⁷

Bu anlamıyla re'âyâ bulunduğu yeri terk etmesi ya da sebepsiz yere üç yıl üst üste toprağını boş bırakması yasaklanmıştı. Sipahi kaçak re'âyâyı on beş yıl içinde toprağına dönmeye için kadı'nın hükmü olmak şartıyla zorlayabilirdi. Bu süre içinde toprağına biri yerleşip öşrünü öderse sipahi kaçak re'âyâyı geri dönmeye zorlayamaz. Çift resmi alırdı. Eğer köyde bir iş edinmişse sipahiye *çift-bozan* resmi ödemek zorundaydı.²⁴⁸

Tımarlı sipahinin tımarına karşılık askeri bir takım görevleri vardı. Beldiceanu'nun Fatih Kanunnâmesi'nden aktardığına göre; Sefer halinde her 5 bin

²⁴³ İncelik, *Klasik Çağ*, s. 113.

²⁴⁴ Beldiceanu, a.g.e, s. 51.

²⁴⁵ İncelik, *Klasik Çağ*, s. 115.

²⁴⁶ Ünal, *Müesseseler*, s. 190.

²⁴⁷ İncelik, *Uygurluk*, s. 174.

²⁴⁸ İncelik, *Klasik Çağ*, s. 115.

akçe için bir cebelü ve her 50 bin akçe için bir geçim²⁴⁹ ve bir çok çadırı orduya katılmak zorundaydı. Bir subaşı her 4 bin akçe için bir cebelü ve her 30 bin akçe için bir geçim ve bunlara ilave olarak iki çadır bir tenketür²⁵⁰ getirmek zorunda olduğunu ifade etmektedir.²⁵¹ Timarlı sipahi her üç bin akçe için bir *cebelü* teçhizatıyla beraber yetiştirmek zorundadır. Üç cebelüye bir de çadır getirmek suretiyle sefer esnasında sancakbeyine sancakbeyleri de beylerbeyine katılarak ordu teşkil edilmiş olurdu.²⁵² Timarlı sipahiler Osmanlı ordusunun önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı ve bunlar hafif silahlar kullanan atlı birliklerdir. 1503’de 12 bin yeniçeri, 50 bin civarında timarlı sipahi, 10 bin sekban 7 yüz çavuş vardı.²⁵³

Timar sisteminde timarın bir başkasına intikali mümkündür. En çok görülen uygulama timarlı sipahinin ölmesiyle yerine oğlunun oğlu yoksa torununun geçmesiydi. Fakat oğlu babasının terakkileri alınmış kılıç timarına sahip olurdu. Sipahinin oğlu timar müracaatının 7 yıl içerisinde beylerbeyine sunmuş olmalıydı. Bu süre zarfında da beylerbeyinin yanında hizmet etmek (mülazemet) zorundaydı.²⁵⁴ Aksi halde bu sipahi oğulları deftere raiyyet olarak yazılırlardı. Elleri berâtlarının olması da bir anlam ifade etmezdi.²⁵⁵ Ancak hizmet edecek halde olmalarına rağmen henüz kendilerine bir timar tevcih edilmemiş sipahi oğlu ise (mazul ve mütekait sipahiler de dahil) mensup oldukları sınıf gereği raiyyet resimlerinden muaftılar.²⁵⁶ Timarlı sipahi kendine tevdi edilen hizmetleri ihmal etmesi ya da sefer zamanında orduya katılmaması ya da kendi yerine oğlu ya da bir başkasını sefere göndermesi halinde timarı elinden alınır başkasına intikal ettirilirdi.²⁵⁷ Timarlı sipahi her hangi bir nedenle timarından feragat edebilirdi. Örneğin, Çirmen Şer‘iyye Sicili’nde Memi bin Hüseyin 10 bin akçelik timarından feragat ederek yerine Divane Hüseyin nam kimse 5999 akçelik timara (bu kılıç timarı ifade eder)²⁵⁸ tevcih edilmiştir.²⁵⁹ Nadiren

²⁴⁹ Geçim, Moğolca bir kelime olup vücuda giyilen zırh anlamında kullanılır. Bu zırhı hem insan hem de at giyebilirdi. Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 91.

²⁵⁰ Tenketür: Kökeni tam anlamıyla bilinmemekte olup bu bir çeşit çadır anlamına gelmektedir. Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 95.

²⁵¹ Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 78.

²⁵² Ortaylı, *Türkiye Teşkilatı*, s. 129.

²⁵³ İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 112.

²⁵⁴ Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 66-67.

²⁵⁵ Barkan, *Timar*, s. 317.

²⁵⁶ Aynı yer.

²⁵⁷ Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 67.

²⁵⁸ Kılıç timar Rumeli, de 5999 akçeydi bk., Barkan, “Timar”, s. 316.

de olsa timarlıının yerine *bilâ sebep* kaydıyla hiçbir sebep gösterilmeden timarın başkasına intikali de söz konusu olabilmektedir.²⁶⁰

Özetle geniş bir coğrafi alana yayılmış Osmanlı Devleti timar sistemiyle, ulaşımın imkânlarının sınırlı olduğu, malî ve teknik imkânların kısıtlı olduğu ve gelirlerin az bir kısmının nakit olduğu ziraî, malî, idarî, askerî ve sosyal teşkilatı ve vergi düzenini sağlayabilmekteydi. Kendisinden önceki devletler de timar benzeri sistemler uygulamışlardı. Ancak Osmanlı devrin imkânları nispetinde timar sistemini en iyi şekilde uygulamış ve timar sistemi devletin en önemli kurumlarından biri olarak yerini almaktaydı.

Ancak 16 yüzyıl sonlarına gelindiğinde timar sisteminde de bozulma başladı. Timarlı sipahiler birbirlerinin arazilerine ve gelirlerine müdahale etmekteydiler. Daha önce değindiğimiz gibi bir köy bir timarlıya bütünüyle bırakılmayıp farklı yerlerden gelirler sağlanmasına karşın şimdilerde bu gelir kaynakları tek elde toplanmaya başlıyordu. Hatta savaflara gitmedikleri halde dirlikleri ellerinden alınmıyordu.²⁶¹ Mehmet Ünal, Defter-i Hakanî Emîni Aynî Ali Efendi'den aktardığına göre bu dönemde Rumeli 22 sancaktan müteşekkildi ve cebelüler ile birlikte 33 bin civarında sipahi olmasına rağmen savaş zamanlarında ancak 2 bini Anadolu beylerbeyinin maiyetinde olan 18 bin 700 sipahiden de ancak bin kadarı sefer zamanı orduya katılmaktaydı.²⁶² Beyler görevlerini kötüye kullanarak ehil olmayan kimselere timar tevcih etmeye başlamışlardı.²⁶³ Yine bu dönemde timar işleriyle meşgul memurların görevlerini layıkıyla yapmamalarından timar yoklama ve ruznamçe defterlerindeki karışıklıklar yüzünden timar tevcihlerinde usulsüzlükler görülmekteydi.²⁶⁴ Yine bu dönemde baş gösteren kuraklıklar ve üretim düşüklüğü timar düzenini bozmuş yoksullaşan köylü sipahi topraklarını terk etmeye

²⁵⁹ “...Çirmen Sancağı'ndan ve nâhiyesinden Akpınar nâm karye ve gayrıdan on bin akçe timâr berâtum virüp ferâgat iden Memi bin Hüseyin tahvilinden mahlûl olmağın adamlarımızdan Divâne Hüseyin yarâr olmağın işbu sene 987 Rebi'ü'l- Evvelinin sekizinci ziyâdesiyle 5999 akçeliküzere tevcih olunub zabt ve tasarruf için tahvil-nâme verilirse vusûl buldukda gerekdirki timâr-ı mezbûrun târîh-i merkûmeden mezkûrun tahvil- nâme ile varan o sene zabt ve tasarruf itdidrüb...” ÇŞS, s. 103.

²⁶⁰Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 67.

²⁶¹ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat*, s. 130.

²⁶² Ünal, *Müessesese*, s. 202

²⁶³ İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 120.

²⁶⁴ Ünal, *Müessesese*, s. 203.

başlamıştı.²⁶⁵ H. İncılık timar ihtiyacının Osmanlı fetih hareketlerini itici bir güç olarak görmekteydi. Ancak 16 yüzyıl sonlarında devlet doğal sınırlarına ulaşmış ve fetihlerde durma noktasına gelmişti. Timar ve zeamet elde etmek isteyen gönüllüler ile timarlı sipahiler arasında rekabet giderek artmaktaydı.²⁶⁶

Osmanlı bu dönemde batıda Avusturya doğuda ise İran ile uzun süren savaflara girişmişti. Bu da askeri harcamaların artmasına neden olmaktaydı. Osmanlı ordusunun harcamalarının yaklaşık % 40 timarlı sipahinin topladığı gelirlerden sağlanmaktaydı. Timarlı sipahinin hafif ateşli silahlarla donanımlı birlikler olması ağır ateşli silahlarla teçhiz edilmiş Avusturya askeri karşısında yetersiz kalmaktaydı. Osmanlı Devleti bu açığı kapatabilmek için maaşlı asker olan yeniçerilerin sayısını artırma yoluna gitmişti. Öyle ki 1550'lerde 13 bin olan yeniçeri sayısı 1600'lerde 38 bine çıkmıştı. Haliyle bu da ek maliyet olarak hazinenin yükünü artırmıştı.²⁶⁷

16 yüzyılın sonlarında Asya ve Avrupa' da Osmanlı'nın da etkilendiği bir enflasyon söz konusuydu. Bunda değişen savaş tekniklerinin etkisi büyüktü. Çünkü devletler her daim savaşa hazır tam donanımlı maaşlı profesyonel askerler oluşturmak zorundaydılar ve bu da hazine için büyük bir yük demektir. Nitekim Osmanlı'nın 1578'de İran ile savaşa başlaması Osmanlı maliyesi için ağır bir yük getirmiş devlet askerlere vereceği gümüşü bulmakta sıkıntı çekmiştir. Osmanlı'nın 1585-86 yıllarında yaptığı tağşiş ise bütün bu gelişmelerin neticesi olarak ortaya çıkmaktaydı.²⁶⁸

Timar sipahinin gelirleri öşür haricinde akçe cinsinden hesaplanmaktaydı. Bu yüzden 1585-86 tağşişi karşısında sipahinin geliri fiyat artışları karşısında çok geriledi bu yüzden sipahiler orduya katılmamaya hatta timarlarını terk etmeye başladılar.²⁶⁹ Merkezi hükümet sipahilerin gelirlerini artırmak için vergileri yükseltmek yerine doğrudan merkezî hazineye intikal ettirilen avarız vergisi ve

²⁶⁵ A. Mesud Küçükcalay, *Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler Avrupa ve Osmanlı Devleti*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001, s. 100.

²⁶⁶ Hatta İncılık özellikle Rumeli sınır güçleri merkezi otorite ile sık sık karşı karşıya gelmekte Dobruca'da 15 yüzyılın ilk yarısında Şeyh Bedreddin ayaklanmasının da bunun bir sonucu olduğunu vurgulamakta. İncılık, *Klasik Çağ*, s. 120.

²⁶⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Seçme Eserler I*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007, s. 98.

²⁶⁸ Pamuk, *Seçme Eserler I*, s. 99.

²⁶⁹ Yukarıda değindiğimiz gibi Anadolu ve Rumeli'de yaklaşık 50 bin sipahi olmasına rağmen bunlardan ancak 5 bin kadarı sefer zamanı orduya katılmaktaydı.

tekalif-i örfiye denilen olağanüstü hallerde alınan vergiler olağan hale getirilerek toplanması yoluna gidildi. Devletin bu teşebbüsü timarlı sipahi ve timar sistemi için büyük bir darbe oldu. Nitekim devlet timar yoluyla tahsil ettiği vergileri de iltizam sistemiyle tahsil etmeye başlayınca *iltizâm* sistemi timar sistemi yerine ikame ettirilmiştir.²⁷⁰ Timar sistemi ilk olarak 1703'de Girit Adası'nda kaldırılmış daha sonra da 1839 Tanzimat Fermanıyla bütün timarlar kaldırılmıştır.²⁷¹

4.3. İLTİZAM SİSTEMİ

Osmanlı Devleti timar sistemi ile muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili yetkisiyle birlikte vergi kaynaklarının (dirlik) tahsis edilmesi suretiyle bir kısım asker ve memurlara geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılayabilmişti.²⁷² Fakat timar sistemi ile büyük bir merkezî ordu ve bürokrasinin geniş bir coğrafi alana yayılmış ve aynî olarak toplanan vergi kaynaklarının nakde dönüştürülerek ihtiyaçlarının karşılanması devrin şartlarına göre pek mümkün değildi. Bu yüzden merkezi ordu ve bürokrasinin maaşlarını karşılayabilmek için vergi kaynaklarının nakit olarak alınması ya da nakde çevrilerek merkezî hazineye intikali ettirilmesi gerekirdi. İşte Osmanlı devleti bu ihtiyacı karşılayabilmek için timar sistemi dışında iltizam sistemini geliştirmiştir.²⁷³

Osmanlı Devlet erken dönemlerden itibaren mukataa denilen coğrafi sınırları ile alınacak vergilerin tür ve miktarları maliye tarafından belirlenmiş vergi kaynaklarının tahsil edilmesi işini iltizam sistemiyle gerçekleştirmekteydi.²⁷⁴ Bu mukataa gelirleri daha çok büyük şehirlerdeki her türlü iktisadî vergiler, maden işletmeleri, ticarî tekel maddelerinden sağlanan gelirlerdi. Ve bunlar devlet hazinesinin en önemli kaynakları oluşturmaktaydı.²⁷⁵ Fatih zamanında da İstanbul'un imarı ve şenlendirilmesi için mülk isteyenlere parasız verilmiş ancak sonradan bunlar mukataaya bağlanarak yaklaşık 100 milyon akçe gelir sağlanarak Akkoyunlu seferi

²⁷⁰ Pamuk, *Seçme Eserler I*, s. 99-101.

²⁷¹ A. Mesud Küçükkalay, *a.g.e.*, s. 101.

²⁷² Barkan, *a.g.m.*, s. 289.

²⁷³ Genç, *a.g.e.*, s. 100.

²⁷⁴ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İstanbul: K Kitaplığı, 1999, s. 178.

²⁷⁵ Akdağ, *a.g.e.*, s. 231.

için önemli bir kaynak oluşturmuştur. Zira bu miktar 1524-25 yılı bütçesine eşittir.²⁷⁶ Nitekim devlet 16. yüzyıl sonlarında da artan nakit gereksinimini timar düzeni içerisinde olan ve tarıma dayanan vergi kaynaklarını da mukataaya çevrilerek iltizama vermeye başlanmıştır.²⁷⁷

Devlet bu mukataa kaynaklarını bizzat hazine-i âmire eliyle idare ediyordu. Hazine-i amire bu mukataalara birer emin tayin eder eminde yanına bir katip olarak mukataayı idare ederdi. Emin mukataayı belirlenen gelirin altına düşürmemek kaydıyla ya ulufe alıyordu, *ber-vech-i iltizam emin*²⁷⁸ ya da ulufe almayıp belirlenen miktardan arta kalanı kendi namına alıp diğer kısmı hazineye teslim ediyordu.²⁷⁹ Bir taraftan da devlet bu mukataaları bir bedel karşılığında açık artırma yoluyla genellikle üç senelik sürelerle mültezime vermekteydi.²⁸⁰

İltizama konu olan mukataanın agarî kıymeti hazine-i âmire defterlerinde belirlendikten sonra bir yıllık azamî kıymetinin yanın da mültezimin kâr gayesi açık artırmanın içeriğini oluşturmaktaydı. Mültezimler açık artırmaya konu olan mukataanın gelir ve giderlerini ve bırakacağı kârı tahmini olarak belirledikten sonra yıllık olarak ödeyecekleri miktarı teklif ederlerdi. Hazine bu teklifler içerisinde en yüksek teklifi veren mültezime tahvil adı verilen ve genellikle 1 ila 3 yıl arasında değişen sürelerle mukataayı vergilendirme hakkını devrederdi.²⁸¹ Açık artırma sonucu belirlenen miktarın bir kısmı peşin alınır diğer kısımları üç ve altı aylık taksitlerle halinde ödenirdi.²⁸² Mukataaları idare eden emin ya da mültezimin taksitlerini iltizam şartlarına göre ödemesi işine hassa harç emimleri bakmaktaydı. Bunlar alınan mukataalardan gelen gelirleri hazineye eksiksiz teslim etmekle görevliydi.²⁸³ Eğer mukataa gelirlerinde beklenmedik bir şekilde bir artış olursa mukataa öncelik ilk sahibinin olmak üzere en yüksek teklifi veren kimseye

²⁷⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergay Yayınları, 2005, s. 204.

²⁷⁷ Şevket Pamuk, *İktisadi*, s. 178.

²⁷⁸ ÇŞS, s. 80.

²⁷⁹ Akdağ, *a.g.e.*, s. 232.

²⁸⁰ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 203.

²⁸¹ Genç, *a.g.e.*, s. 101.

²⁸² Pamuk, *İktisadi*, s. 179.

²⁸³ Akdağ, *a.g.e.*, s. 236.

verilirdi.²⁸⁴ Hatta timar düzeni içerisinde olan büyük dirlik sahipleri de vergi gelirlerinin tahsili işini mültezimi vermeye başlamışlardı.²⁸⁵

Devlet iltizamı alan kişiye berât verilmekteydi. Bu berâta kendisine verilen yetki ve sorumluluklar açıkça belirtilirdi. Ayrıca iltizamı alan kişinin gelirine zarar gelmemesi için devlet gerekli tedbirleri almak durumundaydı.²⁸⁶ Mültezim olan kişi ya da kişiler yeteri kadar sermayelerinin olduğunu kefillerle beraber kadıya ispat etmek zorundaydı. Mültezimin (ya da emin) borcunu ödememesi ya da usulsüzlük yapması²⁸⁷ gibi durumların önüne geçebilmek için malları ipotek edilirdi. Bu kişiler mallarını satamaz ve başkalarına devredemezlerdi.²⁸⁸

Örnek olması bakımından Çirmen Şer'iyeye Sicili içinde yer alan bir iltizam berâtının transkripsiyonunu burada veriyoruz.

Nişân-ı şerîf-ı alî şân sultân-ı tuğra-yı garâr-ı cihânistân-ı hâkânî bi-avni'r rabbânî hükmü oldur ki; çün inâyet ... dürdâne âmmaye tevâ'if-i etemm bâbda ma'tûfdur husûsen tahsîl-i mâl-ı mîriye sa'y-ı cemîlinizde zühûr idenler ... olmak kavâ'id ... olmağın binâen aleyh zalike hâliyâ Mahrûse-i Edirne sâkinlerinden Firuz Ağa Mahallesi'nde Hasan bin Muhammed nâmm kimesne divân-ı hümâyûna gelüp Çirmen ve Has Köy ve Zağra-i Cedid ve Akçakızanlık kâdîhklarında vâki' olan mevkûfât ve beytül-mâl ve fâkir ve gâib-ü mâl mevkûf ve hâric ez-defter ba'zı karyeler mukâta'ası sene erba' ve semânîn ve tis'a mi'e Muharremi'nin yigirmi dokuzunda vâki' olan Mayıs evvelinden üç yıla ber-vech-i iştirâk Rıdvan ve Ahmed nâm mültezimler uhdelerinde yüz yigirmibeş bin akçede iken müddet-i iltizâmlar tamâm olmağın mezkûr Hasan mukâta'a-yı mezbûrenin tahvîl-i cedîdinin sene seb'a ve semânin ve tis'a mi'e Rebi'ül-Evveli'nin beşinde vâki' olan mayıs evvelinden yigirmi bin akçe ziyâde ile üç yıla yüz kırk beş bin akçe sâfî teslimân iltizâm-u kabûl ider şöyle şartla ki; mevâcib-i kadîmden yevmî üç akçe ile kendüsü almak ve kâbîzu'l-mâl olup ve Kasaba-i Has Köy sâkinlerinden Mehmed bin Halid nâm kimesne yevmî iki akçe ile kâtib Mahrûse-i Edirne sâkinlerinden Nebi bin Veli nâm

²⁸⁴ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 203.

²⁸⁵ Pamuk, *İktisadî*, s. 179.

²⁸⁶ Örneğin Çirmen'de ber-vech-i iltizam emin olan Rıdvan havass-ı hümâyuna ait bâd-ı hevâ, mâl-ı mevkûf ve cürm-ü cinâyet gibi vergilere sancakbeyi ve adamlarının müdahaleleri üzerine Rıdva'nın arzı üzerine Çirmen kadısına hüküm gönderiliyor. Bk., ÇŞS, s. 80.

²⁸⁷ Bunu Çirmen örneğinde de görüyoruz.

²⁸⁸ Akdağ, *a.g.e.*, s. 241-243.

kimesne yevmî üç akçe ile nâzır olup ber-vech-i iştirâk mültzimân olalar ve mültzim-i sâbık-ı mezkûrân Rıdvan ve Ahmed tahvîl-i atıkde külli makbûzâtı olup hazâne-i âmireye teslîm eyleyüp bele'-ü ketm itdikleri mâlî yirlerinde teftîş iyleyüp zimmetlerinde zühûr ider ise tahsîl idüp teslîm-i hazîne ideler ve hîn-i teftîşte zühûr itmeyüp kesr lâzım gelürse vâki' olan kendü mâllarından edâ idüp mültezimân-ı mezbûrânın ulûfelerin kat' iyleyüp haklaştırmak üzere Has Köy kâdîsısı Mevlânâ Taceddin huzûrunda zarar-ı mâl yerlü ve yurtlu yarâr ve mâldâr kefiller virdikden sonra mukâta'a-yı mezbûreye mübâşeret idelüm inâyet ricâ itdklerinde vech-i meşrûh üzere arz olındıkda şart-u iltizâm mûcebince zikr olunan mukâta'a-yı mezbûrlara virilmek fermân-ı şerîfim olmağın iltizâm kuyûdları hazâne-i âmirem defterlerine kayd olunup işbu Dârende-i fermân-ı hümâyûn-u sa'âdet- makrûn mezbûr Hasan zide kadrihû mukâta'a-yı mezbûreye emîn-i mültezim olup müddet-i iltizâmı tamâm olan mezbûr Rıdvan bin Sefer yerine sene-i seb'a ve semânin ve tis'a mi'e Saferi'nin yigirmi birinde yevmî on akçe ile emîn-i mültezim nasb idüp bu berât-ı hümâyûnu virdim ve buyurdumki; varup mukâta'a-yı mezbûrede şart-u iltizâm üzere emîn-i iltizâm olup hıdmet-i lâzimesin edâ iyledikden sonra ta'yîn olunan yevmî on akçe ulûfesin mukâta'a-yı mezbûr mahsûlünden alup mutasarrıf ola ve senki Has Köy kâdîsısın mezkûrların yerlü ve yurtlu yarar mâldâr men'im ve menhûl kefillerin alup sicilâta kayd idüp sûret-i sicilli imzâlayup ve mühürleyüp dergâh-ı mu'allâma götürdikden sonra işe mübâşeret itdüresiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahrîren fî evâhir-i Rebi'ül-Ahir li-sene 987

Görüldüğü gibi Hasan nam kimse yevmî on akçe ile Mehmed bin Halid nâm kimse yevmî iki akçe ile kâtip Nebi bin Veli nâm kimse yevmî üç akçe ile nâzır olup Rıdvan ve Ahmed nâm mültezimlerin ber-vech-i iştirâk iltizam sürelerinin dolmasıyla üç yıla yüz kırk beş bin akçe (20 bin akçelik artırma ile) ile emin-i mültezim oluyor.

M. Genç'e göre; iltizam sistemiyle devlet, zamanın şartlarına göre çok masraflı ve külfetli ve daha az kârlı olacağı tahmin edilebilen muazzam bir maliye teşkilatına lüzum kalmadan kanunlarla genellikle aynî şekillerle belirlenmiş vergi gelirlerini, nakden ödenmesi gereken bütçe harcamaları ile irtibatlandırmak imkânını

bulmaktaydı. Bu haliyle timar ile birlikte bir bütün oluşturmuş ama aynı zamanda çatışan iki unsur olarak yan yana yer alabildiğini söylemektedir.²⁸⁹

16 yüzyıl sonlarına gelindiğinde iltizam sistemi geniş bir alana yayılmıştı. İstanbul ya da taşrada oturan sermaye sahipleri, askeri sınıf mensupları, sarraf olarak adlandırılan tefeciler tüccarlar için iltizam büyük bir kâr aracı olarak görmeye başladılar. Özellikle İstanbul'da oturan mültezimler büyük mukataa kaynaklarına sahip olup bu mukataaları da bölerek daha başka mültezimlere devretmeye başladılar. Bu da devletin ulaşmak istediği vergi kaynaklarına yeni ortakların eklenmesi anlamına geliyordu.²⁹⁰

Mali koşulların bozulması artan nakit ihtiyacı karşısında devlet iltizamı bir iç borçlanma aracı olarak kullanmaya başladı. Bu yüzden de müzayede de belirlenen miktarın önemli bir kısmı artık peşin olarak alınmaktaydı.²⁹¹ Mültezimler ise artan bu peşinatlar yüzünden halka yüklenmekteydiler. Çünkü onlar bu vergi kaynaklarına geçici süreliğine sahiptiler. Yani timar sistemindeki sipahi gibi uzun süreli menfaati için üretimi artırmak ve vergi kaynağının devamlılığını sağlamak ve re'âyâyı kollayıp muhafaza etmek gibi düşünceleri yoktu. Onlar kendilerine verilen süre içerisinde en yüksek kârı elde etmenin peşindeydiler.²⁹²

Osmanlı Devleti timar sistemini yeniden ihya etme şansı yoktu. Çünkü iktisadî ve ekonomik şartlar değişmişti. Fakat iltizamın da bu şekilde devamı mümkün değildi. Zira mültezim kısa sürede yüksek kârın peşindeydi ve re'yâyâda büyük baskılar yapmaktaydı. Bunun sonucu olarak devlet hem daha fazla nakit sağlayabilmek hem de timar sistemindeki gibi vergi kaynağının daha uzun süreliğine mültezime verilmesi yoluyla hem vergi kaynağının menfaati hem de re'âyânın emniyeti sağlamak için mukataalar *kayd-ı hayat şartı* ile verilmeye başlandı. İltizamın kayd-ı hayat şartı ile verilmesi ise yaklaşık yüz yıl sonra 1695 yılında bir fermânla yayınlanan *mâlikane* sisteminin de temelini oluşturmaktaydı.²⁹³

²⁸⁹ Genç, *a.g.e.*, s. 102.

²⁹⁰ Hatta, Şevket Pamuk, mültezimler hiyerarşisi oluştuğunu ve bunların yanında ayânlarında bu kimselerle ortaklıklar kurmasının ayânın iktisadî alanında yükselmesinde büyük rol oynamıştır. Pamuk, *İktisadi*, s. 179,

²⁹¹ Pamuk, *Seçme Eserler I.*, s. 13.

²⁹² Genç, *a.g.e.*, s. 130.

²⁹³ Genç, *a.g.e.*, s. 103-104.

4.4. DERBEND TEŞKİLATI

Derbend kelimesi *der*, geçit *bend*, tutmak kelimesinin birleşmesiyle derbend geçit tutan anlamındadır. Ayrıca boğaz, set, hudut manalarına da gelir.²⁹⁴ Osmanlı teşkilatında ki anlamı ise ulaşım bakımından önemli dağ geçitlerinde boğazlarda yol kavşaklarında kurulan asayiş ve huzurun sağlanmasında yolların imar edilmesinde önemli rol oynayan karakollara denirdi.²⁹⁵

Derbendler özellikle yerleşim yerlerine uzak nüfusun az olduğu ıssız yerlerde önemli yolların kavşağında dağ geçitlerinde tesis edilmekteydi. Derbend teşkilatı tesisi Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar gitse de II. Murat ve Fatih devirlerindeki tahrir kayıtlarında bu teşkilata rastlanmaktadır. Bu yüzden de derbend teşkilatının esasları bu padişahlar döneminde özellikle de Fatih devrinde oluşturulmuştur.²⁹⁶

Bir yerin derbend olabilmesi için yolların kavşak noktasında ve merkezi bir yerde olması gerekirdi. En önemlisi de bu yerin ıssız gelen geçen için tehlikeli ve eşkiya tarafından yolların kesildiği bir yer olması gerekirdi. Ayrıca derbend olacak yerin devlet ve re'âyâ için bir fayda getirmesi beklenirdi. Böyle bir durumda bölgenin beyi ya da kadısı durumu merkeze bildirirdi. Merkez de uygun bulduğu takdir de o yere yakın köy halkı derbendci tayin edilmek suretiyle derbend teşkil edilirdi. Örneğin Çirmen'de Hanım Sultan Vakfı'na ait vakıf karyelerinden Körüklü nam karye vakt-i zamanında mamur ve şenlikli olmasına rağmen şimdiki halde تنها olup ekser zamanda cinayet olayları olması ve gelip gidenlerin olmasından dolayı bey ve kadı tarafından dergâh-ı muallâyâ arz da bulunuluyor. Merkezde arz olunduğu üzere mezkûr yerde köyün yeniden imar edilip başka yerlerden kendi rızalarıyla gelmek isteyen re'âyâyâ temlik verilmek suretiyle derbend kurulup diğer derbendciler ne usûl üzere muaf olmuşlarsa bu derbendciler de aynı usûl üzere derbendci olmalarına dair kadıya hükm-ü şerif veriliyor.²⁹⁷

²⁹⁴ Cengiz Orhaonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul: Eren Yayınları, 1990, s. 9

²⁹⁵ Ayverdi, ag.e. c. I, s. 672.

²⁹⁶ Orhonlu, a.g.e., s. 18.

²⁹⁷ "... *Darü's-sa'adetim ağâsı Muhammed zide mecidihi Dergâh-ı Mu'allama mektûb gönderüb merhûme ve mağfuret-lehumâ Osman Şâh vâlidisi Hanım Sultân tâbet-serâhanın vakıf karyelerinden Körüklü nâm karye sâbıkan ma'mûr olub hâlâ re'âyası perâkende olub ayende ve revende muharrer olmağın ekser zamanda maktûl bulunub sâbıkda bey ve kâdılar köy kondurub derbend olmasın i'lâm idüb ol bâbda hükm-ü şerif verilmek ricâsına arz itmeğın buyurdumki; Hükm-ü şerifim vardıkda arz*

Derbendci olabilmek için kad'nın arzı gerekliydi. Derbendci tayin edilenler baş-muhasebe kalemlerinden mevkufat kaleminde kaydediliyordu. Yalnız derbendci tayini emir şeklinde değil de bir nevi hizmet teklifi şeklinde oluyordu.²⁹⁸ Derbendci yazılmak isteyen köyler derbendcilik yapmak istedikleri köyün derbend olduğunu kadıya ispat ettikten sonra kadı'nın arzı gerekiyordu.²⁹⁹ Özellikle tahrirden sonra yapılan müracaatlarda kadı arzı mecburiydi.³⁰⁰

Derbendlerin ve derbencilerin görevleri; a) yollarda ve geçitlerde asayiş ve güvenliği sağlamak. Çünkü Osmanlı Devleti'nin yerleşim yerleri dışında kalan bölgelerde sınırlardaki askerî kuvvetler hariç güvenliği sağlayacak başka bir kuvvet yoktu. Şehir, kaza ve köylerde subaşı ve aseslerin ve yeniçeri kolluklarının yaptığı işi derbenler bu bölgelerde yapmaktaydı. b) Derbencilerin diğer bir görevi de yolların güvenliği, temizlenmesi ve gerekirse yeni yol yapımında çalışmaları. Öyle ki yol ve derbend bekleyen derbendciler sefere dahi katılmazdılar. Eğer yol açmak, yol temizlemek gibi bir görev sefer dahilinde yapılması gerekirse o zaman sefere katılırlardı. c) Ahalisi tarafından terkedilmiş ya da boş ve ıssız yerlerde derbend tesis edilerek derbendciler bu yerleri hem şenlendirmek hem de güvenliği sağlamaktaydılar. Örneğin, Çirmen'de 29 Cemazie'l-evvel 987 tarihinde Hanım Sultan Vakfı'na bağlı Gürgenlid nam karye zamanında derbend iken, halkı parkende olaması üzerine ekser zamanda ölüm olayları olması üzerine hem güvenliğin sağlanması hem de bu köyün tekrar imarı ve şenlendirilmesi için 30 nefer tayin edildiğine dair kadıya hükm-ü şerif gönderiliyor.³⁰¹ Derbendciler bu görevleri yaparken yanlarında ateşli silah bulundurmaları yasaktı Ancak ateşli olmayan kesici aletler kullanmalarına izin veriliyordu.³⁰²

olunduğu üzere mahalli mezbûre köy kondurub ma'mûr olmağla vakfa ba'zı ayende ve revende ve bi'l-cümle ebnâ-yi sebilesi var ise kimesnenin yarulusu ve nüzûl-ü ulüvvesi olmayan re'âyadan rızâlarıyla gelüb sâkin olmak isteyenleri mevzi'-i mezbûrda temlik etdiresiz ve mahâll-i mezbûr derbend olub gelüb mütemekkin olanlar kaç neferdir vukû'u üzere yazub arz idesinki sâir derbendlere derbendci olanlar ne vechile mu'af olub ve ne mukâvele hidmet idiüb gelmişler ise onlar dahi ol uslûb üzere ola ve bu deftere kayd olub ol bâbda hükm-ü şerîfim ne vechile sâdır olverse mücebiyle amel ola şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılâsız...”, ÇŞS, s. 36.

²⁹⁸ Orhonlu, a.g.e., s. 60-61.

²⁹⁹ “... Hanım Sultan tab-sarâh Evkâfi'ndan Gürgenlid nâm karye derbend olub sâbikan ma'mûr hâliyâ re'âya perâkende olmağın karye-i mezbûr hali kalub ekser zamanda maktûl bulunduğub mukaddeman arz olunub gedüklü fermân olundıkda ...” ÇŞS, s. 120.

³⁰⁰ Orhonlu, a.g.e., s. 63.

³⁰¹ ÇŞS, s. 120.

³⁰² Orhonlu, a.g.e., s. 65-74.

Debenciler vergi bakımından raiyyet rüsumu veren re‘âyâ ile raiyyet rüsumundan muaf olan re‘âyâ arasında bulunmaktaydı.³⁰³ Bu çerçevede derbenciler hizmetleri karşılığında kürekçi, avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden resm-i ganemden (Balkanlar’daki derbenciler hariç) muaftılar.³⁰⁴

Ancak 16 yüzyıl sonlarına gelindiğinde bu muafiyet sistemi iyi işletilememesi nedeniyle derbend teşkilatında da aksaklıklar baş göstermeye başladı. Çünkü derbencilerden muafiyetlerine bakılmadan daha fazla vergi alınmak istenmesi derbencilerin derbendleri terk etmesine neden oldu. Derbend teşkilatı kendi içerisinde bölük-başı, başbuğ ve bölük ağası diye teşkilatlanmıştı. Bu kimseler itimat edilen güvenilir ve ehil olan kişiler arasından seçilmekteydi. Derbend teşkilatının reisleri ehil olmayan kimseler eline geçince derbend teşkilatında başıbozukluk artmaya başladı. Zira derbend ağası bulunduğu yerin en yetkili kişisiydi. Onun işinin ehli olması bu teşkilatın işleyişinde önemli bir etkendi. En nihayetinde derbend teşkilatının giderek sayısının azalması ve ehil olmayanların derbend teşkilatından sorumlu olmaları yanın da büyük eşkıya hareketlerinin (Celali İsyanı gibi) ortaya çıktığında diğer köy halkları gibi derbend ahalisi de köyleri terk ettiler. Çünkü eli silahlı eşkiyaya karşı eli silahsız derbencilerin karşı koyması pek mümkün değildi.³⁰⁵

Osmanlı Devleti derbend teşkilatını işlerlik kazandırabilmek için çeşitli tedbirler almıştı. 1720’ler de derbencilere silah taşımanın da dahil olduğu bir takım askerî yetkiler verildi. 1760’lar da ise Derbenât Nezareti kuruldu. 1845 de polis teşkilatının kurulması ve 1879’da da Jandarma Teşkilatı’nın kurulması ile uzun zamandır ağır aksak devam eden derbend teşkilatı da ömrünü tamamlamış oluyordu.³⁰⁶

4.5. YAYA-MÜSELLEM TEŞKİLATI

Yaya-müsellem savaşı zamanı kendi atları ve teçhizatları ile savaşa katılan ve savaş süresince ulufe alan savaş bittikten sonra ise köylerine dönüp tarımla

³⁰³ Orholu, *a.g.e.*, s. 54.

³⁰⁴ “...hüküm-ü şerîfîm vardıkda karye-i mezbûrda otuz nefer kimesneler derbendci olub mâdâmki, derbencilik hîdmetindedir eğer kürekçi ve avârızdan ve tekâlîf-i örfiyeden mu’af olub kimesne rencide olmaya...” ÇŞS, s. 120.

³⁰⁵ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 120-125.

³⁰⁶ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 138-160.

uğraşan genç gönüllülerden oluşan atlı ve piyade birliklerdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren bu birliklere rastlanmaktadır.³⁰⁷

Yaya-müsellemler teşkilatının oluşumu ise Orhan Bey zamanına kadar gider. Orhan Bey zamanının da Alaaddin Paşa'nın teklifi ile askeri alanda bir takım düzenlemeler yapıldı. Ulufeli hassa ordusu ile tımarlı sipahiler belirli komuta kademelerine ayrıldılar. Eğitim ve idarî kadrolar ile kıyafetleri belirlendi. Tımarlı sipahiler *kırmızı börk* hassa ordusu ise *ak börk* giyecekti. Bu çerçevede sadece savaş zamanlarında orduya katılan yaya-müsellemlerde sürekli askerlik hizmetine dahil edilip hassa ordusu askerleri arasında sayılıp bazı imkanlar sağlandı. Ancak yaya-müsellemlerin asıl teşkilatlanması ise Çandarlı Kara Hayreddin Paşa tarafından yapılmıştır.³⁰⁸

Çandarlı çalışmalarını tamamlayarak teşkilatlanmanın esaslarını belirledi. Buna göre; Türklerin genç ve kuvvetli olanlarından seçilmek üzere savaş zamanında yevmî iki akçe³⁰⁹ görevleri sürekli hale gelmesi karşılığında da kendilerine birer çiftlik tahsis edilecek ve başlarına da *ak börk* giyeceklerdi.³¹⁰ Ancak yaya-müsellemler bu çiftliklerin tasarruf hakkına sahiptirler yoksa satamaz veya devredemezlerdi.³¹¹ Bu yeni durum karşısında yaya-müsellemler yazılmak isteyen Türk gençleri beklenenin çok üzerinde talepte bulundular. Çünkü hem toprak sahibi olacaklar hem de devletin hassa ordusunda yer alma şerefine ermiş olacaklardı. Nitekim bu yaya-müsellemler Rumeli fetihlerinde büyük katkıları oldu.³¹²

Osmanlılar artan fetihler nedeniyle merkezi orduda bir takım yenilikler yapma gerekliliği duydular. Bu bağlamda müsellemlerin yerini alacak *sipahi zümresi* ve yayaların yerine geçmek üzere *azablar* denen piyade birlikleri kuruldu. Çünkü taşrada yer alan yaya-müsellemler harekete geçene kadar bu yeni birlikler merkezde hazır bulunacaklardı. Ayrıca bu yeni birlikler (sipahi zümresi ve azablar) savaş haricinde de askerlik vazifelerini devam ettiriyorlardı. Oysa yaya-müsellemler savaş haricinde tarımla uğraşmaktaydılar yani askerlik meslekleri değildi. Bu da yaya-

³⁰⁷ Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yay-Müsellemler-Taycı Teşkilatı (XV. Ve XVI Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul: Eren Yayınları, 1991, s. 4.

³⁰⁸ Doğru, *a.g.e.*, s. 5-6.

³⁰⁹ Pakalın, *a.g.e.*, c. III, s. 608.

³¹⁰ Doğru, *a.g.e.*, s. 6.

³¹¹ Pakalın, *a.g.e.*, c. III, s. 609.

³¹² Doğru, *a.g.e.*, s. 7.

müsellemlerin bu yeni birlikler karşısında itibarının azalmasına neden oldu. Bu dönemde sipahi zümresi ve azablar yaya-müsellemlerin yerini almış yaya-müsellemler ise ulufe alıp çiftlik tasarruf eden geri hizmet birlikleri haline gelmişlerdi.³¹³

Osmanlı özellikle Rumeli’de artan fetih dalgasının gerektirdiği askerî ihtiyacı karşılamak için en büyük adımı attı. Molla Kara Rüstem savaş esirlerinden belli oranda hazineye vergi olarak alınması³¹⁴ teklif etmesi ve Çandarlı Kara Halil’in de bu esirlerden yeni bir askerî birlik oluşturmasını teklif etmesiyle nihayet adına *yeniçeri* denilen askeri birlikler oluşturuldu.³¹⁵ Bu esir gençler Türk ailelerinin yanlarına verilerek hem Türkçe öğrenecekler hem de Türk-İslam kültür ve ahlakını öğreneceklerdi. İşte bu pençik oğlanları beyaz börk giyerek hassa ordusuna dahil olarak yeniçeri birliklerini oluşturuyorlardı.³¹⁶

Yeniçeri ordusunun teşekkülünden sonra yaya-müsellemler bir süre daha varlıklarını göstermişler ancak II Murat’tan itibaren yaya-müsellemler geri hizmet birlikleri olarak görev yaptılar.³¹⁷ Yaya ve müsellemler bu tarihten sonra yayalar; yol açmak, yol tamir etmek, yük taşımak gibi işlerde çalışıyorlardı. Müsellemler ise yayalara göre daha çeşitli hizmetler ifa etmekteydiler. Yol, köprü, kale, su yolu gibi inşaat işleri, madenlerde çalışmanın yanı sıra hayvancılıkla ilgilenen müsellemlerde vardı. Hayvancılıkla ilgilenen bu müsellemler özel hizmet ve padişah için iyi cins hayvan yetiştirirlerdi.³¹⁸

Yaya ve müsellemler olmanın ilk şartı Orhan Bey zamanında Türk çiftçisi olmaktı. I. Murat zamanında yaya ve müsellemler yazılmak zorlaştırıldı. Askeri hizmet ve vergi muafiyeti irsî hale getirildi. Yaya ve müsellemler öldükten sonra oğlu yoksa torunu yoksa akrabalarından biri yerine geçerdi.³¹⁹ Yaya ve müsellemler sefere gitmemek ya da kaçmak gibi bir fiil işlerlse kadı’nın hükmü doğrultusunda

³¹³ Doğru, *a.g.e.*, s. 7-8.

³¹⁴ Pençik kanununa göre her esir 125 akçe değerindeydi. Buna göre her beş esirden biri alınır ya da her esirde 25 akçe alınırdı. Örneğin dokuz esirden bir tanesi alınıyor diğer dört tanesinden de 100 akçe alınıyordu.

³¹⁵ J.A.B. Palmer, “Yeniçerilerin Kökeni” *Söğütten İstanbul’a* der. Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara: İmge Kitabevi, 2005, s. 475-516.

³¹⁶ Doğru, *a.g.e.*, s. 9.

³¹⁷ Doğru, *a.g.e.*, s. 10.

³¹⁸ Doğru, *a.g.e.*, s. 12-13.

³¹⁹ Doğru, *a.g.e.*, s. 14-15.

şiddetle cezalandırılırlardı.³²⁰ Yaya-müsellemler ocak halinde defterlere kaydedilirdi.³²¹ Ocak nüfusu 15. yüzyılda 2-4 Yavuz ve Kanuni dönemlerinde 6-7 daha sonraları ise 4-15 olarak kaydedilmekteydi.³²² Yayalar müsellemlige geçemezlerdi Ancak zaruret halinde yayaların müsellemlige geçmelerine izin verilirdi.

Yaya ve müsellemler geri hizmete alınmalarına teşkilatın temelini vergi muafiyeti oluşturmaktaydı. Yaya ve müsellemler muaf oldukları vergiler; raiyyet rüsumu, öşür, avarız-ı divaniye, resm-i ağnam, resm-i kışlak, resm-i otlak gibi vergilerden muaftılar. Ancak bazı vergilerden ise muaf değillerdi. Bunlar; resm-i niyabet (cürm-ü cinayet), resm-i arus, yave akçesi, resm-i galle ve bedel akçesi yaya ve müsellemlerin verdikleri vergilerdir.

Yaya ve müsellemler Çirmen Sancağı'nın kuruluşunda ve idari yapılanmasında büyük rol oynamışlardır. Öyle ki Çirmen'den önce Gelibolu ve Vize'de bu teşkilat uygulanmış ancak Çirmen'de daha geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Çirmen'in ilk sancakbeyi olan Saruca Paşa'da Rumeli yayabaşısı unvanıyla yaya ve müsellemlerin komutanı olarak fetihlerde bulunmuştur.³²³ Çirmen müsellemleri 16. yüzyıl sonlarına gelindiğinde de hala önemli bir askeri birlik olarak görülmektedir. Zira 987 yılında Karadeniz taraflarındaki donanma-yı hümâyûnun askeri birlikleri arasında 3705 adet müsellemden bahsediyor ve askeri birliklerin nevrüzdan evvel İstanbul'a gelip donanma-yı hümayuna dahil olmaları için Çirmen Sancakbeyi Mustafa Paşa'ya ferman gönderiliyor.³²⁴

³²⁰ Pakalın, *a.g.e.*, c. III, s. 610.

³²¹ Çalık'a göre; Rumeli'de (Çirmen'de) yaya-müsellemin aynı anlamda kullanıldığı bu teşkilatlanmanın çoğunu müsellemler oluşturduğunu ve Çirmen'de de bu askeri sınıf müsellemler ocakları olarak tahrir defterlerinde yer almaktaydı. Çirmen müsellemlerine ait TD 172 ve TD 518 nolu Müsellemler Defterleri'ne de Çirmen Sancağı'na ait çalışmada yer vermiştir.

³²² Doğru, *a.g.e.*, s. 40.

³²³ Çalık, *a.g.e.*, s. 29-30.

³²⁴ “ ... Karadeniz tarafından fermân olunan sefer-i teferrüimde teveccüh ve azimet Eyleyesin husûs-ı mezbûr muhimmâtından ihmâl-i musahaladen Götürmekden ihtiyât eyleyesin Çirmen müsellemleri ki 3705 Neferdir cümlesin azâdları yayalar ve çeribâşları ve mukaddemâlarıyla ma'an olup İstanbul'a bile gelesinki nevrüzda İstanbul'da hâzır bulunub donanma-yı hümâyûnum gemilerine dahil olasın...” ÇŞS, s. 75.

III. BÖLÜM

15 NOLU ÇİRMEN ŞER‘YE SİCİLİNDEKİ PADİŞAHA AİT BELGELERİN TRANSKRİPSİYONU

Sayfa 4-a

Kıdvetü'l-kuzâtü'l-ve'l-hükkâm ma'denü'l- fazlü ve'l kelâm Mevlanâ Çirmen Kadısı zide fazlühüm tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; sâbıkan Livâ-yı Tırhala ve Eynence Sancağı beyi Osman Bey Bundan akdem dergâh-ı mu'allama adam gönderüp Çirmen Kazâsı'nda Vâki' olan evkâfımızda olan Karabağ ve Beşdepe Kuruca-Viran ve Yaylacık ve Dede Deresi ve Gürgen ve Afrem? ve Kirazlık ve Kuru-Virani nâm vakıf karyelerimizin içinde olan vilâyet Defteri mücebince ispençe ve ağdet-i ağnâmların ve rüsûm-u arûsane Ve bâd-ı hevâlarını ve beytü'l- mallarından her yıl hâzine-i âmireye 15 bin Akçe veriliyorken mezkûr aher karyeye varub tavattunlayub her yıl varub vilâyet defteri mücebince mezkurların İспенçe ve âdet-i ağnâmları ve sâir rüsûmları miri için kabz olundukda şimdiki halde sâkin oldukarı toprak sahipleri toprağımızdan ver deyü vilâyet defterine muhâlif mezkûrlelerin ispençelerine ve âdet-i ağnâm ve sâir bâd-ı hevâ mahsûlüne dahil idüb evkâf-ı mezbûre re'âyâsı fi-küllil-vücûh serbest olup bâd-ı hevâları ve sâir Rüsûmları mülk-nâme-yi hümâyûnda mezbûr vakıf için temlik olunub Vakıf zâbitleri zabt iderken şimdi aher toprakdan olan Re'âyânın bâd-ı hevâsına sancakbeyi adamları hilâf-ı emr ve mugâyir-i Defter-i vilâyete dahl idüb ve evkâf-ı mezbûre re'ayasına l şer'an hin lâzım Geldikde evkâf-ı mezbûre zâbitlerine dahl ettirmeyüb sancakbeyi Adamları habs idüb bu bahane ile vakfa âid olan bâd-ı hevâdan Niçe akçeler almışlardır; bu sebeb ile mâl-ı vakfa zarar müterettib olur deyü Bildirdi. Ve husûs-u mezbûr için sene-yi ihdâ ve semânîn ve tis'a mi'e Târihiyle müverrih verilen hükm-ü şerîfi hâliyâ südde-i sa'âdetime getirüb tecdîd olunmasın ricâ eylemeğin buyurdum ki; hükm-ü şerîfim Vardıkda mezkûr sancakbeyi adamları ve hâs eminlerine âmillerine ve toprak kâdılarına tenbîh ve yasâk eylesin ki, Evkâf-ı

mezbûrenin vilâyet defteri mûcebince vakfa âid olân Re'âyâsına vakf-ı mezbûre ve vilâyet defteri mûcebince miriye âid Olan mahsûlüne dahl itmeyeler ve itdirmeyesiz ve vâki' olânda Vilâyet defteri mûcebince olâ gelen âdet ve kânûn üzere vakf" İçün zabt etdüresiz, meğerki vakıf re'âyâsından birinin cürm-ü Galizi sâdır olub celb-i siyâsete müstehâk olub Hük-m-ü kazâ elhâk oldukdan sonra yerinde celb-i siyâset Olunmak ve hârice eyletmân ve siyâset bedeli nesne alınmak memnû'dur. Ve olâ gelmişe muhâlif ve vilâyet defterine muhâlif Kimesneye bi-vech iş itdirmeyesiz memnû' olmayanları isimleriyle Yazub der-sa'âdetime arz idesiz şöyle bitesiz âlâmet-i şerîfe İ'timâd kılâsız tahrirern fi'l- yevmi's-sâni min şehri Receb 987. (**M. 12 Eylül 1579**)

SAYFA 8-a

Nişân-ı şerîf-ı alî şân sultân-ı tuğra-yı garâr-ı hâkânî oldur ki; kasaba-i Çirmen'de Merhûm Saruca Pâşâ Evkâfının tahminiyen senevî beş bin gurûş mahsûl ile Mütevellisi alân Ahmed müteveffâ olup yerine Dârende-i fermân-ı hümâyûn Mustafa bin Ali mahal olmağın tevcîh olındı. Ve bu kâdıya arz eylemeyin sıdk edüb bu yarân-ı hümâyûnu virdüm ve buyurdum ki; ba'del yevm Varasız **Bor** Ahmed yerine evkâf-ı mazbureye mütevellî olup hıdmet-i Lüzûmesine mü'eddi kıldıkdan sonra ta'yîn olunan yevmî aşer mahsûle Mutasarrıf olub ve evkâfın rûhu ve benim devâm-ı devletim için du'âya İsti'ânet göstere, ol bâbda emre mâni' ve dâfi' olmayub amma hâne-i avârızından ise avârız vire şöyle bileler âlamet-i şerîfe i'timâd kılalar tahrîren fil-yevmis-sâlis ve ısrîn şehri rebi'ül-ahir sene sâlis ve semânîn ve tis'a mi'e. (**M. 1 Ağustos 1575**)

SAYFA 8-a

Kıdvetü'l- kuzâtü'l- ve'l-hükkâm ma'denü'l- fazlü ve'l kelâm Mevlanâ Dimitoka ve Çirmen Kâdıları zide fazlühümâ Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm oldurki, Dârende-i fermân-ı hümâyûn vâsıl Hacı Gül Ahmed nâm hatun dergâh-ı

mu'allana gelüb makeddeman zevci olan Olan Hacı Nasuh nâm kimesne Dimitoka Kazası'nda ticâret iderken Marastır Deresi dimekle ma'rûf mahalde Çirmen Kazası'ndan karye-yi Devedüzden İskender oğlu Murad Dimitoka Kazasından Karye-i Depeden Süleyman oğlu Nuri nâm zimmi dahi on nefer Yoldaşlar ile katl edüb çerçilik esbâbların garat idüb ba'de maktûl-ü mezbûrun Ba'zı esbâbdan mezkûr İskender oğluna ve Debolne nâm kimesne bulunmuşdur. Deyü bildirüp şer' ile görülmesi için emr-i şerîfim taleb eylemeğin buyurdum ki hükm-ü Şerîfimle vardıkda ihzâr-ı hüsemâ kılıp illet iderlerse şer' ile buldurması Lüzûm oluna bildirüb götürüb bir def'a şer' ile fasl olunmayub ve 15 yıl mürûr etmiş değil ise hak üzere teftiş ve tahsîs tahakkuk idüb Göresiz kazıyye (kadıya) arz eyledüğü gibi ise şer' ile sâbit-ü zâhir olan ... Hükm idüb, alıvere sizden sonra bu fesâd idenler sipâhi ise habs idüp Arz eyleyesiz değil ise şer' ile lüzûm geleni icrâ idüp yerine kimesneye koyub Hilâf-ı şer' iş ettirmeyesiz nezvîrden ve telbîsden ve şühûd-u zevîrden Hazer idüb kadıyyetden medhâli olmiyanı dahl ettirmeyüb dahl idenleri söktürüb Ve muhtâc-ı arz olanı yazub bildüresiz deyü husûsen dergâha mu'llâm çavuşlarından Kıdvetül kuzât Mustafa Çavuş zide kadrihu mübâşir olub emr-i şer' iden tecâvüz İtmeye şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılâsız tahrîren fi'l-evâil şehri cemâziye'l-ahir sene râbi' semânîn ve tis'a mi'e hurrîre zalik fi evâsit şa'bânu'l-mu'azzam. (**M. 30 Ağustos 1576**)

SAYFA 10-b

Kıdvetü'l- kuzâtü ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazlü ve'l- kelâm Mevlanâ Çirmen Zağra-i Yenice Kadısı zide fazlihuma Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olıcakki; Dârende-i fermân-ı hümâyûn kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Ca'fer zide kadrihu südde-i sa'âdetüme gelüb taht-ı kazânızdan berât-ı Hümâyûnla mutasarrıf olduğu ze'âmetin rüsûm-u serbetsiyesine hâricden dahl olduğunu bildirdi, imdi ze'âmet serbest olmak kanûn-u Mukarrerdir buyurdum ki, hükm-ü şerîfle adamı vardıkda taht-ı kazanızda vâki' olan ze'âmetin resm-i cürm-ü cinâyetine ve resm-i arusâne ve kul Ve câriyemizden kânîsine beylerbeyi ve sancakbeyi taraflarından ve alâybeyi Ve subâşıları ve çeribaşı ve zü'emâ ve erbâb-ı tımârdan, ve gayrıdan muhassala Hiç (

bir) ferd dahl ve ta'arruz ittirmeyüb müşârün-ileyhin adamına zabt-u tasarruf İttiresiz eğer dahl idüb müşârün-ileyh a'id olan rüsûm-u serbetisine Kimesne nesnesini dahi almış ise ba'de's sübût hükm idüb bi-kusûr Alıverirsiz ve yazulur re'âyasının yerinden cürm-ü galîz sâdır olub celb-i siyâsete ve kat' uzuva müstehak olub kâdî hükm idüb hüccet verdikten sonra mücrimin günâhı sâdır olduğu mahalde bunun veya adamı Ma'rîfetiyle şer' ile lâzım geleni icrâ idüp ve mücrimi harica alub gitmeyi Komayub ve bedel-i siyâset bu bir akçe ve bir habelerden aldirmayub kimesneye hilâf-ı Şer' ve kanûn iş ettirmeyesiz mutahherremi ... ve muhtâc-ı arz olanı Yazub bildiresiz şöyle bilesiz ve ba'de'n-nazar bu hükm-ü şerîfim elinde ibkâ İdüb alâmet-i şerîfe i'timâd kılâsız tahrîren fi evâhir-i rebî'ül-ahir sene sitte ve semânîn ve tis'a mi'e. (**M. 1 Temmuz 1578**)

SAYFA 11-b

Kıdvetü'l- kuzâtü ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazlü ve'l-keîâm Mevlanâ Çirmen Kadısı zide fazlihü Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; Köse İsalu nâm karyeden Hüseyin bin Muhammed ve Memi Bin Karagöz nâm kimesneler dergâh-ı Mu'allama gelüb merhûm ve mağfirun-leh Şehzâde Sultan Muhammed tâb-sarâhun İstanbul'da olan İmâret Evkâfı re'âyasından idiğimiz nişanlı ve sahîh mücahinez Ve cedid-ü vilâyet defterinde mukayyed olub hukûk-u şer'iyye ve örfiyemize vakf için Virüb emr idüb, kusûrumuz yoğiken zimânesiz deyi bizden ve vilâyet defterine Muhâlif göreceğın hizmetin teklîf iderler seyfdir deyü bildirdiler imdi Mezkûrelerin asitâne-yi sa'âdetimden ihrâc olunmasın ellerinde olan Cedid-ü vilâyet defteri sûretine nazar idüb göresiz, fi nefsi- emr Defter-i hakaniyyede evkâf-ı mezbûre içinde kayd olundukları mukayyed ise Sonradan zimânesizdir; emr-i şerîfime muhâlif ve vilâyet defterine muğâyir Göreceğın hıdmeti teklîf iderlerken veche incittirmeyesiz deyü Sene-i ihda ve semânîn ve tis'a mi'e Zil-ka'desinin ikisinde emr-i şerîf Virilüb hâliyâ ol hükmü götürüb tecdîd olunmasın taleb eylemeyin buyurdumki; Hükm-ü şerîfim vardıkda göresiz; ol hükmün sonradan hilâfına hüküm-ü aher Vârid olmayub evkâf-ı mezbûre re'âyasına hıdmet-i mezbûre teklîf olına gelmemiş ise hükmü sâbık mücebince amel idesiz şöyle bilesiz alâmet Şerîfe i'timâd

kılasız tahriren fil-yevmil-hâdi aşer min Şevvâilil-Mükerrem sene hamse ve semânîn ve tis'a mi'e. (**M. 22 Aralık 1577, Pazar günü**)

SAYFA 16-b

Kıdvetü'l- kuzâtü ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazlü ve'l-keîâm Mevlanâ Çirmen Kadısı zide fazlihüTevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; seyyidet'ü'l-muhderâtü'l-ekülliyatü'l-muhsinât tâbi'ü'l-müstedrâtü'l-refi'ü'l-derecât, mekekütü'l-melekât-ı safiyyatü'l-saffat bâniye-i mebâği'l-müberraât saciyyet'l hayrât ve'l-hasenât el-mahfûfet-i bi-sünûf avâtifü'l-mülkü'l-müste'an Sultân dâmet ismetuhanın evkâfi mütevellîsi südde-i sa'âdetime mektûb gönderüb Müşârün-ileyhânın taht-ı kazânda vâki' olan vakıf kurâlarına kürek salunub Ve ba'zı yaveciler re'âyasına dahl etdiklerin bildirdi imdi, müşârün-ileyhânın vakıf Karyesinde sâkin olan re'âya tâ'ifesi tekâlif-i örfiyeden mu'âf ve müsellemler olmağ için mu'âfnâme-yi hümâyûnum verilmişdir. buyurdum ki; mukaddema virilen mu'âffenâme-yi hümâyûnum Mûcebince müşârün-ileyhânın vakıf karyelerin re'âyasına ol-vecihle hizmet tetklîf itdirmeyib fermân-ı şerîfim ma'ân bir kimesneye dahl ve ta'aruz ittirmeyesiz ve ba'den-nazar Bu hükmü hümâyûnum müşârün-ileyhânın adamı elinde ibkâ idüb alâmeti Şerîfe i'timâd kılasız, tahrîren fi evâhir-i Zil-Hicce sene hamse ve semânîn ve tis'a mi'e be-makâm-ı Kostantiniyye el- mahrûse. (**M. 5 Mart 1578**)

SAYFA 17-b

Sûreti'l-berât

İşbu sûreti'l-berât'l-şerîf. ... Sebeb-i tahrîr tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl oldurki; Çirmen Sancağı'nda ve nâhiyesinde işbu bin kürekçilik timârı defterde mahlûl olmağın Abdi oğlu dârende-i fermân-ı hümâyûn mühimmede Çakır kürekçilik hıdmetiyçün ... olunub kıdveti'l-emâcidi ve'l-ikrâm Çakırcılar Bâşı Hasan zide mecidihû tezkiresi mûcebince mahalle götürüp virdimki, zikr olunur, Mezra'a Dumari? tabi mutasarrıf 3500, sahn 10000, buyurdumki; ba'de'l-yevm taht-ı yedinde

olup mutasarrıf kalup şöyleki, vezâif-i hıdemât çâkır kürekçilerdir bi-kusûr müeddi kıla ve hâne-i avârizdan ise avâriz virüb ol bâbda bey‘ mâni‘ olmaya şöyle bileler alâmet-i şerîfe i‘timâd kılalar tahrîren fi‘l-yevmi‘l-ışrîn Saferi‘l- sene erba‘ ve semânin ve tis‘a mi’e be-Makâm-ı Kostantiniyye

SAYFA 23-a

Sûreti‘l-berât

Sebeb-i tahrîr tevki‘-i refi‘-i hümâyûn vâsıl oldurki; Çirmen Sancağı’nda ve nâhiyesinde işbu bin akçe kürekçilik timârı defterde mahlûl olmağın dârende-i fermân vâcibü‘l-iz‘ân ve ve nehre çâkır kürekçilik hımetiyçün tevcîh olunup kıdveti‘l-emâcidi ve‘l-ikrâm Çakırcılar Bâşı Hasan dâme mecidihu tezkiresi mûcebince lâıyk görüp virdimki, zikr olunur; Mezra‘a Lumak ... 1500 Hassa, 1000 buyurdumki; ba‘de‘l-yevm taht-ı yedinde olup ve mutasarrıf kalup şöyleki, vezâif-i hıdemât çâkır kürekçiliktir müeddi kala hâne-i avârizadan ise avârizın vireler bey‘ ahd mâni‘ olmaya şöyle bileler alâmet-i şerîfe i‘timâd kılalar tahrîren fi‘l-yemi‘-s-sâlis ve aşer min-şehr-i zi‘l-hicce sene selase ve semânin ve tis‘a mi’e be-Makâm-ı Kostantiniyye 986 senesinde edâ-yı hımet eyledüğüne elinde memhûr tekiresi vardır.

SAYFA 28-b

Akzâ kuzâtü‘l-müslimîn evlâ vülâdü‘l-muvahhidîn ma‘denü‘l-fazl-ü ve‘l-yakîn vârisü‘l-enbiyâi ve‘l-mürselîn hücceti‘l-hakkı ve‘l-halk-ı ecma‘în el-muhtâss-ı bi-mezid-i inâyeti‘l-meliki‘l-mu‘in Mevlâna el-hakimü‘l-be-mahrûse-yi Edirne dâmet üfezâilehû ve kıdvetü‘l-kuzât ve‘l-hükâm ma‘denü‘l-fazlı ve‘l-keîâm Mustafa Paşa Köprüsü ve Çirmen Kâdîları zide fazlıhumâ Tevki‘-i refi‘-i hümâyûn vâsıl olıcak ma‘lûm olaki; hâliyâ Mahrûse-yi İstanbul’da vâki‘ merhûme Hanım Sultan Evkâfi Mütevellîsi kapıma adam gönderüb evkâfi mezbûrdan Çirmen Kazâsı’nda vâki‘ vakıf kurâlar re‘âyasına kadîm yerlerinden kalkub taht-ı kazânıza tâbi‘ ba‘zı kurâya varub sâkin olup vakfa râci‘ rüsûmların virmezler girü kadîmi yerlerine avdet ettirüb

ta'allül edenlerin defter-i kanûn üzere vakfa râci' çift bozan ve sâyir rüsûmları alınmak için emr-i şerîf ricâsına i'lâm eylemeyin buyurdumki; Hüküm-ü şerîfim vardıkda göresiz kâdîya arz olunduğu gibi ise yerlerinden kalkub gittikleri on yıldan ekkâlle olanları gerü kadîmi yerlerine avdet ettirüb hukûk ve rüsûmların aldırub on yıldan ziyâde olanlar mutevattin olmayasın amma vakfa muta'allik rûsemâların virmekden ta'allül idenlerin defter-i kanûn üzere vakfa râci' rüsûm ve ispençelerin bi-kusûr aldırub kimesneye alâmet-i şerîfe na-vech-i ta'allül inâd ettirmeyesin şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız tahrîren fi evâil Zil-Hicce sene 987. (**M. 23 Ocak 1580**)

SAYFA 36-a

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm Mevlanâ Çirmen Kadısı zide fazlihü, Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; Kıdvetül-havâssü ve'l-mukarrebîn Darüs-sa'adetim ağâsı Muhammed zide mecidihu Dergâh-ı Mu'allama mektûb gönderüb merhûme ve mağfîret-lehumâ Osman şâh vâlidesi Hanım Sultân tâbet-serâhanın vakıf karyelerinden Körüklü nâm karye Sâbıkan ma'mûr olub hâlâ re'âyası perâkende olub ayende Ve revende muharrer olmağın ekser zamanda maktûl bulunub sâbıkda) Bey ve kâdîları köy kondurub derbend olmasın i'lâm idüb Ol bâbda hüküm-ü şerîf verilmek ricâsına arz itmeğın buyurdumki; Hüküm-ü şerîfim vardıkda arz olunduğu üzere mahalli mezbûre köy Kondurub ma'mûr olmağla vakfa ba'zı ayende ve revende ve bil-cümle Ebnâ-yi sebilesi var ise kimesnenin yarulusu ve nüzül-ü ulüvvesi olmayan Re'âyadan rızâlarıyla gelüb sâkin olmak isteyenleri mevzi'-i mezbûrda Temlik etdiresiz ve mahâll-i mezbûr derbend olub gelib mütemekkin olanlar kaç neferdir vukû'u üzere yazub arz idesinki sâir derbendlere Derbendci olanlar ne vechile mu'af olub ve ne mukâvele hidmet idüb gelmişler ise Onlar dahi ol uslûb üzere ola ve bu deftere kayd olub ol bâbda hüküm-ü şerîfim ne vechile sâdir olıverse mücebiyle amel ola şöyle Bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız tahrîren fi evâhir Şa'bân sitte semânîn ve tis'a mi'e ve hurrîre zalike fi-evâil-i Ramazanül-Mükerrrem sene 987. (**M. 17 Ekim 1578- 26 Ekim 1579**)

SAYFA 38b - 39-a

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keîâm Mevlanâ Çirmen Kadısı Zide fazlihu Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; Edirne'de Vâki' olan Sultan Murad Han tâb-sarâh İmâret Evkâfi mütevellî-i sâbıka dergâh-ı mu'allama arz gönderüb mahmiyye-i Edirne'de binâ etdirdiği İmâret-i âmmesine müte'allik olan yağcılar zana'atları mukâbelesinde avârizdan mu'afiyet üzere defter-i cedîd-i hakânîde mukayyedir ... Yağcılardan ba'zı kimesneler bu kullarına gelüb gelüb kadîmül-eyyâm adet-i kanûna muhâlif ve defter-i cedide-i sultânîye muğâyir ba'zı tekâlif-i örfiye teklîf iderler deyü, tezallüm ettiklerin bildirdikde yağcı Ta'ifesi avârizdan nüzûlden ve kürekçiden ve sâir tekâlif-i örfiyyeden Mu'aflardır mademki mezkûreler ve vilâyet defteri müktezâsınca uhdelere Olan yağcılık rüsûmu her yıl virüb edâ idüb ıdmetlerinden Kusurları olmaya mezkûrelerden avâriz teklîf ettirmeyesiz Ve ba'den-nazar bu hükm-ü şerîfim ellerinde ibkâ edesin deyü sene hamse Ve seb'anin ve tis'a mi'eden hükm-ü şerîfim ellerinde ibkâ edesin deyü sene hamse olmağla teceddüd olmasın taleb eylemeğin buyurdum ki; hükm-ü şerîfim Vardıkda şöyleki mezbûreler defter-i cedid-i hâkânîden avâriz-ı dîvâniyyede Mu'afiyetler yağcı olup sal-be-sal yağcı rüsûmu virüb edâ İderlerse ve ellerinde olan emr-i sâbıkın hilâfına hüküm-ü aher Sâdır olmamış ise mu'cebiyle amel idüb kimesneye hilâf emr-i sâbık Ve muğâyir-i defter-i kanûn iş ettirmeyesin şöyle bilesin alâmet-i Şerîfe i'timâd kılasın tahrîren fî gurre-i Zil-ka'de sene seb'a ve semânîn ve tis'a mi'e tahrîren fî- evâil-i Şevvâl-i Mükerrerem sene 987 (**M. 20 Aralık 1579 Pazar günü**)

SAYFA 40-a

Mefâhirü'l kuzât ve'l-hükkâm ma'deni'l-fezâilî ve'l-keîâm Vize ve Kırk Kilise ve Pınar Hisarı ve İsalu ve Rus Kasrı ve Aydos ve Karinabad ve Yanbolu ve Nevahi-i Yanbolu ve Yenice-i Kızılağaç ve Yenice-yi Zağra ve Zağra- i Atik ve Akça Kızanlık ve Çırpan ve Uzunca Ova ve Hasköy ve Hacı Muhmud Paşa ve Çirmen

Kâdîları zide fazlihüm Tevki'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; hâlâ Çirmen Kâdîları Has Mahmud Paşa İstanbul'da ziyâde muzayâka variken taht-ı kazânızda gönderülüb gelen Beher koyunundan sene-i güz-işitâden sürücüler celeblerin uhdesinde hayli Bâkî koyun kaldığı istimâ' olunmağın dergâh-ı mu'allam çavuşlarından Kıdvetü'l- emâsili vel-akrân Bali Çavuş zide kadrihu mübâşeret ile vech-i İsti'mâl tedârik ve irsâl olunmak emr idüb buyurdum ki; hüküm-ü Şerîfim vardıkda her birünüz taht-ı kazânızda vâki' olan Celeblerin ve sürücülerin sene-yi sâbıkdan ve defter mûcebince uhdlerinden Olan koyunların yakalayub ellerinden mahmiyye-i mezbûre Kâdîsı koyun emini mührüyle temessükleri olmayanların üzerlerinde Ne miktar koyun var ise ve bu sene dahi kezalik defter mûcebince Celebler ta'yîn olunan koyunların bir an bir sa'at te'hîr ve terâhi İtmeyüb tedârik ettirüb eğer sene-yi mâziden bâkî Kalanlar ve eğer bu sene mükerrer gönderilecek koyunları yarar nâ'ibleriniz İle bi-kusûr mu'accelen gönderesiz ve her birünüz taht-ı kazânızdan eğer sene-yi Sâbıkdan bâkî kalandan ve eğer bu seneden ne mikdâr koyun İhrâc ve irsâl idersenüz defter idüb mühürleyüb mah-ı zil-hiccede bit-tamam götürüb mahmiyye-i İstanbul'da koyun eminine teslîm ediler Şöyleki bu bâbda ihmâl ve müsahelenüz olup zikr olunan koyun Noksan üzere ola veya geç gele aslâ özrünüz makbûl olmayup Envâ-ı i'tâba müstehak olmanız mukarrerdir ana mukayyed olup Bâb-ı akdemde dakika fevt itmeyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe İ'timâd kılasız tahrîren fî evâil Recebil- Mücerreb sene sitte semânin ve tis'a mi'e. (**M. 17 Eylül 1578**)

SAYFA 42b-43-a

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm Mevlanâ Çirmen Kadısı Zide fazlihu Tevki'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; Edirne'de hâliyâ olan merhûm ve mağfûrun-leh Şehzâde Sultan Muhammed tâb-sarâhın mahrûse-i İstanbul'da olan İmâret Evkâfı mütevellîsi dergâh-ı mu'allama gelüb evkâf-ı mezbûreden taht-ı kazânızda vâki' olân vakıf kurrâllarında cürm-ü cinâyeti ve resm-i arûsâne ve yave ve kaçgun beytü'l-mal ve mal-ı muvkufeden sancak beyleri ve adamları ve şehir voyvodaları ve subâşıları ve sipâhileri has başları ve gayri dahl

eylemekle mâl-ı vakfa külli zarar müterettib olur deyü i'lâm eylediler imdi evkâf-ı selâtin min külli'l-vücûh serbestir evkâf-ı mezbûre toprağında vâki' cürm-ü cinâyet ve resm-i arûsâne ve kaçgun ve beytü'l-mâl ve mâl-ı gayra ve yave ve mâl-ı mevkûfede hâricden dahl olmak câ'iz değildir buyurdum ki; hükm-ü şerîfim vardıkda mezkûrlara tenbîh eyleyinki min ba'd vakfin toprağında vâki' olub defter-i kanûn üzere vakfa râci' olan mevâdda subâşıları ve sipâhileri dahl ve ta'arruz ettirmeyesin meğerki birinin cürm-ü gâlizi sâdır olur celbe (sûlb-ü) ve siyâsete müstehak olur hükm-ü kâdî lâhik olduktan sora yerinde sûlb-ü siyâset olunmak ve hârice eyletmemek ve siyâset bedeli nesne alınmak kanûn-ı kadîmdir hükm-ü kâdîl lâhik olduktan sonra evkâf-ı mezbûr zâbitleri ma'rîfetleriyle siyâsete memûr olanlar olıgelen adet-i kanûn üzere mahallinde icrâ-yı şer'î itdirüb hârice iyletdirmeyesin ve bedel-i siyâset bir akçesin aldırasin ve bi'l-cümle olıgelmeye muhâlif kanûn-ı kadîme muğâyir kimesneye bi-vech iş itdirmeyesin ve defter-i kanûn üzere vakfin cem'-i mahsûlün olıgelen adet-i kanûn üzere vakf için zabt ittiresin muhâlefet İdenleri yazub kapuma arz eyleye şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın tahrîren fi'l-yevmî's-sâmini'l- ısrîn ve şehri Safer-i Meşhûr seb'a ve semânîn ve tis'a mi'e. (**M. 16 Nisan 1579, Perşembe günü**)

SAYFA 44-b

Nişân-ı Şerîf-i Ali-Şan Sultân-ı Tuğra-yı Garrâ-i cihân-sitân Hakânî nefz-i bi-avni'r-rabbânî hükmü oldurki Çirmen Sancağı'nda Ve nahiyesinde işbu üç bin akçe tımâr Müfti Hüseyin Oğlu Memi tahvîlinden mahlûl olmağın Yastun Muharebesi'nde Hizmetde ve yoldaşlıkda bulunmağın etdirilmek üç bin Akçe tımâra emr-i şerîf virülüb ba'de alınub müceddiden emr-i şerîf Virilmek Abdullah oğlu râfî'-i tevki'-i ref'-i hakânî meremme zikr olınan Üç bin akçelik tımâr tevcîh olunub emirü'l-ümerâi'l-kirâm Rumeli Beylerbeyi'si Siyavuş Paşa dâme izzetehu tezkiresi Mûcebince layık görüb virdümki zikr olunur ve şerh-i beyân kılınur Karye-i Akpınar tâbi'-i mezbûr 1500, Selbulur'a tâbi' 1400, Karye-i Karaoğlan 500 Karye-i Göklük Karye-i Akpınar tabi' 300 ve buyurdum ki; ba'de'l-yevm taht-ı yerinde Olub tasarruf

kılıb şöyle ki vezâif ve hıdmet-i mezbûresi mevkûl Ve mer'î asâkir-i mensûredir ber-mûcebi defter-i hâkânî bi-kusûr Mü'eddi kıla ol bâbda hiç adam mâni' olmaya şöyle bileler alâmet-i Şerîfe i'timâd kılalar.

SAYFA 66-b

Akzâ kuzâtü'l-müslimîn evlâ vülâdü'l-muvahhidîn ma'denü'l-fazl ve'l-yakîn hüccetü'l-hakkı ale'l-halkı ecma'în vârisü'l-ulumü'l enbiyâ ve'l-mürselin el-muhtâssu bi-mezidi inâyeti'l-meliki'l-mu'in Mevlâna el-hakim be-mahrûse-i Edirne dâmet fezâilehû mufâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'deni'l-fezâil ve'l-keâm Çorlu ve Hayrabolu ve Dimitoka ve Hasköy ve Çirmen ve Yenice-i Zağra ve Eski Hisâr ve Akça Kızanlık ve Tatar Bazarı ve Sofya Biriztek Ve Arazlık Kâdîları zide fazlihüm Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; inşallahu'l-aziz ol bahar-müceddid asarda vâki' olan donânma-yı hümâyûnuma kürekçi ihrâc ve avâriz akçesi için maliye tarafından her bir yekün müstakil Emirler yazılıb gönderilmeğin ol emri şerîf muktezâsınca taht-ı kazânızdan Kürekçi ihrâc olub avâriz akçesi mu'accelen tahsîl alınub Nevruz'dan mukaddem südde-i sa'âdetime irsâl ve isâd olunmasın Emr idib buyurdum südde-i sa'âdetim çavuşlarından Abdi Zide Kadrihu Vardıkda bu bâbda her biriniz biz-zat mukayyed olub maliye Tarafından gönderilen emr üzere her biriniz taht-ı kazânızda İhrâc fermânım olan kürekçileri ihrâc idüb avâriz Akçesi cem'-ü tahsîl eyleyüb ale't-ta'cîl südde-i sa'âdetime gönderesiz Eğer Kürekçiye muzâika çekilürse kürekçi başına biner akçe bedel akçesi Cem' eyleyüb dahi ola ... hal eğer kürekçiler ve eğer bedelleri Akçesidir bi-kusûr nevrûzdan mukaddem südde-i sa'âdetime Gelüb vâsıl olmak muhimmât umûrundandır ona göre her biriniz Mukayyed olub bâb-ı ihtimâm va dakika fevt itmeyesiz bu husûs Hâkim-i kazıyye görülse gerekdir her biriniz bedel akçe deyü akçeden Ziyâde akçe almanız ma'lûm ola mevâkib-i maliyet mukarrerdir ana göre basîret üzere olasız şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız.

SAYFA 75-b

Kıdvetü'l-ümerâi'l-kirâm umdetü'l-küberâi'l-hükkâm zü'l-kadr ve'l-ihtirâm el-muhtâssu bi-mezidi inâyeti'l-meleki'l-ulûm Çirmen Sancağı Beyi Mustafa dâme izzetehû tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; inşallah ol bahar hüccet-i asâr asârda Karadeniz tarafından donânma-yı hümâyûn mukarrer olmağın Sancağın zeâme ve sipâhileriyle yat ve yaraklarıyla meziyet-i mükemmel bi'z-zât istihale Gelüb nevrûz-u mübarekde hazır bulunmak emr idüb buyurdum ki; hükm-ü şerîfim Dergâh-ı mu'allam çavuşlarından kıdvetü'l-akrânı ve'l-emâsil Bedri Çavuş Zide kadrihu vardıkda emr üzere sancağıma mute'allik olan zeâma sipâhileri cebe ve çavuşun cebelilerin ve sâir yat ve yarakların meziyet-i mükemmel hazır itdürüb ve sen dahi cebe ve çavuşun cebelerin gele ve sâir düşman yarağıyla hazır müheyya olub mu'accelen İstanbul'a Gelesinki vaktiyle İstanbul da bulunub donânma-yı hümâyûn gemilerine dahil Olub Karadeniz tarafından fermân olınan sefer-i teferrümde teveccüh ve azimet Eyleyesin husûs-ı mezbûr muhimmâtından ihmâl-i musahaladen Götürmekden ihtiyât eyleyesin Çirmen müsellemleri ki 3705 Neferdir cümlesin azâdları yayalar ve çeribâşları ve mukaddemâlarıyla ma'an olup İstanbul'a bile gelesinki nevrûzda İstanbul'da hâzır bulunub donânma-yı hümâyûnum Gemilerine dahil olasin şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın tahrîren fi evâsıt Zi'l-Hicce sene sitte ve semânîn ve tis'a mi'e hurrire zalike fi evâhiri Muharremü'l-Harâm sene 987. (**M. 12 Şubat - 24 Mart 1579**)

SAYFA 76-a

İftehâri'l-ulemâi'l-muhakkikîn muhtârü'l-füzelâli'l-müdakkikîn vârisü'l-ulûmü'l-enbiyâ ve'l-mürselîn el-muhtâssu bi-mezidi inâyet'l-meliki'l-mû'in mahrûse-i Larende Sultân Selim Medresesi'nin müderrisi Hemşire Zade dâmet Fezâil-ü kıdvetü'l kuzâtü ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazlu vel-keâm Çirmen ve Mustafa Paşa Köprüsü kâdîları zide fazlühümâ tevki'-i Refi'-i hümâyûn vâsıl olacak ma'lûm olaki senki Çirmen Kadısının Dergâh-ı mu'allama arz gönderüb avâriz ahrâc için emr-i şerîf Vârid olub 195 hânedan avâriz akçesi İhrâc olunmak emr olunmağın Köprü kâdîsı 120 hâne akçesin İhraç iderin ma'adası Çirmen kadılığı virsün didikde Kazâ-i Çirmen ahâlisi gelüb dedilerki, Kazâ-i Çirmen 600 hâneye mutehâmildir Ahâl-i kurâ

ekser parekendedir mevcûd olanlar dahi fukarâdır bu vechile Olur ise kudretimiz yoktur firâr eyleriz Köprü Kadılığı 200 Haneye harâc ziyâde mütehammildir sâbıkda ikisi bir kâdîlık iken Bu vech üzere tevzi‘ oluna gelmişdir yine ikisine bir emr-i şerîf vârid Olmuşdur dediklerinde tefahhuz olunub fi’l-vâki‘ vech-i meşrûh üzere İle olsa ikiyüz hâne Köprü Kadılığına altıyüz hâne Çirmen Kadılığına Ta‘yîn olunub emr-i şerîf ricâsına arz olındı deyü bildirmiş imdi hazâne-i âmiremde olan defterlerde görüldükde Kazâ-i Çirmen 795 hâne Ve Kazâ-i Köprü 120 hâne idüğü mukayyed bulundu buyurdumki; hükm-ü Şerîfim ile müftehirü’l-emâsili ve’l-akrân Mustafa nâm çavuşum zide kadrihu Vardukda taht-ı kazânızda avârız emr olunduğu zamanda ber-vechi i’tidâl hâl-ı avârızların defterde mukayyed olan hânelerden Ber-vech-i adalet cem‘ idüb dergâh-ı mu’allama gönderüb hazâne-i âmireme teslîm Etdiresin asıl haneye noksan lüzûm gelirse mevkûfesin deftere irsâl idüb yazub bildiresiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i’timad kılasız tahrîren fi şehir-i Muharremü’l-Harâm 987 hurrire zalike fi evâhir-i Muharrem 987 (**24 Mart 1579**)

SAYFA 80-b

Kıdvetü’l-kuzâtül-islâm umdet-i vülâti’l- nâm Çirmen ve Hasköy kâdîları dâme fazluhumâ tevki‘-i refi‘-i hümâyûn vâsıl olıcak ma‘lûm olaki; hâliyâ Çirmen Sancâğı’nda havâss-ı hümâyûnda vâki‘ olan yave ve kaçgûn ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd mukâta‘asına ber-vech-i iltizâm emin olan Rıdvan nâm kimesne sūdde-i sa‘âdetime gelüp tahvîlim içinde vâki‘ olan cürm-ü cinâyetine ve yave beytül-mâlına ve sâir bâd-ı hevâ mahsûlüne ba‘zı sancâkbeyi ve yaveleri ve adamları ve yaveciler zikr olunan hâssâların içine girüb nâ-vech dahl iderler bu sebeble mâl-ı miriye ve benim iltizâma külli zarar müterettib olup hayfdır deyü bildirür, imdi havâss-ı hümâyûnum min küllil-vücûh serbesddir cürm-ü cinâyetine ve yave beytül-mâlına ve sâir bâd-ı hevâ mahsûlüne sancâkbeyi ve yaveleri adamları ve gayrılarını dahl eylemek câiz değildir buyurdumki; hükm-ü şerîfim vârid olub emin-i mezbûr nizâ‘ iden (iden) kimesneler ile nevâhibe idüp bu husûsa her birinin mukayyed olup göresiz fil-vâki‘ havâss-ı mezbûrenin vâki‘ olan cürm-ü cinâyetlerine ve yave beytül-mâlına ve sâir

bâd-ı hevâ mahsûlüne sancâkbeyi ve yaveleri adamları ve gayrıları zikr olunan hâssâların içine girüp dahl itmek isterler ise men‘ ve def‘ idüp vâki‘ olan cürm-ü cinâyetlerin ve yave beytül-mâlına ve sâir bâd-ı hevâ mahsûlüne emin-i mezbûre miri için zabt itdiresiz sancâkbeyi ve yaveleri adamları ve gayrıları dahl itdirmeyesiz meğerki hâs re‘âyâsından birinin cürm-ü gâlızi sâdır olursa celb-i siyâsete müstahak ola hükm-ü kâdî lâhık ola olduktan sonra yerinde celb-i siyâset olunmak ve hârice eyletmemek ve siyâset bedeli nesene alınmamak kânûn-ı kadîmdir ola gelan âdet ve kânûn üzere amel idesiz muhâlif muhâlif ve kânûn-ı kadîme muğâyir hilâf-ı emr bi-vech kimesneye iş itdirmeyesiz ve bunun tahvîl içinde vâki‘ olan mahsûlden ne mikdâr üstüne almışlar ise ba‘de‘-sübût girü bi-kusûr alıviresiz memnû‘ olmiyanları vukû‘ üzere yazub der-sa‘adetime arz idesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i‘timâd kılâsız tahrîren fî evâil-i Safer sene 987

SAYFA 81b-82-a

Mefâhiri'l-kuzât ve'l-hükkâm ma‘denü'l-fazl ve'l-keâm Semoku, Hasköy ve Çirmen ve Sofya ve Tatar-Bazarı kâdîları zide fazlühum tevki‘-i refi‘-i hümayûn vâsil olıcak ma‘lûm olaki; ma‘lûm olaki; hâliya Semaku ve Hasköy ve Çirmen Kadılıklarının Ve Sofya Kazas’ının ba‘zı karyeleri ve Tatar-Bazarı’nın Müslümanlarının vâki‘ Olan adet-i ağnâmının sene seb‘a ve semânîn ve tis‘a Muharremi’nin yigirmi dördünde Vâki‘ olan April evvelinden berü vâcib olan resm-i ganemleri cem‘ ve tahsîl olunmak Lâzım ve mühim olmağın bu husûs için sipâhi oğlanlarından yüzüncü bölükde Yevmî yigirmi akçe ulûfeye mutasarrıf kıdvetü’l-emâsil ve’l-âyân Osman Kilâri Nâm kûlum zide kadrühu havâle ta‘yîn olunub ve vilâyet-i mezbûrede Sene-i sâbıkda kuzât imzâsıyla gelen adet-i ağnâm defter-i müşârün-ileyh kuluyle İrsâl olındı. İmdi buyurdum ki; hükm-ü şerîfimle vardıkda biran te’hîr ve tevakkuf Etmeyüb her birinizi taht-ı kazasında vâki‘ alan ashâb-ı ağnâmı mezbûr kûlum Ma‘rîfetiyle ma‘lûm idinüb her birinin iş bu April evvelinden berü ellerinde mevcûd Bulunan koyunların mezbûr kûlumla bile adüvvü defter idüb zâhir olan koyunlarından kanûn Üzere iki koyun bir akçe hesâbı üzere resm-i ganemleri her 300 koyun beş akçe hesâbınca Resm-i ağılların ma‘rîfetinüz ile aldurub çeri için zabt ettirüb hâsil olan

akçeyi der-kise idüb defteri imzâlayub ve mühürleyüb mûmâ-ileyh kûlum ile gönderüb Hazâne-i âmmeden teslîm ettüresüz ve şöyle istimâ' olunduki resmi ganem virmeyen Kimesneler çobânlarının ve gayrıda ba'zı kimesnelerin ... kendi koyunlarını halat İdüb resimlerin aldırmağa mâni' olurlar imiş evvel asıl kimesneler çobânlarının ve gayrısı Kendü koyunlarını halat eyledikleri koyunlardan kanûn üzere resmi ganemleri alındıktan Sonra telbîs etdikleri için kendi koyunlarından dahi resm oldurub vâki' olan telbîslerin tafsilî üzere isimleriyle yazub kapuma arz eylesin Ve ba'zı kimesneler koyunları sudan kaçurub koyunum yoktur deyü telbîs ve bahane iderlerimiş Tenbîh eyleyesizki koyunları kaçurmayub resimlerin vireler ba'de't-tenbîh islâmiyânların Koyunlarını gizledikleri için ba'de's- sübût her koyun başına birer akçelerin aldırub mirî için zabt itdiresiz ve aded-i ağnâm defterinde ba'zı re'âyânın geçen yıllarda Resm-i ganemleri mirî için virdikleri defterde mukayyed iken koyunların ba'zı kimesnelere Ve re'âyaya satduk deyü ta'allül etmekle resmi görevleri zâyî' oldurmuş evvel asıl ta'allül idenlerin koyunları kimlere satılmış ise teklîf idüb yerlerin buldurub emr'i- şerîfim Üzere resm-i ganemlerin olandan aldırasin ve mezkûr kûlum sene seb'a ve semânîn ve tis'a muharreminin Onundan dört ay va'de virildi gerektir ki va'desinden tecâvüz itdirmeyesiz ve hem Ganem cemi'ne mu'avenet için hisâr erleri erâtları lâzım olursa ol câniblerden olan Kal'a dizdârlarından hisâr erenleri taleb edüb istihdâm etdüresüz ve şübhe olan Akçelere ma'rîfetinle baktırub sahi akçe alalar ve koyunların sudan damlara koçuran kimesnelerin koyunlarıda zühura getürün eyer sipâhi ve eğer gayri yedi resm-i ganem mahsûlüne Sâirlerin isimleriyle yazub kopuma arz eyleyesizki hallerine göre ri'âyet olunalar ana göre basiret üzerine olası Ama bu bahane ile sipâhi ve gayri re'âyaya elkarub akçelerin almayalar ve aldırmasız bi'l-cümle ber-vecihle istimâ' eyleyesin ki emrimde mukayyed olan rüsûmdan Gayri bir akçe ve bir habbelerin almayalar ve aldırmasız ve hâric ez-defter koyun kalmayub Resm-i ganem husûsunu mezbûr kavlimle bi-nefse görüb itmâm idesiz bu husûsdan Sonra yerlü yerinden teftîş olunub görülesi gerektir senin veya kavlim cânibinden Veya adamlarından istihdâm eylediklerin kimesneler re'âyâdan ziyâde akçe aldıkları Ve yahut harâc ez-defter kuyud kalub resim ketm olunub resm-i ganem mahsulüne Zarar ve reayâyaya zulüm ve te'addi olunduğu zâhir ola azille ve reddle konulmayub Gereği gibi mu'âtab olursun ona göre mukayyed olub kendü nefsinle ve kûlumla İtmâma irişdirirsen re'âyâyaya

zulm ve te'addi olunmaktan be-gâyet hazer idesin ve adet-i ağnâm defterin kûlumla kapuma gönderdiğinizde her biriniz Defteri bir sıhhatyân kiseye koyub ve kaç re's koyundan resm alındığını Ve cümle ne kadar akçe alındığını arzınız ile mühürleyüb kapuma gönderesiz Ki, deftere kalem katılmağa imkân olmaya ve bu ... kuzu hâsıl olduğu tevâtür erişmiştir ve her biriniz mukayyed olub Gönderünüz nefsi vilâyet-i mezbûrede olân cümle koyunları kûlumla ma'an ... Külli koyun zuhûra getirüb gönderilen adet-i ağnâm defterlerinde fazla Eğer koyun ve resm-i ganemdir tahsîl idüb göndermeğe dikkât ve ihtimâm eyleyesiz Ve bi'l-cümle siz ki kâdîlarsız kendü nefsiniz ile kûlumla adet-i ağnâmı Cem' idüb haymâne koyunlarından ziyâde koyun bulub deftere kayd Eyleyüb resm-i ganemlerin ve resm-i ağılların aldrasız şöyle ki geçen seneden kesr üzere götüre azliniz ma'zudur anâ göre tedârik idüb re'ayâda ketm Olunmuş koyun komayub zuhûra getirüb bi'l- külliye resm-i ganemleri aldrasız Ve bu kûlumla irsâl olunân adet-i ağnâm defterinde sene-i sâbıkada kesri Olub makbûl olmağın sene-i sâbık havâlisinde tazmîn olunmak emr Olmuşdur öyle olsa işbu senede dikkât ve ihtimâm idüb taht-ı kazânuзда Bulunân haymâneden köy-ü mezbûr bi'l-cümle etdikden gayrı her ne mikdâr fazla koyun Zâhir olursa üserâcı deftere kayd eyleyesiz şöyleki ihmâlinüz sebebiyle sizde tazmîn etdirilmek mukarrerdir anâ göre mukayyed olasız ve adet-i ağnâm defterinde İmzâ akçesi deyü külli nesne aldığımız istimâ'' olundı mâl-ı cizye husûsunda İmzâ akçesi almak caiz değildir şöyleki emr-i şerîfe muhâlif imzâ akçesi Aldığınız zâhir ola azliniz bâ'is olur anâ göre mukayyed olub bâb-ü akdemde dakika fevt eylemeyesiz ve sene-i sâbık defterinde esâmisi yazılmayan Altı bin aded koyun yerlü yeründen ve haymâneden bulup zikr olan kesri ekmîl idüb deftere kayd idesüz şöyle bilesüz alâmet-i şerîfe itimâd kılarsız Tahrîren fi'l-yevmi'l- aşer şehri Muhremü'l- Harâm sene seb'a ve semânîn ve tis'a mi'e. (M. 9 Mart 1579)

SAYFA 93b-94-a

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm Köprü ve Çimen Kâdîları zide fazlühümâ Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; Dârende-i fermân hümâyûn Durmuş nâm kimesne dergâh-I mu'allama gelüb Arzu-hâl idüb

vâlidem Mucibe nâm hatunun babasından intikâl iden Kazâ-i Çirmen'e tâbi' Elvân Deresinde vâki' mülk değirmeni ... Ferhad nâm kimesne gasben alub ol dahi aher kimesneye hilâf-ı şer'-i şerîf Bey' idüb hâliyâ vâlidem Mûcibe nâm hatun fevt olub emlâkı banâ intkâl Eylemeğin zikr olunân değirmeni hâliyâ zimmi-l yed elinde şer'ile iderim bu bâbda Elimde fetvâ-yı şerîfe vârid deyü bildirmeğin buyurdumki; hükm-ü şerîfim Vardıkda hüsemâsı berâber itdirüb bu kaziye mukaddeman bir def'a şer'ile Görülüb fasl olunmayub ve üzerinde bilâ gadr-i şer' onbeş yıl Mürûr etmiş değil ise ber-mûceb-i emr-i şerîfim ona her vechle hak üzere Teftîş idüb elinde olân fetvâ-yı şerîfe nazar idüb göresiz Fi'l-vâki' kaziyye arz olunduğu gibi ise şer'ile âmel olub Fetvâ-yı şerîf muktezâsınca ba'de's-sübût şer'ile müteveccih olan Zikr-i meni hükm idüb alıvirüp inâd ve muhâlefet itdirmeyesiz Bu bâba dikkât ve ihtimâm idüb medâr-ı kapuma şikâyet itdirmeyesiz tahrîren fi-evâili Rebi'ü'l-(evvel) sene 987 be-makâm-ı Kostantiniyye (**M. 1 Mayıs 1579**)

SAYFA 98-b

Kıdvetü'l-kuzati'l-İslâm umdetü'l-vülâti'l-enâm mümeyyizü'l-helâl ani'l-harâm Mevlâna Çirmen Kadısı olame fazlihu tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; hâliyâ taht-ı kazana tâbi' Karabağ nâm Karye melekütü'l-mülkü'z-zât safiyyeti'l-saffet asliyeti'l-muhassalat hüslâsatü'l-müste'ârât zâtü'l-alemi ve's-sa'âdât El-muhtâssu bi-mezidi inâyeti'l-meliki'l-arzi ve'l ... hânım Sultân damet ismetuhâya temlîk olub hâliyâ müşârün-ileyha cânibinden âdem gelüb zikr olunân karye Ahâlisine âid olân mülûknâme-yi hümâyûna muhâlif avâriz ve kürekçi Ve nüzûl çerehor ve ... ve arpa ve saman ve gayrı tekâlif teklîf İderler bu bâbda Selâtin seniyyeden elimizde ahkâm-ı şerîfe vâki' kaldırdım ve İmdi buyurdumki hükm-ü şerîfim vâcibü'l-etbâğım vardıkda göresiz mezkûr karye Mûmâ-ileyhe temlîk olunub eline mülûknâme-yi hümâyûn ve mu'af-nâmesin Makrûn verilmiş iken elinde olân mülûk-nâme-yi muhâlf mu'af-nâme-yi Mu'ayyer nesne teklîf etmek isterler ise men' ve def' idüb rencide ittiresiz Ve nesne teklîf etmeyesiz ve ba'de'n- nazar bu hükm-ü şerîfim ellerinde ibkâ idüb alâmet-i şerîfe i'timad kılasız.

SAYFA 100-b**Sûret-i Berât**

Sebeb-i tahrîr-i kitâb kalem ve mûceb-i satır-ı hitâb rakm oldurki; Çirmen Sancağı'nda ve nâhiyesinde işbu timâra mutasarrff olan Salih berâtın virüp ferâgat eylemeğin Köstendil Sancağı'ndan beş bin dokuz yüz doksan dokuz akçalık timârdan ma'zûl olan Dârende-i hurûf Memi'ye tevcîh olunup sultânî'l-garrâti ve'l-mücâhidîn halvet-i hilâfet-i ilâ yevmi'd-din hazretlerinin fermân- şerîfleriyle verildiği zikr olunur, Mezra'a ... nezde Karye-i Urla 500, Akpınar 1500, Küre'ye tabi Akpınar 300, Der-nezde Akpınar 300 ba'de'l-yevm taht-ı yedinde olup mutasarrıf kılup şöyleki; vezâif-i hıdemât-ı mezbûre asâkir-i mansûredir ber-mûceb-i defter-i hâkânî bi-kusûr müeddi kala ol bâbda bey'-i ahere mâni' ve dâfi' olmayup-dahl ve mu'âraza itmeye itmeye be-Makâm-ı Kostantiniyye el-Mahmiyye tahrîren fî-evâil-i Rebibi'ül-ahir sene 987 hurrîre zalik fî-evâil-i Rebibi'ül-ahir sene 987 (**M. 1 Haziran 1579**)

SAYFA 101-a**Sûret-i Berât**

Sebeb-i tahrîr-i kitâb kalem ve mûceb-i satır-ı hitâb rakm oldurki;Çirmen Sancağı'nda ve nâhiyesinde işbu timâra mutasarrff olan Dârende-i hurûf Memi Bey fevt oldu deyü timârı alınup ahere virilüp hâlâ fevt-i gayr-i vâki' olmağın ibtidâ târhinden mukarrer kılınup sultânî'l-garrâti ve'l-mücâhidîn halvet-i hilâfet-i ilâ yevmi'd-din hazretlerinin hazretlerinin femân-ı şerîfleriyle berât-ı cedîd virildiği zikr olunur ve şerh ve beyân kılınur; Akpınar 1500, ... 1300, Yüklük 300, 300, Küre Hassa 500, Beylik yeri 500 ba'de'l-yevm taht-ı yedinde olup mutasarrıf kılup şöyleki; vezâif-i hıdemât-ı mezbûre asâkir-i mansûredir ber-mûceb-i defter hâkânî bi-kusûr müeddi kala ol bâbda **bey'-i** ahere mâni' ve dâfi' olmayup dahl ve ta'arrûz eylemiye be-Makâm-ı Kostantiniyye el-Mahmiyye hurrîre zalik fî-evâil-i Rebibi'ül-ahir sene 987 (**M. 1 Haziran 1579**)

SAYFA 103-b

Akzâ kuzâtü'l-İslâm evlâ vülâti'l-enâm el-muhtâssu bi-mezidi inâyeti'l-meliki'l-âlâm el-hâkimü'l-adl be-Kazâ-i Çirmen zide fazluhu gıbbe's-selâm ve'l-ihtirâm inha ve i'lâm olunân budurki, Çirmen Sancağı'ndan ve nâhiyesinden Akpınar nâm karye ve gayrıdan on bin akçe timâr berâtım virüp ferâgat İden Memi bin Hüseyin tahvîlinden mahlûl olmağın adamlarımızdan Divâne Hüseyin yarâr olmağın işbu sene 987 Rebi'ü'l- Evvelinin sekizinci ziyâdesiyle 5999 akçelik üzere tevcîh olunub zabt ve tasarruf için tahvîl-nâme Verilirse vusûl buldukda gerekdirki timâr-ı mezbûrun târîh-i Merkûmeden mezkûrun tahvîl- nâme ile varan o sene zabt ve tasarruf İtdidrüb hilâf-ı defter-i hâkânî hâricden kimesne dahl ve tasarruf İtdirilmeyüb Ve tahvîl ve târihe düşen hukûk-u rüsûmdan nesnelere almışlar ise Ba'de's- sübût bi-kusûr alıvirüp hilâfına cevâz gösterilmeye şöyle Ma'lûm ola ve's-selâm. Tahrîren fi evâsıtı şehr-i Rebi'ü'l-Ahir 987 (**M. 11 Haziran 1579**)

SAYFA 103b-104-a

Akzâ kuzâtü'l-müslimîn evlâ vülâti'l-müvahhidin mefâhirü'l-fazl ve'l-yakîn Vârisü'l-ülümü'l-enbiyâ ve'l-mürselîn hücceti'l-hakkı ale'l-halkı ecma'în el-muhtâssu bi-mezidi inâyeti'l-meliki'l-mu'in el-hâkimü'l-adl be-mahrûse-i Edirne zide fezâilehü ve mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'deni'l-fezâil ve'l-keâm Çirmen ve Has Köy ve Akçakızanlık Dırağ-ı Cedid? kâdîları zide fazlühum kıdvetü'l-emâsil ve'l- akrân Mahrûse-i mezbûre hass-ı harc emini kûlum Muhammed zide kadruhu Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsil olıcak ma'lûm olaki; hâliyâ Hasan nâm kimesne dergâh-ı mu'allama Gelüb zikr olunan kadılıklarda vâki' olan mevkûfât ve ba'del-mâl-ı Hassa ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mevkûf ve yave ve kaçgun mukata'asına bi'l-fi'il emin-ü mültezim olub eyle ola benden evvel mukata'a-yı mezbûreye mültezim Olân Rıdvan ... Beyi

Ahmed nâm kimesnelerin hazâne-yi âmireye 35 Bin beşyüz akçe teslîm itdirülüb ondan ma'ada zimmetlerine lâzım gelan 89500 akçe bâkîdir. Dirlik verilen İltizâm berâtı mücebince benim ma'rîfetim ile yerlü yerinden teftîş olunub Zuhûra gelen akçelerimiz için zabt olunmasın taleb iderim Deyü bildirdi imdi buyurdum ki; hükümü şerîfim vardıkda Mültezim-i sabık Rıdvan Ahmed bu bâbda Mübâşir olub lâzım olanları Buldurub götürüb mültezim-i cedid ile berâber iden zabt etdüğü Mukata'a-yı mezbûrun mukayyed zâtını mültezim-i cedid Hasan ma'rîfetiyle olunan gelan Adet-i kanûn üzere vâki' olan müfredât defterlerinden Ve şübhe olan mevâcib yerlerinden vechile dikkât-i itmâm İle muhâsebelerin görüb ber-müceb-i bihasbi's-şer'-i mezkûrân Rıdvan ve Ahmed'in üzerlerinden ne mikdâr nesne sâbit ve zâhir Olursa bi-kusûr taleb ve tahsîl itdirüb alub hâsıl olan akçe ... kise idüb ve görülen muhâsebelerin imzâlayub mühürleyüp Yarar adamlarınız ile kifâyet mikdar hisâr erleri ile ve sâir emvâl-i Hassa ile kayd-ı mezkûrun hazâne-i âmire-i mezkûreden teslîm itdirüb Avken te'hîre kodurmakdan be-gâyet hazer idesiz mültezimân-ı mezburân Ve ... lâzım gelan mâl-ı mirîye vermekde ta'allül ve nizâ iderlerse Rızıklarından ve esbâblarından vefâ itmiyanı kezâlik kefil-i bi'l-mâllarından Tahsîl itdirüb ism-i mâl itlâf olunur nesnelerin komayub Bu def'a alakaların kat' idesiz şöyle bilesiz alâmet-i Şerîfe i'timad kılâsız tahrîren fî evâhir-i Rebi'ü'l-Ahir li-sene 987 (**M. 21 Haziran 1579**)

SAYFA 104-b

Mefâhiri'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keîâm Vilâyet-i Rumeli Ve Anadolu'da merhûm ve mağfûrun-leh şehzâde Sultan Mehmed Evkâfi olan yerlerin kâdîları Zide fazluhum Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; hâliyâ mahrûse-i İstanbul'da Vâki' olan merhûm ve mağfûrun-leh Şehzâde Sultan Mehmed Çelebi tâb-sarâhın İmâret Evkâfi mütevellîsi kapuma arz gönderüb evkâf-ı mezbûreden vilâyet-i Rumeli ve Anadolu'da vâki' olan kurânın sınırların Sınurnâme mücebince amel iderlerken zü'emâdan ve sancakbeylerin Adamları ve erbâb-ı tımârdan ba'zı kimesneler fuzûli dahl ve ta'arruz İdüb etrâfında nice yerlerin talan şer'-i şerîfe ve muğâyir kanûn Münif zabt idüb vakfın yerlerini gadr ideler vakfın

Yerleri sınır-nâme mûcebince görölüb ahz eyleyenlerin ellerinden Alunub eğer tarla ve eğer çayırdı? mütevellî mutasarrıf Olanların ellerinden alınub ecir misli ile aher tapuya virmek İçün emr-i şerîf ricâsına arz olundu dinilürmüş imdi Buyurdum ki emr-i şerîfim vardıkda göresiz kazıye arz Olunduğı gibi ki bu bâbda evkâf-ı mezburun sınır namesi Mûcebince kadımı olân sınırların ma'lum idinüb kadimi Olan yerlerin sınır- nâme mûcebince vakfi hükm idüb Vakfın yerlerine dâhil idüb vakfa aid Olub alınmayub kalmuş ise hukûk ve rüsûm ve edası alıvirün Vakf için zabt etdiresiz ve mütevellî ma'rifeti yağiken Yerlere iderlerse Talib olanlara hak üzere Ehl-i tapuya virdirüb resmi tapusun olun vakf İçün zabt etdiresiz şöyle bilesiz alâmet-i Şerîfe i'timad kılasız Tahrîren fi'l- yevmi'l- erb'a şehri Rebi'ül- evvel sene 987 (**M. 1 Mayıs 1579, Cuma günü**)

SAYFA 105-ab

Nişân-ı şerîf-ı alîşân- sultânî tuğra-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı hâkânî nefeze bi-avni'r-rabbânî hükmü oldur ki; çün inâyet (silik) dürdâne âmmaye tevâ'if-i etemm bâbda ma'tûfdur husûsan tahsîl-i mâl-ı mîrîye sa'y-ı cemîlinizde zühûr idenler bâbına sa'yi olmak kavâ'idimiz ve imdi olmağın binâen aleyh zalike hâliyâ Mahrûse-i Edirne sâkinlerinden Firuz Ağa Mahallesi'nde Hasan bin Muhammed nâmm kimesne divân-ı hümâyûna gelüp Çirmen ve Has Köy ve Zağra-i Cedid ve Akçakızanlık kâdîliklarında vâki' olan mevkûfât ve beytü'l-mâl ve fâkir ve gâib-ü mâl mevkûf ve hâric ez-defter ba'zı karyeler mukâta'ası sene erba' ve semânîn ve tis'a mi'e Muharremi'nin yigirmi dokuzunda vâki' olan Mayıs evvelinden üç yıla ber-vech-i iştirâk Rıdvan ve Ahmed nâm mültezimler uhdelerinde yüz yigirmi beş bin akçede iken müddet-i iltizâmlar tamâm olmağın mezkûr Hasan mukâta'a-yı mezbûrenin tahvîl-i cedîdinin sene seb'a ve semânîn ve tis' a mi'e Rebi'ül-Evveli'nin beşinde vâki' olan mayıs evvelinden yigirmi bin akçe ziyâde ile üç yıla yüz kırk beş bin akçe sâfi teslimân iltizâm-u kabûl ider şöyle şartla ki; mevâcib-i kadîmden yevmî üç akçe ile kendüsü almak ve kâbızu'l-mâl olup ve Kasaba-i Has Köy sâkinlerinden Mehmed bin Halid nâm kimesne yevmî iki akçe ile kâtib Mahrûse-i Edirne sâkinlerinden Nebi bin Veli nâm kimesne yevmî üç akçe ile nâzır olup ber-vech-i iştirâk mültezimân

olalar ve mültezim-i sâbık-ı mezkûrân Rıdvan ve Ahmed tahvîl-i atıkde külli makbûzâtı olup hazâne-i âmireye teslîm eyleyüp bele'-ü ketm itdikleri mâlı yirlerinde teftîş iyleyüp zimmetlerinde zühûr ider ise tahsîl idüp teslîm-i hazîne ideler ve hîn-i teftîşte zühûr itmeyüp kesr lâzım gelürse vâki' olan kendü mâllarından edâ idüp mültezimân-ı mezbûrânın ulûfelerin kat' iyleyüp haklaştırmak üzere Has Köy kâdîsısı Mevlânâ Taceddin huzûrunda zara-ı mâl yerlü ve yurtlu yarâr ve mâldâr kefiller virdikden sonra mukâta''-yı mezbûreye mübâşeret idelüm inâyet ricâ itdklerinde vech-i meşrûh üzere arz olındıkda şart-u iltizâm mücebince zıkr olınan mukâta''-yı mezbûrlara virilmek fermân-ı şerîfim olmağın iltizâm kuyûdları hazâne-i âmirem defterlerine kayd olunup işbu Dârende-i fermân-ı hümâyûn-u sa'âdet-makrûn mezbûrHasan zide kadrihû mukâta'a-yı mezbûreye emîn-i mültezim olup müddet-i iltizâmı tamâm olan mezbûr Rıdvan bin Sefer yerine sene-i seb'a ve semânin ve tis'a mi'e Saferi'nin yigirmi birinde yevmî on akçe ile emîn-i mültezim nasb idüp bu berât-ı hümâyûnu virdim ve buyurdumki; varup mukâta''-yı mezbûrede şart-u iltizâm üzere emîn-i iltizâm olup hıdmet-i lâzimesin edâ iyledikden sonra ta'yîn olınan yevmî on akçe ulûfesin mukâta''-yı mezbûr mahsûlünden alup mutasarrıf ola ve senki Has Köy kâdîsın mezkûrların yerlü ve yurtlu yarar mâldâr men'im ve menhûl kefillerin alup sicilâta kayd idüp sûret-i sicilli imzâlayup ve mühürleyüp dergâh-ı mu'allâma götürdükden sonra işe mübâşeret itdüresiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahrîren fi evâhir-i Rebi'ül-Ahir li-sene 987 (**M. 23 Hzairan 1579**)

SAYFA 107-b

Mefâhiri'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keîâm Çirmen Sancağı'nda vâki' olan kâdîlar zide fazlihüm tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; hâlâ taht-ı kazânuзда ba'zı ehl-i fesâd ve eşkiyâ tüfeng ve yarâk ve sâ'ir alet-i harb ile cemi'yet ile girüp evler basup ve yollara ve bendlere inüp adamlar katl idüp ve esbâb-ı envâl-ı gâret idüp bu makûle nice fesâd ve şenâ'at eyledikleri istimâ' olmağı bu bâbda ammâ lakin seyvie ile ikâba müstahak olmışsızdır imdi bu makûle alet-i harb ve cemi'yet ile girüp fesâd ve şenâ'ate mübâşeret idenlerden itâ'at eylemeyüp

muhârebeye mübâşeret idenlerin ve ... olmak emrim olmağın buyurdumki, dergâh-ı mu'allâm kapucularından Ahmed ve Yahya ol bâbda vusûl buldukda bu bâbda her birinüz bi'z-zât mukayyed olup muhâfaza için alıkonulan sipâhiler ve hisâr erleri ile kadîmi karyeye birer yarar kimesneyi yiğit başı ta'yîn idüp yiğit başı ile ve sâ'ir il eri cemi'yeti ile taht-ı kazânuзда fesâd ve şenâ'at kasden alet-i harb ve tüfenk ile cemi'yet iden ehl-i fesâdın üzerine bi'z-zât varup itâ'at eyleyüp muhârebeye mübâşeret iderlerse ... bir tarîk ile olur ise olsun ... ehl-i fesâd ve eşkiyâ ele getirüp minha makâlinden gelüp ehl-i fesâda himâyet-ü ruhsât virmeyesiz şöyleki, taht-ı kazânuзда ehl-i fesâd ve eşkiyâ tüfenk ile ve sâ'ir alet-i harb ile bir yerde cemi'yet ediüp bir mahalle fesâd mübâşeret ide dâhi sizki kâdîlarsız muhâfaza ve kolluk sipâhileri ve hisâr erleri ve il erleri ve yeni karyeden ta'yîn olunan yiğit-bâşları ile cem' olup bi'z-zât üzerlerine varmayup sonra evlerimiz basılıp ve bize hakâret olındıkda ideriz deyü ta'allül eyleyüp ve yahud celb-i ahz ile ehl-i fesâd cemâ'at idüp ehl-i fesâdları götürmekde mukayyed olmayasız azille hilâf-ı hak olmayup bir hâl siyâset olunursız ana göre basiret üzere olup ehl-i fesâda ele götürmekde dakika fevt etmeyesiz

SAYFA 109-b

Sûreti'l-hükmü'l-şerîf

Mefâhiri'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keîâm Mahmiye-i Edirne'devâki' olan merhûm ve mağfûrun ile Sultân Murad tâb-sarâh Evkâfî olan yerlerin kâdîları zide fazlihüm tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; bundan akdem evkâf-ı mezbûr mütevellîsi mektûb gönderüp evkâf-ı mezbûrdan yabancı re'âyâsı ibtidâ-yı vilâyet defterinde kayyd olup evlülerüne resm-hâne deyü bir bir buçuk öteki ve mücerredlerine birer öteki ve bennak sâde vaz' olup âdet-i ağnâmları ve cürm-ü cin'yetleri ve resm-i arûsâneleri beytü'l-mâl ve yave ve kaçgun ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mevkûfları vakfa hâsıl kayd olup vakfin mahsûlâtı ve sâ'ir mahsûlleri için kânûn-nâmede tahrîr olunmuşdır ilâ yevmünâ hezâ ol kânûn cârî olup her sene de vâki' olan mahsûllerin câbileri cem' idüp getirüp teslîm iderler idi zikr olunan yabancılar pârekende kâdîlıklarda mütemekkin oldukları ecilden sancâkbeyleri

sûbâşıları ve erbâb-ı timârdan ba'zıları ve yaveciler mezkûrların mahsûllerine hilâf-ı emr dahl idüp bu cânibden mevsimi ... câbî varınca bizim timârımız içinde otururlar deyü âdet-i ağnâm ve sâ'ir rüsûmlarına hilâf-ı kânûn dahl idüp alurlar bu sebeble mâl-ı vakfa zarar müterettib olmuştur ve yabancı re'âyâsının oğulları yetişdik de rüsûmlarına hilâf-ı kânûn dahl iderler deyü bildirdik de dokuz yüz yetmiş dokuz târihinde hükm-ü şerîf virilüp hâlâ ol hükmü getirüp tecdîd olunmasını talep eylemağın buyurdum ki; hükm-ü şerîfim vardık da bu bâbda olan hükm-ü şerîfe nazar idüp göresiz sonra da hilâfına hükm-ü aher sâdır olmamak ise hükm-ü sâbık mûcebince amel idüp her biriniz taht-ı kazanuzda mukayyed olup der-gâh-ı mû'allâmdan ihrâc olunup evkâf-ı mezbûr câbisi elinde mühürlü sahîh vilâyet defteri sûretine nazar idüp göresiz vilâyet defterinde ra'iyet kayd olunan yabancılar sancâkbeyi sûbâşılarında ve yavecilerden hilâf-ı emr ve mugâyir-i defter dahl itdirmeyesiz vâki' olan mahsûllerin defter- cedîd-i hâkânî mûcebince vakf için hâbbesine ve hinta itdirüp evkâf-ı mezbûr mütevellîsine gönderüp teslîm itdüresiz defter- cedîd-i hâkânîde vakfa ra'iyet kayd olunan bâğçelerin resm-i ganemleri dahi defterde vakfa hâsıl kayd olunmuşken mezkûrları anların resm-i ganeme ve sâ'ir rüsûm-ı serbestiyesine hilâf-ı defter dahl iderlerse bu bâb da dâhi deftere muhâlif kimesneye dahl itdirmeyesiz vakfa âid olan rüsûmdan nesne almışlar ise ba'de's-sübût alıviresiz ve imâret-i mezbûreye vilâyet defterinde yabancı olanların oğullarına hilâf-ı kânûn sipâhiler dahl iderler ise dahl itdirmeyesiz ve mütevellî-i mezbûr zikr olunan yabancılar imârete yağ virdikleri sebeble şimdiye değin avâriz vire gelmamişler idi avâriz teklîf olunur deyü i'lâm iyledi göresiz mezkûrlardan şimdiye değin avâriz alı gelmamişler ise ve avârizdan ne vechile mu'âf oligelmişler ise ve ol vechile evvelâ şöyle bileler alâmet-i şerîfi i'timâd kılasız. Tahrîren fî'l-yevmi'r-râbi' aşere şehri Safer li-sene seb'a ve semânîn ve tis'a mi'e. (**M.12 Nisan 1579, Pazar**)

SAYFA 113-a

Kıdvetü'l-ümerâi'l-kirâm umdetü'l-küberâi'l-fehhâmı zü'l-kâdr ve'l-ihtirâm el-muhtâssu bi- mezid-i inâyeti'l-melikil- âllâm Çirmen Sancağı Beyi zide izzetehû ve kıdvetü'l-kuzâti'l-İslâm umdetü'l-vülâti'l-enâm ma'denü'l-fazl ve'l-kehlâm Mevlâna

Çirmen Kadısı Zide fazlühü Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; hâliyâ matbâh-ı âmiremde kıdvetü'l- emâcidü'l- ekârim Aşçubaşı olân Davud Zide Mecidihu tarafından şöyle i'lâm olundu ki, vilâyet defteri mûcebince kendüye Arpalık tarîk ile verilen Kocabaş ana tâbi' karyelerin adet Ağnâm-ı mezkûre mahsûlü mukayyed iken vilâyet defterine muhâlif ümenâ-ü a'mâl ve resm-i ganem cem'ine varan kullar dâhil eylemekle arpalık mahsûlüne Külli zarar ettirmiş men' olunmaları için emr-i şerîf ricâ eylemeyin Buyurdum ki; hükm-ü şerîfim ile mezkûrun emini vardıkda elinde olan Kapumda verilmiş sahîh ve cedid mühürlü vilâyet defteri sûretine nazar İdüb göresiz fi'l-vâki' vilâyet defterinde zikr olunan karyelerin Adet-i ağnâmı bunun arpalığı mahsulüne mukayyed olub hâlâ vilâyet Defterine ümenâ-ü a'mâl ve resm-i gânem cem'ine varan kullar dahl edüb Te'addi eyledikleri vâki' ise men' ve def' idüb vilâyet defterine ve Kânûn-ı kadîme muğâyir ve emr-i şerîfe muhâlif kimesneye bi-vech iş itdirmeyesin Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfi i'timâd kılâsız Safer fi tis-a ve semanin ve tis'an. (**M. 7 Mart 1581**)

SAYFA 114b-115-a

Mefâhiri'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm vilâyet-i Rumeli'nde merhûm ve mağfûrun-leh Sultan Süleyman tâb-sarâh Evkâfi olan yerlerin kâdîları zide fazlıhum Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; hâliyâ evkâf-ı mezbûrun mütevellîsi zide mecidûhu dergâh-ı mu'allama gelüb evkâf-ı mezbûrun kurâsına avâriz-ı divâniyeden gayrı kurşun ve arpa Ve aher hidmet teklîf olunmağla re'âya perâkende olur bu sebeble mâl-ı vakfa külli zarar müterettib olur deyü bildürüb imdi evkâf-ı şerîf Re'âyası tekâlîf-i örfiyeden mu'af olmak fermân-ı şerîfim olmalıdır Buyurdum ki; hükm-ü şerîfim vardıkda bu bâbda olan emr-i şerîfim mûcebince amel edüb Avârizdan gayrı tekâlîf-i örfiye teklîf etdurmeyüb kimesneye zulm-ü hayf Almaktan hazer idesiz ba'de'n-nazar bu hükm-ü şerîfi kabul elinde ibkâ idesiz Şöyle bilesiz âlâmet-i şerîfe i'timâd kılâsız tahrîren fi Selh-i Safer sene seb'a semâne ve tis'a mi'e be-makâm-ı Kostantiniyye. (**M. 30 Mart 1579**)

SAYFA 117b-118-a

Mefâhiri'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm vilâyet-i Rumeli'nde Vâki' Medine-i Münevvere Evkâfı olan yerlerin kâdîları zide fazlihüm Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; hâlâ evkâfı Mezbûrun mütevellîsi Seyid Şerafeddin zide meciduhü dergâh-ı mu'allama arz Gönderüb evkâf-ı mezbûr re'âyasının hukûk-u rûsûmu min Külli'l-vücûh serbest iken sancakbeyi subaşıları ve voyvodaları ve ümenâ-i u'mmâl ve gayri gelüb mezkûrlardan birinin cürm-ü galizi Sâdır olmayub ve celb-ü siyâsete müstehakk olmadın muharrir celb Ve ahz için tutub habs idüb ve istedüklerini alub getirüb men' olunmak için vilâyet kâdîlarına İ'lâm olundukda men' itmeyüb siyâset mahalline varınca habs Evkâf zabitanın olduğuna müverrih hükm-ü şerif olmayınca Mâni' olmanız deyü ta'ife-i mezbûreye ruhsât vermekle re'âyaya Zulm-ü te'addi etdirirler deyü bildirmiş imdi evkâf-ı mezbûr Min külli'l-vücûh siyâsetten re'ayanın habsi dahi siyâset Mahalline varınca evkâf zâbitlerinin olduğu mukarrer olmağın Buyurdum ki; hükm-ü şerifim vardıkda göresiz kaziye arz olunduğu Gibi ise ta'ife-yi mezbûreye mühkem tenbîh ve te'kid idesiz ki evkâf-ı mezbûr re'âyasının cürm-ü gâlizî sâdır oldukda siyâset mahalline varınca Vakıf zâbitlerini habs idüb siyâset lâzım geldikde siyâsete Me'mûr olanlar siyâset mahallinde teslîm ve ma'rifetle icrâ-yı şer'i itdirüb Hârice eyledirmeyüb siyâset bedeli bir akçe aldirmayasız ve bi'l- cümle Ve bi'l-cümle celb ve ahz milele ve ... zulm-ü te'addiye müte'allik husûsunda Begâyet gadr idüb emri şerifime muhâlif âdet-i kanûna mugâyir kimesneye Bi-vech iş itdirmeyüb mücebince tâbi' olasız tahrîren fi'l- yevmi'l Hâmis şehr-i Zi'l-Ka'deti'l- Mubârek li-sene semâne ve semânîn ve tis'a. (M. 12 Aralık 1580, Pazartesi)

SAYFA 120-b

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm Mevlâna Çirmen kadısı zide fazlühüm tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; Kazâ-yı mezbûreye tâbi' merhûm ve mağfûrun-ileyhâ Hanım Sultan tab-sarâh Evkâfı'ndan Gürgenlid nâm karye derbend olub sâbıkan ma'mûr hâliyâ re'âyaya Perâkende olmağın karye-i

mezbûr hali kalub ekser zamanda maktûl Bulunduğu mukaddeman arz olunub gedüklü fermân Olundıkda otuz nefer kimesne ta'yîn ve esâmisi ile defter olunub Asitâne-i sa'âdete irsâl olındı, deyü i'lâm eyledikleri ecilden Sene seb'a ve semânîn ve tis'an Cemâzi'l-Ahirin on dokuzuncu günü Arz olındıkda defter mücebince ta'yîn olunân otuz nefer Kimesne üslûb-u sâbık üzere mahalle-i mezbûreye derbencilik hıdmeti İçün ta'yîn idüb mezbûr köyü şenlendirüb gerü adamlar Kondurulmasın emr idüb buyurdumki; hükm-ü şerîfim vardıkda Karye-i mezbûrda otuz nefer kimesneler derbenci olub mâdâmki, derbencilik Hıdmetindedir eğer kürekçi ve avârizdan ve tekâlif-i örfiyeden mu'af Olub kimesne rencide olmaya ve bi'l- cümle ikdâm-ı tâmm idüb zıkr olınân Karye gerü evvelki üzere ma'mûr kalmasına sa'y idesiz ve ba'de'n-nazar bu hükm-ü Şerîfi ellerinden ibkâ itdiresiz şöyle bilesiz alameti şerîfe i'timad Kılâsız tahrîren fi'l-yevmi'l- tâsi' ısrîn min şehri-i Cemazi'l-Evvel 987 be-makamı-Kostantiniyye. (**M. 24 Temmuz 1579, Cuma**)

SAYFA 121-a

Kıdvetü'l-küzâtü'l-islâm ve bediyyeti vilâyeti'l-islâm mâ'den'l-fazl ve'l-ke'lâm Mevlâna Çirmen Kadısı zide fazluhu tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; kazâ-yı mezbûrun asıl avârizı yediyüz doksân beş hâne olub sene sitte ve semânîn ve tis'a mi'ede kürekçi ihrâcı fermân olındıkda 600 hânedan kürekçi bedeli ellişer akçe hesâbı üzere 30 bin akçe cem' idüb hazâne-i âmireme irsâl eyleyüb ma'adasına tahammülleri olmağın görülmesi için arz itdirüb deyü ilhak ettirdikleri ecilden mukaddeman arz olunub görülmesi fermân olundıkda Mustafa Çavuş mübaşır ta'yîn olunub emr-i şerîf mücebince Teftiş ve tahkiki olundıkda 600 avâriz hânesi zühûr Eyleyüb sıhhati üzere defter olunub ma'adası aşağı Varılmak ricâsına i'lâm eylemişsen imdi sene seb'a Ve semanin ve tis'amiye cemazil evahirinin 19 gününde Arz olundıkda kazâyı mezbûrden 195 Hâne aşağı varulub min ba'd 600 hânedan alınmasın Emr edüb buyurdum ki hükm-ü şerîfim vardıkda kazâ-i Mezbûr ahalisine teaddi olunmayub avâriz veya kürekçi Vâki' oldukda 600 hânedan cem' olunub Kimesneye zulm ve te'addi olunmakdan hâzer oluna ve ba'den nazar Bu hükm-ü şerîfimi ellerinde ibkâ eyleyeler şöyle bilesiz alâmet-i Şerîfe i'timâd kılâsız

tahrîren fi'l-yevmi'l- işrîn Min cemâzil evâhir sene seb'a ve semânîn ve tis'a mi'e. (**M. 14 Temmuz 1579, Cuma**)

SAYFA 124-a

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm Mevlâna Çirmen Kadısı zide fazlıhu Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm Olaki, Dârende-i fermân-ı hümâyûn Mehmed nâm kimesne dergâh-ı mu'allama Adam gönderüb şöyle arz eylediki bu sipâhi olub taht-ı kazâda Ba elle mutasarrıf olduğu Fındıklı e Avranak nâm ve Yeni Kavancık nâm Karyelerinin mümtâz ve mu'ayyen sınuru dahilinde olân ba'zı yerlerin Hâlâ Çirmen Sancağı Beyi adamları bu yerler müşârun-ileyhin hasları Toprağındandır deyü dahl e nizâ' iderlerimiş buyurduki hükm-ü Şerîfle vardıkda bu husûsu hüsemâ müvâcehesinde hak üzere Tefîş ve tefehuz eyleyüb göresiz, şöyle ki, bütün zikr olınân Karyelerinin yerleri müşârun-ileyhin kâdîları ile mesağ almayub Sınırları kadîmden mümtâz ve mu'ayyen ise ve mahsûli nizâ' Alınan yerlerin anın hassaları toprağından olmayub Bunun zikr alınan karyeler birilerin sınırları dahilinde ise Ve mezbûrlar hilâf-ı şer'î ve kanuna muhâlif vecihle dahl ve nizâ' İderler ise men' ve def' idüb hilâf-ı şer'î ve kanûn kimesne İş itdürmeyesiz eğer hilâf-ı şer'î ve kanûn mahsûlden Nesne dahi almışlar ise ba'de's- sübût hükm idâb bi-kusûr Alıversin eğer temerrüd iden Mektûb-u islemiyânı yazub arz idesin tekrar şikayet edilmeli Eyledmiyesiz şöyle bilesin ve ba'de'n-nazar bu hükm-ü hümâyûnu elinde ibkâ İdüb alâmet-i şerîf i'timâd kılâsız tahrîren fi evâsıt şehr-i Rebi'ü'l- evvel sene sidde ve semânîn ve tis'a mi'e be-Makâm-ı Kostantiniyye. (**M. 22 Mayıs 1578**)

SAYFA 126-b

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm Mevlâna Zağra Yenicesi Kadısı zide fazlıhum Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; Hâliyâ dergâh-ı muallama arz gönderüb mazmûreynün Çirmen Sancağı Müsellemleri

yedinde emr-i şerîf vârid olub müsellemden katur hakkı alınmak Hilâf-ı kanûndur deyü buyurulub ve işbu sene sitte ve semânîn tis'a mi'e Katur hakkı cem'ine gelân kulun elinde olân emr-i şerîf-i defterde Noksân gelmeye deyü fermân olunduğundan ma'âda bir emr dahi dahi vârid olub Müsellim hizmeti edâ etdüğü yılların katur hakkı virmeyüp hizmet İtmedüğü yılların üç katırına bir akçe virmek kanun iken hâlâ-Elümüzde kanûn-nâmemiz vardır deyü katur hakkı vermekden ta'allül Ve nizâ'iderler imiş temessükleri der-kesb olub mühürlenüb Kapuma gönderesüz deyü fermân alımağdan zıkr alınân müsellemlerin Birinin emri ve sûret-i kanûn-nâme-i hakani der- kesb olunub Mühürlenüb der-sa'âdetine gönderildi deyü bildirmişsen imdi Mezkûr kanûn- nâme-yi hümâyûn nazar alındıkda müsellemlerin Katur haklarına kimesne dahl eylemeye deyü mukayyed almağın Buyurdum ki hükm-ü şerîf vardıkda mezkûrların ellerinde olan kapunuzdan ihrâc olunmuş sahih ve ma'mûlün-bih kanûnnâme-i hümâyûn sûretinde mukayyed olduğu üzere amel idüb hilâf-ı şer' ve kanûna müğâyir emr-i hümâyûn kimesneye zûlm ve hin itdirmeyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timad kılâsız tahrîren fi'l-yevmi'l hâmis ve'l-ısrîn min rebî'ü'l- ahir sene sidde semâne ve tis'a mi'e be-Makâm-ı Kostantiniyye. (**M. 1 Temmuz 1578, Salı**)

SAYFA 126-b

Dergâh-ı mu'allama ve bârgâh-ı a'lâya ... aliyen vukûfu'l-arz-ı bende-i bi-mikdâr üzere oldurki, Çirmen Sancağı müsellemleri emr-i şerîf vâcibü'l- ittibâ vârid olub mezmûn-u şerîfnde livâ-yı mezbûrdan Gazi Yenice Kadısı tâ'ife-yi mezbûrenin kanûn- nâme-i padişahı den rüsûm-ı ağnâmı alınmaya deyü mukayyed Ve mestûr olmağın âdet-i ağnâm cem'ine gelân i'lâm-ı padişâhî ... âdet-i ağnamın Virmeniz deyüz nizâ' itdikleri ecilden arz eylemeğın sidde-i sa'âdetde olan kanûn Nâme-i hümâyûna nazar olunub fil-hakika müsellemler Deyü mukayyed olmağın buyurdumki mezkûrların ellerinde olân koyundan ihrâc Olunmuş sahih ve ma'mûlün-bin kanûnnâme-i hümâyûn sûretinde mukayyed olduğu üzere Amel idüb hilâf-ı şer ve ma ba'd ve müğâyir emr-i hümâyûn kimesneye hin ve zulm itdirilmesin Deyü buyurmağın taife-yi mezbûrenin işbu sene sitte ve semane ve tis'a mi'e de

ellerinde Bulunan koyunlarından resm alunmayub işbu râfi‘-i ref‘e ubûdiyet ve .. ma hüve’l-vâki‘ bende-i serin âlaya arz alındı bâkî fermân rây-ı âlim .. tahrîren fi furre-i Ramazan-ı mübârek 986 Mine’l- abdi ed-dâi İbrahim bin Mehmed ... (**M. Kasım 1578, Cumartesi**)

SAYFA 127-a

Akzâ-yı kuzâtî’l-islâm evlâ-yı vülâtî’l-enâm el-muhtâssu bi-mezidi inâyeti’l-meliki’l-allâm el-hâkimü’l-adl be-Kazâ-i Çirmen zide fazluhu gıbbe’s-selâm ve’l-ihtirâm İnhâ ve i’lâm olınân budurki, merhûm ve mağirûn-leh Mustafa Paşa Evkâfi’ndan Gebze’de vâki‘ olân İmâret Vakfı’ndan Kara Ağaç nâm karye ahâlisi Cânib-i vakfa âid ve râci‘ olân hukûk ve rusûmu salâriyelerin Virmeğin ta‘âllül iderler deyü evkâf-ı mezbûr câbisi olân Mehmed i’lâm İtmeğin mektûbu huzûr-ı şerîfe mektûb irsâl olındıki husûs-ı Mezbûrî bi’l- muvacehe hakk üzere göresiz hilâf-ı defter-i hakâni Hukûk ve rûsûmların virmelde ta‘âllül iderlerse itdirilmeyüb sûret-i Defter-i hakâni mûcebince âid olan âşar-ı şer’iyye ve rûsûm-ı örfiyyelerin alıvirüp bi-vech kimesneye inâd ve muhâlefet itdirilmeye Husûsan resm-i koyun ve resm-i kevvânelerin salâriyelerin virmeğin iddirilmiş sûret-i defter-i hakâniye nazar idûb göresiz şöyleki Mestûr ve mukayyed ola bi- kusûr el buyurub kimesne muhâlefet etdirilmeye Şer-i şerîfe i’timad etmeyenlerin hakkından gelinüb muhtaca arz olanı Vuku’u üzere sitte-i se’adete i’lâm eylemeğe sai alındıki evkâfin Nesnesi ketm-ü telef olmalı olmaya iyice ma’lum olub bu bâbda Sarf i’timad olâ bâki-ü İslâm tahrîren fi-evâhir-i şa‘bân mu‘azzam 986 be-yurdu Edirne el- Mahrûse. (**M. 27 Ekim 1578**)

SAYFA 135-ab

Nişân-ı şerîf-i alî-şân-ı şâfi‘-i mekân Sultan-ı Tuğra-yı garrâ-yı cihânsitân-ı hakâni odurki; vilâyet-i Silivri yağçıları ve kürekcilerinin sene-i hamse ve semânîn ve tis‘â mi’e cemâzi’l-evvelinin on yedinci gününde vâki‘ olan Ağustos evvelinden sene-i

sitte ve semânîn ve tis'â mi'e cemâzi'l-evvelinin yigirmi sekizinde vâki' olan Ağustos evveline gelince vâcib rüsûmları cem' olunmak lûzum-u sehm olunmağın silahdârlarım cemâ'tinden yüz seksân ikinci bölükden yevmî yigirmi akçeye mutasarrıf kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân kûlum Bekir bin İdris zide kadrihu emin ve kâtib ta'yîn olunup ve sene-i sitte ve semânîn ve tis'â mi'e Şa'banı'nın on altıncı gününde üç ay va'de virildi ve eline der-gâh-ı mu'allâmdan nişânlu defter mûcebince vilâyet kâdîları ma'rîfetleriyle zikr olunan yağcılar ve kürecilerin rüsûmun bi-kusûr cem'-ü zabt idüp ve kendü dâhi ... defteranda tamâm oldukdan sonra defteri ve akçeyi va'desinden götürüp hâzine-i âmmeye teslîm eyleye ve siz ki, vilâyet kâdîlarısız her birinüzün taht-ı kazâsında vâki' zikr olunan rüsûmu cem'-ü tahsîl eylemek bâbında gereği gibi mu'âvenet idüp ihtimâm idesiz ihtimâl müsahale eylemeyesiz ve eylemeyesiz subâşıları ve yerlerine duran adamları ve erbâb-ı timâr ve il ve köy kethudâları ve nâ'ibleri dahi mezkûra mu'âvenet idüp gâib olanları gereği gibi mukayyed olup buldurup ihtimâm eyleyeler ve defterde mukayyed olan re'âyânın .. rüsûmun aldırıp ... komayalar ve gâib olmuşlar ve araya ve anlar dahi kâdîlarısız mu'âvenet idüp buldurasız şöyle ki, ihmâl olunup rüsûmdan nesne zâyi' olursa kâdîlardan bilinür anâ göre ihtimâm eyleyeler ve cem' olunan rüsûm akçesinden kalb ve yaramaz akçe olup şübhe olursa tablayup sahîh akçe alalar yaramaz akçe alınmakdan hazer ideler zikr olunan tavâyifden ba'zı nesnelere var imiş rüsûm viririken varup bir tarîkle doğancı olup defter mûcebince resm taleb olındıkda doğancı ol deyü ta'allül idüp virmezler imiş imdi, dâhi göresiz şöyle ki, defterde yağcı yazılıp resm deyn gelmiş iken sonradan celeb ve doğancı olmuşlar ise celeb ve doğancıyız deyü ta'llül itdirmeyesiz ve ba'zı yağcılar yetişmiş o galeleri alup müstakil kâr-u kesbe kâdir kimesnelere alup resm virmez imiş anları dâhi göresiz anun gibilerin hukûkunda kadîmden şimdiye değin ne vechile kânûn olıgelmiş ise iyle itdiresiz ammâ rüsûm cem'ine varan kullarım kendüleri için kimesneden bir akçe ve bir habbe almayasız defter-i mezbûrenin üzerine kaç akçe resm kayd olunmuş ise anı aldurasız defterden ziyâde bir akçe ve bir habbelerin aldırılmayasız dâll-ü zülmü gelân kulları akd-ü yemin gadrinüz makbûl değildir siz ki kâdîlarısız sizden bilinir anâ göre mukayyed olup emr-i şerîfime nazar idüp kimesneden defterden ziyâde bir akçe ve bir habbelerin aldırılmayasız dâll-ü hakâret olunursuz bilmiş olasız rüsûm cem'ine varan kullarımı re'âyâ üzerinde eklenüp isti'mâl üzere rüsûm akçesi

cem‘ olunmak emrim olmuştur. emr-i şerîfim varduğu günde resmi aynî ile getüreler altun getürmeyeler şöyleki, kullarım işbu nevrûzda hâsıl olan rûsûm akçesin hazâne-i âmireme getirüp teslim itmeyeler ihmâl eyleyeler kullarımın ulûfunu kat‘ olunmak ile kurtulmayup hakâret olunurlar siz ki, kâdîlarsız varan kullarımı işbu nevrûzda akçeleriyle kapuma göndrmeyüp ihmâl idesiz azille kurtulmayup hakâret olunup anâ göre basiret ve isbât üzere evvelâ siz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i‘timâd kılâsız tahrîren fi‘l-yevmi’s-sâmin aşer Ramazân sene 987 (**M. 12 Kasım 1579, Perşembe**)

SAYFA 136b-137-a

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma‘denü'l-fazl ve'l-keîâm mebnii'l-şirâi ve'l-hükkâm Mevlâna çirmen kadısı zide fazlühü tevki‘-i refi‘-i hümâyûn vâsıl olıcak ma‘lûm olaki; erbâb-ı Tımârdan Muhammed nâm sipâhi dergâh-ı mu‘allama gelib Kazâ-i mezbûr da vâki‘ Adacalı nâm karye bi‘l-fi‘il berât-ı Padişâhi ile ve vilâyet defterinde mukayyed benim tımârım karyelerinden Olub mezkûr karyenin mümtâz ve mukin sınuru içinde Ba‘zı zaman gelüb sâkin olub veread ve hüraset idüb Hâsıl etdikleri terekelerinin öşürlerin muktezâyı şer-i Ve kanûn üzere ben ala gelüb ve elam benim tımârım karyesi İçinde sakinler iken ve vâki‘ olan hukûk ve rûsûmların Emin ve âmiller verüb eda iderler iken hala haremden Ba‘zı mevkûfât eminleri hilâf-ı şer‘ ve kanûn-ı veche dahl edüb mücerred hzs-u celb için aşerlerin dahi nesne olunur deyü bi-vech rencide ve remide iderler ... veche dahl itmemeleri için hükm-ü şerîf taleb iderin deyü bildirdi; imdi buyudumki, hükm-ü şerîfim vardıkda, göresiz fi‘l-hakîka kaziyye-i mezkûr sipâhinin dediği gibi olup zikr olunan karye yarân-ı şerîf ile mezkûrun tımârı olup mezkûr karyenin mümtâz ve mu‘ayyen sınuru içinde hâricden ba‘zı zimâneler gelüb sâkin olup vilâyet defterinde ve vilâyet defterine mukayyed olan karyelerinde zirâ‘at ve hirâset etdikleri vâki‘ ise ki, mucceb-i şer‘-i şerîf sâbit ve zâhir ola mezkûr zimâneler vâki‘ olan öşürlerin muktezâ-yı şer‘ ve kânûn oludeldiği üzere sipâhi-i mezbûre zabt ittirüp mevkûfât eminlerini vech-i dahl itdirmeyüp ... tâbi‘ olan şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i‘timâd kılâsız Tahrîren fi-yevmi’s-sâlis ve'l-ısrîn şehr-i Şa‘banı'l-Mua‘azzam sene seb‘a ve semânîn ve tis‘a mi‘e be-makâm-ı Kostantiniyye.

SAYFA 137-a

Kıdvetü'l-kuzâtü'l-İslâm umdetü'l-vülâti'l-enâm Mevlâna Çirmen kadısı zide fazlıhu tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak Ma'lûm olaki; hâliyâ der-sa'âdetime arz gönderüb Kazâ-i mezbûr tevabisinden karye-i Yenice ahâlisi meclis-i şer'-i Şerîfe gelüb karyemiz hazâne-i âmire defterinden kırk Altı nefer zımmı mukayyed olub karye-yi mezbûrede ancak Oniki nefer sâkin olub, sâkin nefer dahi sâir Kurâyâ pârekende olub mevcut yirmi nefer olur Kurâmız livâ eyledikten sonra yirmi altı nefer-i mezbûre Bin Üçyüz akçe olur mevcûdlarımızdan alınır. Cümlemiz firâr etdiler dedikleri ecilden teftîş Ve techiz olunub fi'l-vâki' muharrir mürdeliklerine mukarrer Olmağın vukû'u üzere i'lâm alındu deyü Bildirmişsen indi hukuku mezbûru seb'a ve semânîn Tis'a mi'e rebi'ü'l-evvelinin beşinci gününde arz olundukda mürdeleri ihrâç olunmak fermân-ı şerîfim olmuştur. Buyurdum ki hükm-ü hümayunum vardukda göresiz kaziye İ'lâm olunduğu gibi ise zikr olunan muharrirlerin Sahih mürd oldukları li-hasbi şer'-i sâbit ve zâhir Oldukdan sonra esmaların defterden ihrâç etdüresin, amma defterde noksan gelmek caiz değildir. nev-yaftaların alub esmalarıyla harâç defterine kayıd üzerlerine Harac- şer-i vaaz edüb bi kusûr haraçların aldırup Defterde noksan gelmekten bi gayet hazer idesiz şöyle bilesiz Alâmet-i şerîfe i'timâd kılâsız tahrîren fi'l-yevmi's-sâni Ve'l- ısrîn şehri Cemazil evvel sene seb'a semânîn ve tis'a mi'e. (**M. 17 Temmuz 1579, Cuma**)

SAYFA 138-b

Mefahirü'l-kuzatü ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâil ve'l-keîâm Rumeli kâdîları zide fazlihûm tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak Ma'lûm olaki; merhûm ve mağfûrun-leh Sultan Murad Han Tâb-sarâhın mahmiye-i Edirne'de vâki' olan İmâret Evkâfi Mütevellîsi dergâh-ı muallama arz gönderüb evkâfi mezburenin Parakende re'âyasına ba'zı sipâhi ve evkâf kurâsından sâkin Olub lakin defter-i atik ve cedit-i hakânide vakıf ra'ıyyet Kayıt olunmağla bir sene vâki' olan rûsûmu vakf için vire

gelmişler iken vilâyet tahririnde sipâhiler ve ba'zı evkâf Zâbitleri hariç ez-defter deyü tekrâr kendülerine ra'yyet Kaydetdirmekle vakıf cânibinden müteveccih olan rüsemâların edâsından Ta'allül iderler bu sebeble mâ-ı vakfa külli zarar müterettib olur deyü Bildirmiş imdi buyurdum ki hükm-ü şerîfim vardıkda göresiz kâdiya arz olunduğu gibi ise her birinüzün taht-ı kazânızda münaza'a kayd olan kimesneler defter-i atik ve cedid-i hakânide Vakf-ı ra'yyet kayd olunub ve her sene vâki' olan rüsûmlardan Vakf için edâ ide gelmişler iken ba'de zaman ve harâc ez-defter deyü Sipâhiler ve aher evkâf zâbitleri kendüleri tekrâr ra'yyet Kayd etdürüb resimleri de aldırmadıkları vâki' ise men' ve def' İdüb bu bâbda akdem ile amel olunub hilafi defter ve adet-i kanûna Muğâyir kimesneye iş itdirmeyesiz ve kazıyye muhtâc arz ise Yazub arz eylesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız Tahrîren fi-evâili seferi min şuhûr sene sidde ve semânîn ve tis'a mi'e be-makâm-ı Kostantiniyye. (**M. 13 Nisan 1578**)

SAYFA 154-ab

Mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâil ve'l-keâm Vize ve Kırk Kilise ve Pınar Hisarı ve Asyoli? Rus Kasrı ve Aydos ve Karinabad ve Yanali ve Nevahi-i Yanbolu ve Yenice ve Karın-Ağaç ve Yenice Zağra ve Zağra-yı Atik ve Akça Kızanlık ve Çırapan ve Uzunca Ova, Has Köy ve Has Mahmud Paşa ve Çirmen Kâdîları zide fazlihüm Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; hâliye İstanbul'da At (Et) Pazarı'nda Ziyâde müzayaka variken taht-ı kazânızdan gönderile gelen bahar koyunundan sene-i güzıştede sürücüler ve celebler uhdesinde hayli koyun kaldığı isti'ammin olmağın buyurdumki Dergâh-ı mu'allama çavuşlarından kıdvetü'l-emâsil Bali Çavuş Zide kadrihu vardıkda her birinüz taht-ı kazânuzda vâki' Olan celeblerin ve sürücülerin sene-i sâbıkada defter Mûcebince uhdelerinde olan koyunların yoklayub ellerinde Mahmiyye min Bosna Kadısı koyun emini mührüyle temessükleri olmayanların Üzerlerinde ne kadar koyun var ise ve bu sene dahi kezalik Defter mûcebince celebeler ta'yîn olunan koyunların bir ân ve bir sa'at Ta'ahhur ve terâhi itmeyüb tedârik idüb eğer sene-i sâbıkda Bâkî kalandır ve eğer bu sene mezkûr götürülecek koyunları yarar nâ'ibleriniz ile Bi-kusûr mu'accele

gönderesiz ve her biriniz taht-ı kazânuzda Eğer sene-i sâbıkadan ve eğer bu seneden ne kadar koyun ihrâc ve irsâl İdersenüz defter idüb mühürleyüb bi't-tamam gönderüb Mahmiyye-i İstanbul'da koyun eminine teslîm ideler şöyleki bu bâbda İhmâl ve müsahaleniz olub zikr olunan koyun noksân üzere Veya keçüleriniz makbûl olmayub envâ-ı itâba Müstehak olmanız mukarrerdir anâ göre mukayyed olub bâb-ı ikdâmdan Dakika fevt itmeyüb bu bâbda müşarun- ileyh Çavuşum mübaşir olub Husûs-u mezbûrda gereği gibi ihtimâm eyleye şöyle bilesiz alâmet-i Şerîfe i'timâd kılasız tahrîren fî evâsıt-ı Şehri Receb sene seb'a ve seb'a ve semânîn ve tis'a mi'e be-makâmı Kostantiniyye. (M. 7 Eylül 1579)

SAYFA 155b-156-a

Nişân-ı şerîf-i alî-şân-ı şâfi'-i mekân Sultan-ı Tuğra-yı garrâ-yı penâhistân-ı hakâni nefeze bi-avni'r-rabbanî hükmü oldurki, Vilâyet-i Çirmen Kazası'nın selâse ve semânîn ve tis'a mi'e cemâzi'l- evvelinin yigirmi sekizinde vâki' olan ağustos günü evvelinde sene seb'a ve semânîn Ve tis'a mi'e cemâzi'l-ahirinin dokuzunda vâki' olan ağustos evveline gelince Vâcib olan harâcları men' (def) olınmak lâzım ve mühim alınmağın silahdâr luzûmesinden Yüz yetmiş altı bölümde yevmî yigirmi dört akçeye mutasarrıf olan kıdvetü'l- emâsil Ve'l- akrân kulum Receb bera-yı Galata Zide kadrihu emin ve nâ'ibimizden Bölükde yevmî on üç akçeye mutasarrıf olan kıdvetü'l- emâsil kulum Kadrihu kâtib ta'yîn olunub ve sene-i güzıştede cem' olunan cizye defterleri Mezbûrlara verilüb irsâl olunabilir imdi buyurdumki mezkûrlar Vardıklarında vilâyet-i mezbûrede olan harâc- güzâr keferenin Haraçlarını Mezbûran kullarımın ellerine verilen nişânlu harâç Defter mücebince ol bürük (birun) kâdılar ma'rîfetiyle mahkemede cem' idüb Ve ellerine verilen deftere göre kendü dahi müstakil defter ideler Kâdılar dahi kendü câniblerinden defter ideler tamam olacak kâdılar ... defteri ile mukabele ve tashih eyledikten sonra imzâlayub Ve mühürleyüb mezbûran kullarım ve yarar adamlarıyla kuyûda gönderesiz Defter mücebince kâfirden asıl cizyeden gayrı üçer akçe dahi olub kanûn üzere bir akçesin hazâne-i âmiren için alub zabt İdeler bâkî kalan iki akçenin bir akçesin emine ve bir akçesin Kâtib ta'yîn alınan mezbûran kullarım alub mutasarrıf olalar Ve mezbûran

kullarıma iş bu sene seb'a ve semâîn ve tis'a mi'e Ramazan'ının Onuncu gününden üç ay va'de verildi gerekirdi cem' olunan cizye Akçesin vadelerinde getirüb hazâne-yi âmireme teslim ideler vadelerinden Tecâvüz eylemeyeler on börük sancakbeyi ve adamları ve subaşıları Ve erbâb-ı timâr ve yerlerine duran adamları harâc cem'i için kefereyi ihzâr Eylemekde varan araçılar gereği gibi mu'avenet ideler amma bu bahane ile re'âyadan Akçe ve ağırlık almıyalar ve şöyleki bu husûsda emr-i şerîfeme muhâlif vech-i meşrûh Üzere re'âyadan akçe alalar vilâyet kâdîları arz eyleyeler azille Hulûs olmayub akubet olunurlar bilmiş olalar ve cem' alınan harâc Akçesinden kalb ve yaramaz akçe bulunub ya bulunmak lâzım gele evvela asıl Şübhe olan akçeleri kâdî huzûrunda asıl olanlara kabil etdürüb musahhîh Akçe alalar amma bu bahane ile kefereden hilâf-ı emr akçe almayalar ve harâc tamam olub Akçesin hazâne-yi âmireme gelmelü odluda vilâyet kâdîları itmam (ihtimâm) idüb Mahfûf ve muhafaza yerlerden geçirüb Yenice konaklarında beklettirmek için Mezbûran kullarıma gereği gibi muavenet ideler ve kifayet mikdarı yarar Adamlar çıkarub harâc akçesin evkât-ı vechile bekletdireler ki menazil Ve murasalede mala zarar ve halel erişmeye ve alev zararı vilâyet kadılarıda Bilmiş olalar bil- cümle reayada deftere mukayyed olalar haraçlarından Ve emr- alınan üçer akçe resm-hanelerinden ziyâde bir akçelerin almayalar Ve şöyleki varan haraççılar ve akıncılar ve sancakbeyi adamları ve subaşıları Ve erbâb-ı timâr ve yerlerine duran adamlara reayayı getirüb haraçları Teslîm eylemekde muavenet eyledik deyü re'âyanın akçelerin alalar Ve almak isiterlerse vilâyet kâdîları men ve def eylesin men ile Memnu almıyanları yazub arz eyleyüb dergâh-ı muallama gelüb Ziyâde akçelerimiz aldılar deyü şekvâ eylediler hiç hechile gadr-ı bökür Makbûl olmayub re'âyadan ziyâde aldıkları akçe cümleden tazmîn olunub Sâhiblerine verildikten sonra sizki kadılsız azille hulûs olmayub mu'atab ve mu'afiyet mukarrerdir ve'l-hâsıl hiç vechile emr-i şerîfime Muhâlif re'âyanın ziyâde akçeleri alındığına katan rızâ-yı şerîfim yoktur anâ göre ihtimâm idüb re'âyanın hayatı babından Ve mal-ı cizyeden bir akçe ve bir habbe bel' olunmayub adl-i hak üzere Cem' ve tahsîl ve tedârik itdirmeden dakika fevt eylemeyüb hak Meriye tâbi' olasız ve siz ki harâcımı kullarım siz re'âyadan hilâf Emr ziyâde akçe alasız ve ta'yîn alınan zamana değin cizye akçesin Cem' ve tahsîl idüb getirüb hazâne-yi âmireye teslim eylemeyesiz hiç vech ile özrünüz makbûl olmayub ulûfenüz kat' olunmağla Kurtulmayub hakâret olunur

siz bilmiş olasız ve harâç akçesin Yeniçeri çukası mühimmâtından ma'âda evvelâ cânibe miri masarıfa Virilmeyüb ayni ile hazâne-yi âmireme gelüb teslîm alınmak fermân Şerîfim olmuştur sâir masraf ayni ile harâç akçesinden verilmek İçün muraza hükm-ü şerîfem olmadan bir akçe ve bir habbe virdirmeyüp Hazâne-yi âmireme getirüb teslîm ideler şöyleki emr-i şerîfeme muhâlif sâir masraf Akçe viresiz gadrinüz makbûl olmayub tazmîn etdirilmek mukarrerdir Ve harâç defterin nâiblerinüz imzâ itdirmeyüb kendinüz imzâ Eyleyesiz şöyleki nâib imzâsıyla Kurâ keferesi celâ-yı vatan etmekle ve zira'ât ettikleri yerlerini tasarruf itdikleri nesnelerin yeniçeri ve sipâhi ve keferetâ'ifesinden ve âhir Kimesneler tasarruf idüb haraççı kullarım cizye cem'ine vardıklarında celâ-yı Vatan iden keferenin cizyelerini tasarruf idenlerden talep iylediklerinin İnâd idüb virmezler imiş sizki, vilâyet kâdîlarısız bu makûle Terk-i diyâr idüb ve dâmet eyledikleri yerlerin ... Aher Kimesneler tasarruf idüb zararları edâ eyledikleri vâki' ise anın Gibi celâ-yı vatan iden keferenin defterde mukayyed olan cizyelerin yerlerine Tasarruf iden eğer yeniçeri ve sipâhi dimez Kimesnelerden bi- kusûr talep Ve mezkurân haracımı kullarıma kabz ve zabt itdirüb malıma noksan Gelmekden begayet hazer idesiz temerrüd ve inâd İdüb vermiyanları isimleri ile Ve iştiharları ve sâkin oldukları yerleriyle mufassal ve meşruh yazub Kapuma arz eyleyesüz ki sonra emr-i şerîfim ne vechile sâdir olursa Mucebiyle amel alına ve zikr olunan vilâyet Darphânesinde kesilen gelan miri puldan her yıl bir mikdâr pul Harâccı kullarım ile gönderilmek adet-i kadîm almanın işbu senede dahi mezbûran harâccı kullarım ile iki bin dörtyüz akçelik pul İhrâc olunub gönderülüb gerekdir ki irsâl olunan pul Kadîmden tevzi' olına gelan yerlere bir bir pul ve sekizi bir akçe Hesâbı üzere tevzi' itdirüb bi-kusûr akçe-i mezbûran harâcımı Kullanma cem' ve tahsîl itdirüb harâç akçesiyle ma'an firâr-ı gâ'ibisine Gönderüb teslîm itdirüb kimesne zimmetinde bir akçe ve bir habbe bâkî kaldırmayasız Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız tahrîren fi'l- yevmi'l- hâdi aşer Min ramazanü'l- mubârek sene seb'a ve semânîn ve tis'a mi'e be-makâm-ı Kostantiniyye. (**M. 1 Kasım 1579, Pazar**)

Mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâil ve'l-keîâm Ayamadan ve Çirmen ve Kırçak-Viran ve Angele Kasrı ve Karinabad ve Manastır Kâdîları zide tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki, hâliyâ sipâhi oğlanları zümresinden yüz kırk dereceli bölükde yüz Otuz iki akçe ulûfeye mutasarrıf olan ... bu sene ulûfeciyân yemininden yüz altıncı bölükde Yevmî dokuz akçe ulûfeye mutasarrıf olan Hasan bin Abdullah dergâh-ı mu'allama gelüb vilâyet-i mezbûr Ki sekiz kıta defter- haneleri yirmi altı bin yediyüz onyediyü hâne olub işbu Sene sitte ve semanin ve tis'a mi'e Ağustosun'da kulla cem' eyleyüb nev yaftaları teftîş Bu kullarına fermân olunursa nev yafta yılda harâcileri yazdığı nev yaftadan ve ihrâc Eyledikleri yerlerden ma'âda toprak kâdîları marifetleriyle gir-ü sabit ve zâhir olan mürdeleri İhrâc ve miriye mu'adil nev yaftaları tekâmil olunduktan sonra bin hâne nev- yafta Daha zuhûr itdirüb ve ale'l-esâmi teftir ve her birine harâc-ı şer' ivâz olunur. Ve hâsıl olan akçe bi't-tamamen hazâne-i âmireme teslîm eylemeğe mute'ahhidler olub kadir olmazsak Kendü mâlımızdan eda eyleyelim deyü ricâ eyledi ve gelan sene sitte ve semânîn ve tis'a mi'e Cemâzie'l-âhirinin yirmi sekizinci gününde arz olunduktan vech-i meşrûh üzere hatt-ı şerîfim Emr idüb buyurdum ki, hükm-ü şerîfim vardıkda işbu sene sitte ve semânîn ve tis'a mi'e Ağustos Dahil oldukda vilâyet-i mezbûrede kemâl mertebe menzil ve hak üzere teftîş ve tefehhus olunur ki Vâki' alan kurranun geçen sene harâciler ne miktar nev yaftalarını yaruluyu ne mikdâr mürdelerin ihrâc Eylemişlerdir mezkûr kulum marifetiyle dikkât ve ihtimâm üzere ber- vechi- adalet teftîş ve tefahhus İdüb harâca kâbil olub geçen sene yazulmayub kalmış nev yafta vârise yazub kayd idüb Ve üzerlerine harâc-ı şer' ivâz ve mer'aleri dahi var ise ki geçen senede ihrâc olunmağın Kalmış ola şuhûd-u udûl mürd sâbit ve zâhir oldukdan sonra Şahidleriyle mufassal ve müstakil defter idüb ve yazılan nev yafta-yı harâcı ale'l-esâmi akçeleri İle defter idüb cizyeleri ve cizyeden ma'âda üçer akçe resm-i hânelerin aldırıp bir akçesin imdi Üç nefer zabt idüb bâkî kalan iki akçenin bir akçesin emine ve bir akçesin kâtib tâbir olunan Kulum olub mutasarrıf olalar ve bu husûsa mukayyed olub nev yafta buldurub deftere yazmağa Sa'y-ü ikdâm ve ihtimâm idüb sancak beyi adamları ve subaşlıları ve hass eminleri ve sipahiler Ve gayrıdan ispençe defterlerin taleb idüb olub ispençede mastûr ve mukayyed olan defterlerde Harâca kâbil olanlarda nev yafta yazub tekâmil etdiresiz ve tâ'ife-i mezbûr-ı kefereye İhzâr itmeğın ve nev-yafta bulmakda gereği gibi mu'âvenet eyleyeler şöyleki sahih

ispence Defterlerin virmeyüb veya muavenet eylemeyüb nev-yafta kefm iderlerse isimleriyle ve İştiharlar yazıb kapıma arz eylesin amma bu bahane ile re'âyaya zulm ve teaddi olub Veya ziyâde akçeleri almakdan begayet arar idüb firâr hakk-ı sarîha tâbi' olalar şöyle bilesiz Alâmet-i şerîfeme i'timâd kulasız tahrîren fi yevmi'l-aşer şehr-i Recebü'l- mücerreb li- sene sitte ve semânîn ve tis'a mi'e. (**M. 12 Eylül 1578, Cuma**)

SAYFA 160b-161-a

Mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm sa'âdeti'l-fezâil ve'l-keâm Samaku? ve Hasköy ve Çirmen Kâdîları Zide Fazlihum Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcsk ma'lûm olaki; hâliyâ taht-ı kazânuзда kazâ-i Sofya'da vâki' olan ba'zı kurâlar ağnamın sene seb'a ve semânîn ve tis'a mi'e Saferi'nin beşinde Vâki' olan abril evvelinden ve vâcib olan resm-i ganemlerin cem' ve tahsîl olınmak lâzım Ve mühem olmağın ulûfeciyân yeminden mutasarrıf bölüğünden yevmî on dört akçeye mutasarruf olan Kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân kulum Mehmed Süleyman Zide kadrihu havâle ta'yîn olunub vilâyet-i mezbûr Sene-i sâbıkada kuzât imzâsıyla gelan adet-i ağnâm defter-i mezbûr kulum ile irsâl olundu İmdi buyurdum ki, hükm-ü şerîfim ile mezbûr kulum vardıkda bir an bir saat te'hîr ve tahhur İtimeyüb taht-ı kazânuзда veki olan ashâb-ı ağnamın mezkûr kulum ma'rîfetiyle ma'lûm idiniz her birinin iş bu April evvelinden berü ellerinde mevcûd bulunan koyunların mezkûr İle adüvv-ü defter idüb zâhir olan koyunlardan kanûn üzere iki koyun bir akçe hesâbı Üzere resm-i ganemlerin ve her üçyüz koyun beş akçe hesâbı üzere resm-i ağnamların Ma'rîfetin ile mezkûr kulum atdırub sen miri alacakdan zabt itdirüb hazâne-i âmireme teslîm idiniz Ve şöyle istimâ' olundı kim resm-i ganem vermiyan kimesneler çobânlarınız ve gayrından ba'zı Kimesnelerin koyunları suyu vaktinde ... kendü koyunlarına halat idüb resimlerin Aldırmağa mâni' olurlar imiş evvel (ol) asıl kimesneler çobânları kendi koyunlarına halat eyledişleri Koyunların ehl-i vukûfdan teftîş idüb kulum ile maan defter idüb kanûn üzere resm-i Ganemlerin ve resmi ağılların adırub telbîs idüb kendi koyunlarını halt eyledikleri koyunlardan Dahi resm aldırub vâki' olan telbîslerin

tafsil üzere isimleri ile yazub arz Eyleyesin ve ba'zı kimesneler koyunların ma'yudar kaçurub koyunum yoktur deyü telbîs-ü bahâneler İderler imiş tenbîh eyleyesiz ki, koyunların koçurmayub resimlerin vireler ve bad't- tenbiha İslamiyan Koyunlarından gödürdükleri için her koyun bir akçe başına bir akçelerin aldırıp miri için Zabt itdüresin ve adet-i ağnâm defterlerinden ba'zı re'âyanın geçen yıldan resm-i ganemleri miri için Virdikleri mukayyed iken koyunlardan ba'zı kimesneler ve re'âyaya satduk deyü Deyü ta'allül eylemekle Resm-i ganemleri zâyi' ve telef olur imiş evvel asıl ta'allül edenleri koyunları kimlere satmışlar ise Tekâlif idüb yerlerinden buldurub emr-i şerîfim üzere ellerinden aldurasın ve mezkûr kulum işbu Sene semâne ve semânîn ve tis'a mi'e Saferi'nin yedinci gününde üç ay va'de virilüb gereği gibi Va'desinden tecâvüz etdirmeyesin resm-i ganem cem'an mu'avenet için hisâr erleri lâzım oldıkda ol canibde olan kal'a ve dizdârlarından ve hisâr erenleri talep idüb alub Resm-i ganem mahsûlüne olan sâ'ilerin isimleriyle yazub kapuma arz eyleyesizki hallerine göre ri'âyed oluna amma bu bahâne ile sipâhim gayrı re'âyaya el karub akçelerin almakdan Begâyet hazer idesiz ve ber-vechle ihtimâm eyleyesiz ki bendelere mukayyed olan gayr-ı akçe Ve bir habbe alınmayub hâric ez-defter koyun dahi kalmayub resm-i ganem husûsuna tenbîh Ve mezkûr kulum ile görüb itmâm idüb bu husûsda yerlü yerinde teftîş olunub görölse Gerekdir senin canibinden zulum ve teaddi alındığı zâhir ulağım ile ve reddiyle konmayup gerçim ... olursa adet-i ağnâm defterin kulum ile kapuma gönderesin ... yeni yazdığınız defteri imzâlayub ve kiseye koyub ve kaç re'is koyundan resm alındığından vechile ne mikdar akçe alındığın arzın ile mühürleyüb ma'an kapuma gönderüb deftere kalem katmak imkân olmiya bu yıl koyun bile olub külli kuzu hâsıl olduğu Tevâtüre idüb her biriniz gereği gibi mukayyed olub taht-ı kazânuzdan olan koyunları Tefîş idüb bi- nefsi mezkûr kulum ile muayyen soyub külli koyun zuhûra getürüb bilâ adet-i ağnâm defterinden fazla eğer koyun ve resm-i ağıldır tekmîl eyleyüb defter idüb koyuna Resm-i ganemlerin ve resm-i ağılların aldurasın ve zikr alınam defterin dokuz yüz bin ağnâm kiçi olub zikr olunan kesri-yi haymâne hâricden defterden tekmîl idüb defterde noksân üzere göndermeyesin şöyle kesr üzere gönderirsen azille ile Kurtulamazsın anâ göre mukayyed oub tedârik üzere olasın ve re'âyadan ketm Almış koyun komayub bi'l- külliya resm-i ganemlerin aldurasın ve aded-i ağnâm defterine İmzâ akçesi olduğun istimâ' alındı mâl-ı miri husûsunda imzâ akçesi alınmak Katan câiz

değildir şöyle emr-i şerîfim muhâlif İmzâ akçesi aldığıun zâhir olursa Azliyle kalınmayub gereği gibi mu'atab olursun ... şöyle bilesin alâmet-i şerîfe İ'timâd kılâsın tahrinen fî saferi'l-muzaffer semâne ve semânîn ve tis'a mi'e. (**M. 5 Nisan 1579**)

SAYFA 161-b

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm Çirmen ve Köprü Kâdîları zide fazluhumâ Tevki'-i refi'-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; hâliyâ mahrûse-i İstanbul'da merhûm Ve mağfûrunlehu Şehzade Sultan Mehmed Han tâb-sarâha'nın İmâret-i Amireleri Evkâf mütevellîsi Dergâh-ı mu'allama arz gönderüb evkâf-ı mezbûrdan Çirmen ve Köprü Kadılarına Tâbi' vakıf kurânın yave ve cizye ve yave beytü'l-mâl ve mâl-ı mefkûd ve cürm-ü cinâyet Ve sâir bâd-ı hevâsı kadîmde vakf-ı şerîfe mu'ayyed ve râcih olub vakf olmayub zabt oluna gelmiş İken hala hilâf-ı aded ve kanûn sancakbeyi vovodaları beytü'l-mâl eminleri mâl-ı vakıf Zâbitlerin na-vech rencide idüb vakıf toprağından yave ve cizye-yi yave ve kaçgun mutavattın Vakıf re'âyası tutmadı deyü vakıf zâbitlerin ellerinden alub mâl-ı vakfa ziyâde gadri derler Min ba'd sancakbeyleri vovodaları beytü'l-mâl eminleri ve yaveciler ve gayrılarını vakfi mezkûr Rüsûm-u serbestine na-vech dahl etmeyüb mahsûl-u vakfa külli zarar-u ziyân müterettib olmamak için Emr-i şerîfim sadaka buyurulmak ricasına arz olundu deyü bildirmiş imdi evkâf-ı Selâtin min külli'l- vücuha serbestdir sancakbeyi adamları ve subaşıları ve yaveciler Ve ümenâ ve amal tapusun yaveciler ve cizye-i yave ve gayrılarını hilaf-ı adet ve kanûn Bi-vech bilâ-sebeb dahl ve tasarruf eylemedsin kat'an câiz değildir buyurdum ki hükm-ü şerîfim vardıkdaEvkâf-ı mezbûr kurâlarının vakfa âid ve râci' olan rüsûm serbestine evkâf-ı mezbûr..... zabt itdirüb ve tutulan yave ve cizye eğer re'âyâ elinde ve eğer gayrın ...Ola hâricden kimesneye ne vech ve bila-sebeb dahl ve ta'arruz itdirmeyesiz madam ki evkâf-ı Mezbûre reayasından birinin cürm-ü gâlizî sâbit ve zâhir olub celb-i siyâsete müstehak olub Hükm-ü kâdî lahak olub sebt-i sicil olunduktan sonra hâkim olunan birine celb-i siyâset idüb Ve harâc aldirmayub ve siyâset bedeli nesne aldirmayasız vakfa zarar müterettib olmaktan hazer idesiz Şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılâsız tahrîren fil-yevmi'l-sâni şehri zi'l-ka'de li-seneSemâne ve semânîn ve tis'a mi'e be-Makâm-ı Kostantiniyye. (**M. 21 Aralık 1579, Pazartesi**)

SAYFA 163-a

Mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâil ve'l-keîâm Dimitoka ve Ergene ve Eski-hisar ve Yenice ve Çirmen ve Köprü ve Hasköy ve Yenice-i Zağra ve Akçakızanlık Kâdîları zide fazlühum Kürekçi haced olmamak ihtimaliyle Bundan akdem taht-ı kazânuzda bedel akçesi ellişer akçe ihrâc eyledsin deyü emr-i şerîfim Gönderilmiş idi ve hâlâ donânma-yı hümâyûnlarımin kürekçi ihrâcî lâzım olmağın mu'accelen Taht-ı kazânuzda kürekçi ihrâcî olunmak emrim olmuşdır imdi buyurdum ki, hükm-ü Şerîfim ile dergâh-ı mu'allam çavuşlarından Mehmed nâm çavuşum vardıkda bir an ve bir saat ta'ahhur Ve tevakkuf itmeyüb akçe cem' eylediniz ise 900 akçe hesâbı üzere akçe kiyafet etdüğüKadar kürekçi dutub akçe cem' olmamış ise beher yigirmi hâneden bir nefer kürekçi ihrâc İdüb 900 akçe bedel-i akçelerin virüb bâkî kalan 100'er akçe harâcî cem' idüb Anunla dahi vefâ itdüğü kadar kürekçi dutub muaccelen tershane-i âmireme gönderüb Teslîm idesin kürekçi bulunmadı deyü emrime muhâlif akçe göndermekden begâyet ihtirâz İdesin şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın tahrîren fi yevmi'l-işrîn Min şehri Receb sene-Semâne ve Semânîn ve tis'a mi'e 988. (M. 31 Ağustos 1580, Çarşamba)

SAYFA 165-b

Mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâil ve'l-keîâm mezâhiri'l-şirâyî' ve'l-hükkâm Dimitoka ve Ergene ve Eski-hisar ve Zağra ve Yenice ve Çirmen kâdîları zide fazlihum tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; bundan akdem donânma-yı hümâyûn gemileri mühim için tekrâr taht-ı kazânuzda kürekçi ihrâc idesiz deyü Mehmed Çavuş ile emr-i şerîfim gönderilmiş idi hâliyâ kürekçi ihrâc olmağın mu'accelen bedel- akçeleri cem' olunup gönderilmek emrim olmuşdır imdi buyurdum ki; hükm-ü şerîfimle kıdvetü'l-emâsili ve'l-akrân dergâh-ı âlî çavuşlarından Seca nâm çavuşum vardık da bir an ve bir sa'at ta'ahhur ve tevakkuf itmeyüp neferden ferâgat idüp bedel-i akçesin mu'accelen cem' ve tahsîl idüp dergâh-ı mu'allâma getirüb teslîm eylesin avk-u te'hîr konulmakdan be-gâyet ihrâz

idesin şöyle bilesin alâmet-i şerîfeme i'timâd kılasın tahrîren fî'l-yevmi'r-râbi' şehri Rebi'ü'l-Evvel meşhûr 988. (**M. 19 Nisan 1580, Salı**)

SAYFA 166-a

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keîâm Çirmen Kâdîsı zide fazluhü tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; seyyidetü'l-muhazzerânü'l-halîleti'l zici'l-mestûrân rebi'ü'l-mercân? felekehü'l-melekât safiyyeti'l-saffât bâniyyeti'l-... meberrât sâhibetü'l-hayrâti ve'l-hasenâti'l-mahfûfatihî bi-sunûfu havâtifi'l-mülki'l-müste'ât hemşirem Sultan dâmet ismetuhânın evkâfi mütevellisi südde-i sa'âdetime mektûb gönderüp müşârun-ileyhânın taht-ı kazânda vâki' olan vakıf karyelerine kürek salınup ve ba'zı mevâcibler re'âyâsına dahl itdiklerini bildirdi imdi müşârun-ileyhânın vakıf karyesin sâkin olan re'âyâ tâ'ifesi tekâlif-i örfiyeden mu'âf ve müsellemler olmağ için mu'âf-nâme-yi hümâyûn virilmiştir buyurdum ki; mukaddemân virilan mu'âf-nâme-i hümâyûnum mücebince müşârun-ileyhânın vakıf karyeleri re'âyâsına ol vecihle hıdmet-i tekâlif itdirmeyüp fermân-ı şerîfime muğâyir kimesneye dahl itdirmeyesin şöyle bilesin alâmeti şerîfime i'timâd kılasın tahrîren fî evâhir-i Zi'l-Hiccesitte ve semâne ve tis'a mi'e. (**M. 22 Şubat 1579**)

SAYFA 167-ab

Emirü'l-ümerâi'l-kirâm kebirü'l-küberâi'l-fehhâm zü'l-kadr ve'l-ihtirâm sâhibü'l-izzî ve'l-ihtişâm el-muhtass bi-mezid-i inâyeti'l-meliki'l-alâm Vilâyet-i Rumeli tarafında olan beylerbeyi dâme ikbâlehum mefâhirü'l-ümerâi'l-kirâm râci'ü'l-küberâi'l-fehhâm zü'l-kadr ve'l-ihtirâm el-muhtass bi-mezid-i inâyeti'l-meliki'l-alâm vilâyet-i mezbûrede vâki' olan beyler dâme izzihum ve mefâhirü'l-kuzâtu ve'l-hükkâm ma'deni'l-fezâili ve'l-keîâm evliye-i mezbûrede vâki' olan kâdîlar zide fezâilihum Tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; hâliyâ azîmü'l-ülemâi'l-müte'hayyirîn akzâü'l-füzelâi'l-müteberrin nişâni'l-müşkilâti'd-din miftâh-u

rumûzu'd-dekâik-i misbâh künûzü'l-hallâki'l-mü'eyyid bi-inâyeti'l-meliki'l-mennân Rumeli kâdfaskeri Abdurrahman zide fezâilihû tarafından arz olındıkim, taht-ı hükümetimizde müşârun-ileyhe âid ve râci' rûsûm-u hakk ve nikâh ve hücec siz kâdîlar size dahl itmeyüp mumâ-ileyh cânibinden ta'yînolan kassâm-ı askeriye zabt-u tasarruf itdirmeyüp nizâ' idermiş siz imdi buyurdumki; sefer-i hümâyûna esfer iken tekâ'üd idüp sonradan râ'iyet yazılmış olmiya askerimdir ve yahut kullarım ve câriyelerim mâdâmki askerinin taht-ı nikâhındadır ba'de'l- i'tikâd anlar dahi askeridir ve kuzât ve müderrisîn ve meşihat ve tevliyet ve nezâret ve hitâbet ve imâmet ve cibâyet ve cüzhânlık ciheti yevmiyeleri bir akçe ve iki akçe ve üç akçe olsun ehl-i berât oldıkları ecilden hâliyâ askerîdir ve nim akçe ve tesbîh ve mü'ezzinlik ve gayri veilâyet kâdîlarımındır ve evlâdından bir derece kimesneye râ'iyet kayd olunmuş olmaya askerîdir ve şol râ'iyet kızıkim sipâhiye nikâh olunmuş ola mâdâmki sipâhinin taht-ı nikâhında ola askerîdir ve şol sipâhi kızı ki şehürlüye varırsa resm-i askerîdir hayr kısmetin vâki' olan hücec-i sicil ve itâk-nâme kitâbet-nâme kâdfasker kasâmsınıdır eğer kassâm ve aherisi mevcûd olmazsa kâdî rûsûmun alup kassâmsa teslîm ideler elân ma'mûlun-bihâ olan kânûn mukarrer bu dürlü daoğancısı elinde berât-ı hümâyûnu olan askerîdir ve şimdi kethudâları ellerinde berâtı olmağla askerîdir ve umûmen voynuk (silik) akıncı ve yâyâ ve müsellemler ki kalîl ve kesîr resm hâsıl ola askerîdir ve cânbâz ve mu'âf olan yüzün askerîdir ve mutlakâ eşkinci askerîdir ve çeltikçiler ki, berât ile olan ve yahud defterdâr tezkiresi ile olan askerîdir ve külliân avârizdan mu'âf olanlar haliyâ askerîdir ve köreciler ve haymâneler kim kimesneye râ'iyet kayd olunmuş olmaya askerîdir ve bilâ ta'yîn cehd-i tasarruf indinde ellerinde berât ola askerîdir ve sipâhizâde olup ellerinde berâtı yokdur vilâyet kâdîlara nizâ' iderlerimiş imdi, kimesneye râ'iyet kayd olunmuş olmiya anlar dahi askerîdir ve câriye ve kûl olanlar sipâhizâde azâd itmiş ola askerîdir şol râ'iyet (silik) kim sipâhi nikâhında ola askerîdir ve fevt olıcak avrat dül kalup eğer şehrlükızı ki resm-i kısmet nikâhı askerîdir ol ecilde buyurdum ki; hükm-ü şerîfim varıcak min ba'd taht-ı hükümetinüzde vâki' olan rûsûm-ı kısmet kânûn-ı mukarrer üzere mûmâ-ileyh râci'dir kat'â bi nesne ki cânibinüzden ta'rruz olunmaya mûmâ-ileyhin kassâm alup zabt iyleye kassâm ve yâhud ademisi hâzır iken kimesne ta'arruz itmeye kassâma göre vechen min küll'l-vücûh dahl olunmaya müşârun-ileyhe âid olan mahsûlü zabt ve kabz ide şöyleki, mûmâ-ileyhe âid ve râci' rûsûmı şimdiye değın

sizin nâ'iblerinüz tarafından dahl olup nesne almış ise sizki beylerbeyleri ve sancâkbeylerisiz dakika ve te'hîr itmeyüp ba'de's-sübût alıviresiz hükm-ü şerîfime varan ademlere zabt iddiresüz siz şöyleki, müşârun-ileyhe âid rüsûma dahl olındığı istimâ' olına gadrinüz makbûl olmak ihtimâl yokdur müceb-i itâb olursuz şöyle bileler alâmet-i şerîfime i'timâd kılasız.

SAYFA 170-a

Mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâil ve'l-keâm Çirmen ve Uzunca Ova ve Has Köy ve Zağre-i Atik ve Zağre-i Cedid ve Yanbolu ve Nevâhi-i Yanbolu ve Akçakızanlık ve Yenice-i Kızıl Ağaç ve Pınar Hisarı ve Karin-Abad ve Ahbolu ve Kırk Kilise ve Aydos ve Vidin kâdîları zide fazlihüm tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; her birinüzün taht-ı kazânuzda vâki' olan celeblerin üzerlerine takdîr olunan bahâr koyunlarından eğer mevsim koyunlarıdır eğer sene-i güzîştede uhdelerinde bâkî kalan koyundur bi-kusûr velâ kusûr sütte-i sa'âdetimde evvelâ celeb defterde mücebince mâh-ı Rebi'ül-Ahiri'in yigirmisine değin mahmiye-i mezbûre kâdîlarına teslîm olunması lâzım ve mühim olmağın buyurdumki; Anadolu Çavuşlarından Hüseyin Çavuş hükm-ü şerîfime vüsûl bulduk da bir an ve bir sa'ât te'hîr ve terâhi itmeyüp her birinüz bi'z-zât makeyyed olup taht-ı kazâlarınuzda vâki' olan celeblerin üzerlerine takdîr olunan eğer mevsim koyunlarıdır ve eğer sene-i güzîştede uhdelerinde bâkî kalan koyundur mu'accelen ihrâç itdirüp yarar sürücülerdir deruhde kâdîlarınuzda eğer matrabâz itdirüp defteri imzâlayup ve mühürleyüp yara nâ'iblerinüz ile celeblerin koyunları ile ma'an sütte-i sa'âdetimde olan koyun eminine teslîm itdüresiz ki celeblerin koyunları anâ göre taleb olına ve kâdîlıklarınızda eğer matrabâz elindedir ve eğer sâyir yerededir ne mikdâr bıçağa yarar koyun var ise hâriçden bir koyun aldirmayup sürücülere her birinüz taht-ı kazânuzda olan sürücülerünüze muhkem tenbîh eylesiz ... mikdârda bahar koyunu götürüp kesr üzere götürmekden hazer eylesiz kâdîlıklarınızda aslâ bahar ve kurucak ve sağ mal koyununuz bagarlatmayup gice boğatlatasız şöyleki, kâdîlıklarınızın bahar ve kurucak ve koyununu boğazlandığı istimâ' olına neticesi yine â'id olur ve sürücüler koyun yerine celeblerin koyun bedel akçesin alıvirmeden

hazer idüp koyun alıviresin ve hâlâ mahrûse-i mezbûrede etin narh-ı sâbık üzere olup velâyetinüz koyun iki bahasından ziyâde bahâya kalkup sürücüler ve kssâblar ziyâde etdikleri ecilden vazifelinizde bahar ve kurucak ve koyununu üç devrede kuzulamış koyunu otuzar akçeye ve iki kuzulamış koyunu yigirmi altısı akçeye ve yetişik koyunu yigirmişer akçeye sürücüler alıversin ziyâde bahâya alı virmeden hazer idesiz fi'l-cümle mahmiye-i mezbûrede et bâbında müzâyefe olmanki sebebi sizin ihmâlinizden oldığı ma'lûm olmağın bu zmân sâ'ir zamâna kıyâs itmeyüp şöyleki, bu bâbda kimesneye mu'âvin ve müzâhir olup ... yahud ... deyü defterde bâ-kayd etdirilesiz sonra defeteriniz südde-i sa'âdetimde olan celeb defteri ile mukâbele oldukda koyunlar kise üzere gele ve yahud târîh-i mezkûredeki gibi gelmeyüp geç gele aslâ bir vechile gadrinüz makbûl olmayup azl-i ebeden olmanız mukarrerdir şöyle bilesiz alâmet-i şerîfime i'timâd kılasız (olasız) tahrîren fi evâil-i Rebî'ül-ahîr min şehr-i li-sene semân ve semânîn tis'â mi'e. (M. 20 Mayıs 1580)

SAYFA 180-a

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm Gelibolu mukâta'ası müfettişi zide fazlihu kıdveti'l-emâsili ve'l-akrân nâzır Ali zide kadrihu tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; hâliya livâ-yı mezbûrda Ruscuk ve İncek kâdîliklerinde vâki' olan beytü'l-mâl-ı hâssa ve mevkûfat mukâbelelerine ber-vech-i iltizâm emîn olan Hatib nâm kimesne kapuma adam gönderüp tahvîlim içinde sâbikan mord kethudâ hâssaları olup havâs-ı hümâyûna ilhâk olınan kirânın mîrîye â'id ve râci' olan mahsûllerin iltizâm mûcebince zabt ve kabz eylemek istedikce ba'zı doğancı sipâhi tâ'ifesi mîrî toprağından oturup vâki' olan öşürlerin mîrîye için virip edâ iderler iken mezkûr doğancı ve sipâhiler vâki' olan öşür-i mîrî doğancı ... virirüz deyü mîrîye â'id ve râci' olan öşürlerin virmekde ta'llül ve inâd idenler çokdur deyü bildirdi imdi buyurdumki, hükm-ü şerîfim vardıkda mezkûrlar mültezim-i mezbûr ile ... göresiz fi'l-vâki' zikr olınan kirâ mültezim-i mezbûrun iltizâmına dâhil olup zeyli öşürlerin muktezâ-yı şer' üzere mîrî için taleb olındıkda virmeyüp ta'llül eyledikleri bi-hasbi's-şer' sâbit ve zâhir olmuştur mîrîye â'id ve râci' olan öşürlerin mîrî için zabt itdüresiz ta'allül ve inâd itdimeyesiz şöyle bilesiz

alâmet-i şerîfime i'timâd kılasız tahrîren fî'l-yevmi'l-hâdi Cemâzi'l-Evvel semâne ve semânin ve tis'a mi'e be-Makâm-ı Kostantiniyye. (**M. 14 Haziran 1580, Salı**)

SAYFA 180-b

Mefâhirü'l-kuzâtü ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâil ve'l-keâm Vilâyet-i Rumeli kâdîları zide fazlihu tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; hâliya mahrûse-i İstanbul'da vâki olan merhûm ve mağfürun-leh Sultan Süleyman Hân tâb-sarâh İmâret Evkâfi mütevellisi kapuma arz gönderüp evkâf-ı mezbûr re'âyâsı avâriz dîvânından mâ'adâ cem'-i tekâlif-i örfiyeden mu'âf ve müselleme olduğu üzere serbest-nâmeleri ve mu'âf-nâmeleri var emr-i şerîfleri mevcûd iken vilâyet kâdîları ta'llül eyleyüp emirlerin icmâl üzeredir tekâlif efrâd bi'z-zikr olmamıştır deyü re'âyâyı rencide itmekden hâli olmamakla nicesi pârekende olup mâ'adâsın dâhi emr-i şerîf ricâsıyla der-i devlete gelüp ahvâlleri arz olunmasın ricâ eylemeğin avâriz-ı dîvâniyeden ma'ada arpa ve otlak ve arpa ve buğday ve alef ve erzen üstübi ve sâ'ir tekâlifden mu'âf olup evkâf-ı mezbûr re'âyâsın rencide kılmayalar eğer bir tarikle hilâfen temessük dâhi ibrâz iderlerse amel olunmaya bir evkâf-ı selâtin min cem'î'l-vücûh serbest olmak kânûn-ı kadîmdir deyü hükm-ü hümâyûnum evkâf-ı mezbûr zâbitleri ellerinde ibkâ idesiz deyü emr-i hümâyûn sadaka buyurulmak ricâsıyla arz olındı deyü bildirmiş imdi evkâf-ı selâtin zikr olunan tekâlifden min külli'l-vücûh serbestdir aherden kimesne dahl ve ta'arruz itmek kat'â câ'iz değildir ve rızâ-yı şerîfim yokdur buyurdumki, hükm-ü şerîfim vardıkda min ba'd evkâf-ı mezbûr re'âyâsın hilâf-ı emr kimesne rencide itdirmeyesiz ve zikr olunan tekâlifden ... teklîf itdirmeyesiz meğer ki, evkâf-ı mezbûr re'âyâsından birinin cürm-ü galizi sâdir ola evvel takdîrce hükm-ü kâdî el-hak olındıktan sonra celb-i siyâset olunmak ve hârice elletmemek ve siyâset bedeli nesne alınmak kânûndur kânûn-ı kadîme muhâlif kimesne iş itdirmeyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız tahrîren fî'l-yevmî's-sâlis ve'l-ısrîn ve şehir-i Rebi'ü'l-Evvel sene semâne ve semânin ve tis'a mi'e be-Makâm-ı Kostantiniyye. (**M. Mayıs Mayıs 1580, Pazar**)

SAYFA 181-a

Mefâhirü'l-ümerâi'l-kirâm mezâhirül-keberâil-fehhâm zü'l-kadr ve'l-ihtirâm el-muhtassu bi-mezid-i inâyeti'l meliki'l-a'lâm vilâyet-i RumeliSancâğı beyleri zide izzetihum mefâhirü'l-kuzâtü ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâili ve'l-keâm vilâyet-i mezbûr kâdîları zide fazlihüm tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki; hâliyâ Çirmen Kazâ'sına tâbi' Kocabaş Karye'de sâkin Oruç Kâdî nâm kimesne dergâh-ı mu'allâma gelüp biz defter-i hâkânîde müşeyyed yazılı celeb tâ'ifesinden olup defterde üzeri takrîr olunan zahire ve bahâr koyunları her yıl mahrûse-i İstanbul'a getürüp teslîm idüp hıdmetim mukâbelesinde avâriz-ı dîvânîye ve tekâlîf-i örfiyeden mu'âf ve müsellemler iken avâriz ve kürekci ve nüzul vâki' olduğu zamânda hilâf-ı emr avâriz ve kürekci ve nüzul teklîf iderler ve ben ... mahrûsedan koyun ve sığır ve sâ'ir davâr getürerek yollarda harâciler ve sancâkbeyi adâmları ve voyvodalar ve subaşları ve ümenâlar ve yaveciler ve sâ'ir iş erleri yanlarımızda olan çobanlarımızdan bir bir ve bir akçe gönderüp oturduğumuz için hilâf-ı emr bizden ekün ve kışlâk ve yaylak ve deşt-i bâni deyü hak taleb idüp etlerimizi ulâğa aldırup kendü hıdmetlerine istihdâm idüp ve sâ'ir bunun emsâli zulm-u ta'addi iderler ve kânûn üzere bu ihrâcına müstahak değil iken benden ve çobanlarımızdan dahi yük harâcı deyü külli akçemiz aldıklarında hâs eminleri ve âmileri koyunlarımız için mürd olan çobanlarıdır deyü hilâf-ı emr tekâlîf akçemiz alurlar ve zahîre ve bahâr koyunlarımız için ba'zıları dağlarda kalup yave âmilelerinin ellerinde bulun yemin ile alâmetlerin gösterüp varup koyunlarımız taleb itdüğümüzde hilâf-ı emr bizden şâhid taleb eyleyüp virmezler ba'zı kimesneler benden ve çobanlarımdan hilâf-ı emr kefil taleb idüp külli akçemiz alurlar ve koyun satun almağa varduğumuzda kifâyet kadarı koyun almağa komayup matrabâzlar aldırırlar ve koyun alduğumuz kimesneler şirret ve şekâvet idüpüzlerinde karındâşların ve adâmların gönderüp girü koyunların cebren elimizden alup nice nesnelere iftirâ idüp ve cem' itdüğümüz koyunlardan ba'zı avân tâ'ifesi bâc taleb iderler ve resm-i ganem cem'ine gelen kullar resm-i ganemiz kânûn üzere almayup ziyâde alurlar ve Boğdan ve Eflak'dan gelen koyunlarımızdan dahi hak alurlar ve zirâ'at ve harâset idüp hâsıl eyledüğümüz terekenin öşrünü kânûn üzere almayup ziyâde alurlar ve aldıkların dahi üzerimizde bırakup sonra gelüp ... ziyâde akçemiz alurlar sancâkbeyi ve subaşları ve voyvodalar

sancâğımızda koyun cem‘ eylediniz deyü koyun başına bir akçe alurlar ve kâdılar hüccet virmelü oldıkda üçer dörder yüz akçemiz alurlar ve çıkışdırun iki eğri ok ve yay ve şiş dokundurun dokunursuz deyü hilâf-ı emr rencide iderler ve ... tâ‘ifesi evlerimiz basup ve çobanlarımız dövüp celb ve ahz-u mâl için envâ‘-i zulm ve ta‘addi iderler ve koyunlarımız birkaç gün hasta oldukda kadîmi sularımıza varıldıkda ba‘zı yeniçeri ehli karye-i ile mâni‘ olurlar ve ba‘zı voyvodolar ve eminler ve iş erleri kırbâc ve kuzu bâc deyü bâc alurlar imdi buyurdumki; hükm-ü şerîfim vardıkda göresiz mezkûr celeb tâ‘ifesinden olup her yıl üzerine takdîr olunan koyunların İstanbul’a götürüp koyun eminine teslim idüp hıdmetde kusûru yoğiken hilâf-ı emr avâriz ve kürekci ve nüzul teklîf itdirmeyesiz ve kendüden ve çobanlarından harâcı alınmak icâb itmez iken hilâf-ı kânûn yük harâcı taleb itdirmeyesiz ve sancâkbeyi adamları ve subâşılar toprağında oturdunuz deyü kışlâk ve yaylâk ve deşt-i bâni deyü akçe talebi derlerse itdirmeyesiz ve yeniçeriler ve gayrıları bâr-girlerin ulâğına alup ve kendülerin hıdmetlerine istihdâm itdirüp ... zulm-ü cürümler ve ta‘addi iderlerse itdirmeyesiz ve kefâlet tarîkle akçelerin aldirmayasız ve koyun cem‘ine vardıklarında kifâyet mikdârı koyun almayınca aherden matrabâzlar koyun aldirmayup ve koyun cem‘ine kendülerle varan oğlanlar her yere havâss-ı hümâyûn eminleri ve âmileri nâ-vech-i mâni‘ talebi derlerse itdirmeyesiz ve celb-i mâl için ba‘zı iftirâ idüp kimi da‘vâcı kimi şâhid olup ve ba‘zıları kırk akçe virdik ve yâhûd dinimize veyâ ağzımıza şetm eyledin deyü şâhidizdir elli akçe taleb itdirmeyesiz ve âdet-i ağnâm cem‘ine varan kullarımla müvacehe idüp April evvelinden bir ve ellerinde mevcûd bulunan koyunların kayd-ı defter idüp zâhir olan koyunlarından kânûn üzere elli koyuna bir akçe hesâbı üzere resm-i ganemleri ve her üçyüz koyundan beş akçe hesâbı üzere resm-i ağılların aldırıp ziyâde aldirmayasız ve Boğdan ve Eflakûdan alınan koyunlarından koyun hakkın talebi derlerse itdirmeyesiz ve zirâ‘at ve hirâset idüp hâsıl eyledikleri terekelerinin öşrûn muktezâ-yı şer‘ ve kânûn üzere on kilede bir kile öşr aldırıp ziyâde terekelerin ve akçelerin aldirmayasız ve resm-havânelerin kânûn-u defter mücebince aldırıp çıkışdırun iki eğri ok ve yay ve şiş dokunursuz deyü hilâf-ı emr rencide iderler getirürsüz deyü mücerred taleb-i mâl için nâ-vech ta‘addi iderlerse men‘-ü def‘ itdüresiz ve koyunları hasta oldukda havânelerine vardıklarında yeniçeriler ve gayrıları mâni‘ oldukları vâki‘ ise men‘ idesiz voyvodolar ve eminleri

kır-bâc ve kuzu bâcı taleb idüp iskeleden koyun geçirdüklerinde dâhi keci hakkı taleb idüpta‘addi eyledikleri vâki‘ ise anı dâhi men‘-ü def‘ idüp ve bunlar hıdmetinde iken evlerine ba‘zı kimesneler konup müft ve meccanen benim dimeklerin koyun ve kuzuların araba ve samânların ve otlak ve me‘kûlatların alup zulm ve ta‘addi eyledikleri vâki‘ ise men‘-ü def‘ idüp kimesneye hilâf-ı şer‘-i şerîf nâ-vech ve bilâ sebep iş itdirmeyesiz memnû‘ olmayanları yazup kapuma arz eyleyesiz şöyle (bilesiz) alâmet-i şerîfe i‘timâd kılasız tahrîren fî'l-yevmi'-sâmi ve'l-ışrîn Rebi‘ül-Evvel min semâne ve sâmin ve tis‘a mi’e be-Makâm-ı Kostantiniyye. (**M. 13 Mayıs 1580, Cuma**)

SAYFA 182ab-183-a

Çirmen vilâyeti keferesinin sene-i seb‘a ve semânin ve tis‘a mi’e Cemâzi’l-Ahiri’nin dokuzunda vâki‘ olan Ağustos evvelinden sene-i semâne ve semânin ve tis‘a mi’e Cemâzi’l-Ahiri’nin yigirmi beşinde vâki‘ olan Ağustos evveline gelince vâcib olan harâcları cem‘ olunmak lâzım olmağın silahdârlarım cemâ‘atinden ikiyüz onyedinci bölükde yevmî onüç akçe ulûfeye mutasarrıf olan Osman Çerkesî emin ve sağ ulûfeciler cemâ‘atinden sekseninci bölükde yevmî ondört akçe ulûfeye mutasarrıf olan Mehmed Sıdık kâtib ta‘yîn olup sene-i güzıştede cem‘ olına cizye defterleri mezbûr- lara virilüb irsâl olındı imdi buyurdumki; hükm-ü şerîfimle vardıklarında vilâyet-i mezbûr da olan harâc-güzâr keferenin harâcilere virilan nişânlu defter mûcebince evvel Yörük kâdîları ma‘rîfetiyle mahkemede aldırup ve ellerine virilan defter gibi kendüler dahi mustakîl defter ideler ve kâdîlar dahi kendü câniblerinden ideler tamâm olcak kâdîlar yazduğı defteri harâciler defteri ile mukâbele ve tashîh eyledikten sonra imzâlayup ve mühürleyüp kapuma göndereler şöyleki, nâ’ib imzâsıyla gele makbûl olmayup azillerine sebep olur ve defter mûcebince kefereden asl-ı cizyeden gayrı üçer akçe dâhi alup bir akçesin kânûn üzere hazâne-i âmirem içün zabt idüp bâkî kalan iki akçenin bir akçesin emin ve bir akçesin kâtib olan kullarım alup mutasarrıf olalar mezbûrân kullarım işbu sene sene-i semâne ve semânin ve tis‘a mi’e Recebi’nin evvelinden üç ay va‘de verildi gerekdirkim cem‘ olunan harâcakçesin va‘delerinden getirüp hazâne-i âmireme teslîm eyleyeler ve ...

sancâkbeyi ve âdamları subâşıları ve erbâb-ı timâr ve yerlerine duran âdamları harâc cem‘ eylemek için kefere ihzâr eylemeğe varan harâclar gereği gibi mu‘âvenet iderler ammâ bu bahâne ile re‘âyâdan akçe ve ağırlık eylemeyeler ve aldirmayalar ve cem‘ olunan harâc akçesinden kalb ve yaramaz akçe bulunup tâblanmak lâzım olursa harâclara ve âdamlarına tâbladdırmayup kâdî huzûrunda ehl olanlar tâblandırıp sahîh akçe alalar ammâ bu bahâne ile kefereden hilâf-ı emr akçe almayalar sizki kâdîlarsız sahîh bir vechile re‘âyânın emr-i şerîfime muhâlif cizye defterinden ziyâde akçeleri alınmağa rızâ-yı şerîfim yokdur. Re‘âyânın sıyâneti bâbında ve mâl-ı cizyeden bir akçe bel‘-ü telef olmayup adl-u hak üzere tahsîl tedârik itdürmede dakîka fevt eylemeyüp hakk-ı sarîha tâbi‘ olalar şöyleki; harâclara tâbi‘ olup emr-i şerîfime muhâlif re‘âyâdan akçe aldurasız azille halâs olmayup müstehak-ı akûbet olursuz ve sizki harâclarsız emr-i şerîfimen ziyâde akçe alasız ve akıcılarunuz aldırasız ve ta‘yîn olunan zamâna değin cizye akçesin cem‘ ve tahsîl idüp götürüp hazâne-i âmireme teslim eylesesiz şöyleki, hilâf-ı emr sâ’ir masrafa viresiz makbûl olmayup tazmîn itdirmek mukarrerdir bilmiş olasız ve ba‘zı kefere tâ’ifesi celâ-yı vatan itmekle zirâ‘at itdikleri yerlerini ve mutasarrıf oldukları bâşteniyelerin yeniçeri ve sipâhi ve gayr-ı tâ’ife ve ba‘zı kefere tasarruf idüp harâcî kullarım cizye cem‘ine vardıkda celâ-yı vatan iden kaferenin cizyelerin tasarruf idenlerden talep iylediklerinde inâd ve muhâlefet idüp virmezler imdi, bu makûle celâ-yı vatan iden kaferenin cizyelerin yerlerine tasarruf idenlerden eğer yeniçeri ve sipâhi ve mütesellim ve sâ’ir kimesnelerdir ve bi-kusûr talep ve mezkûrân harâclardan kabz ve zabt itdirüp mâlıma noksan gelmeden ziyâde hâzere idesiz inâd idüp virmeyanları isimleri ile iştihâdları ile ve sâkin oldukları ile mufassal yazup bildiresiz ve sizki kâdîlarsız ba‘zı kefere sâkin oldukları karyelerden kalkup etrâfda olan karyelerde mütemekkin olmağla cizye cem‘ine varan kullarım varup yerlerine götürmeğe ihmâl idüp size birkaç akçe virmekle kadîmden ... ver deyü ellerine arzlar virüp harâclar ... gelüp kadîmi ... cizyelerin almaduk deyü defterden ihrâc itmek isterler bu makûle âher karyelerde mütemekkin iden kefere istimâlet ile girü yerlerine götürmeğe sa‘-yi ikdâm idesiz şöyleki âher kurâda mütemekkin iken ... olmuşlardır deyü harâcî kullarıma arz ... mesûl ve mu‘afiyet olmanız mukarrerdir ve harâc tamâm olup akçesi hazâne-i âmireme gelmeli oldıkda vilâyet kâdîları mu‘âvenet idüp muhakkak ve muhâti olan yerlerden geçirmek için kifâyet mikdârı yarar âdamlar çıkarup harâc

akçesin ikât vechile bekletdürmelü ki, menâzilde ve merâhilde hâlel ve zarar oluşmaya **der-kenâr**: hiç vechile gadriniz makbûl olmayup ulûfenüz kat' olinmakdan halâs olmayup hakâret olmanız mukarrerdir bilmiş olasız ve harâc akçesin yeniçeri mihmânından mâ'adâ sâ'ir mutasarrıfa virmeyüp aynı ehl-i hazâne-i âmireme getirüp teslîm eylesesiz ve'l-ahiri vilâyet kâdîlarından biliniyor bilmiş olalar ve bu sene nev-yâftasıyla olup siz ki, vilâyet kâdîlarısız varan harâcî kullarım ma'rûfetiyle zü'emâ ve sipâhi ve gayr-ı zâbitlerin ispençe defterleri getirdilüp içinde mestûr ve mukayyed nev-yâftasıyla ale'l-esâmi karye yeni tahiyye kayd ve her birinin üzerlerine harâc vaz' idüp ve bî-kusûr cizyeleri alındıktan sonra asl-ı cizye defterinde harâc müstakil nev-yâfta defterin yazup cümle ne mikdâr hâne ve cizyeleri nekadâr akçe olursa deftere kayd idüp sûreti mahkemede hıfz (idüp ve bir sûreti imzâlayup) olup harâcî kullarımın ellerine viresiz ve arzlarunuzda dâhi kaç hâne nev-yâfta yazıldığı ve cizyeleri dâhi nekadâr akçe olduğu ta'yîn alına ki, tebdîl ve tağyîre zâvir olmayalar ve her karyenin dâhi harâcî kullarım müvâcahesinde şühûd-u udülle mordları sâbit oldıktan sonra istimâl ile ve şâhidler ile her kâdîlığın müradesi miskâl defter olup ve kaç hâne olduğu zeylinde yazılup imzâlanup anûn dâhi nev-yâfta defteri gibi bir sûreti mahkemede hıfz olup ve bir sûreti harâcî kullarıma virilüp mürde defterinin her defter varakına birer mühür urıla ki tebdîl olunmağa kâbiliyet olmaya gayrilere dâhi ne mikdâr merde sâbit olınmışdır aynı ile kayd siz ki kâdîlarısız mürd husûsunda dikkat ve ihtimâm idüp mücerred bir karyenin sipâhi ve zâbiti gelüp bu mikdâr merdleri vardır deyü şehâdet itmekle ihrâc olinmekden hazer idüp yerlü ve yutlu bî-garaz şâhidlü harâclar muvâcahesinde şehâdet itmeyince istimâ' olup mürde ihrâcından ve mürde nâmenizden keferre ihrâç eyletmekden ziyâde hazer idüp şöylekin yazılan nev-yâftaları sâbit olan mürdeler emr-i şerîfim mûcebince müstakil defter olinmayup ve her varaka mühür olmayup ve defterden ve arzdan ne mikdâr nev-yâfta yazılup ve mikdâr mürde sâbit olduğu yazılmağa azl ile konulmayup redd iddi olmanız ve siz ki, havâcelersiz şöyleki, kuzât imzâsıyla her kâdîlığın asl-ı cizye defter ve her varakı mühürlü ve zeylinde nev-yâfta ve mürdenin hâneleri ve cizye mukayyed ve müstakil nev-yâfta ve mürde defteri ve içinde nev-yâfta ve mürde hânesi mukayyed olan kâdî arzların getürmeyesiz kâdîya bir mikdâr akçe virüp imzâlu bir varak kâğıda lup cizye defterine istediğünüz kadar nev-yâfta yazup mürde çıkarasız götürdüğünüz defterler makbûl olmayup ulûfeniz kat'

olındıktan sonra itâb-u ikâb olunup mukayyedve mu'teber tekrâr yerinde teftîş olunmanız mukarrerdir bilmiş olasız anâ göre mukayyed olup emr-i şerîfime muhâlif iş itdürmeyesiz ve siz ki, kâdîlarsız işbu hüküm-ü şerîfimin sûretin mahkeme göresiz mahfûz kayd itdüresiz siz bu âher kazâyâ tebdîl olunup bir güne âher kâdî geldikde mûcebiyle amel eyledikten sonra ben henüz gelmemiş idim bu vechile emr-i şerîf vârid olduğundan haberdâr değilim deyü özr ve bahâne itmeyeler ve ba'zı kullarım bu defter ile kanâ'at itmeyüp iki üç defter dâhi satun alup birin cem' idüp akçesin deftereyn hazâne-i âmireme teslîm itmedin bir vilâyetin hazinesi cem'ine dâhi giderler imiş siz ki, vilâyet kâdîlarımsız teht-ı kazânuzda cizye cem'ine varan kullarım tamâm cizye cem' idüp kat'-ı alâka itdikden sonra harâcı cem' iden kullarıma eğer taht-ı kazânuzda kal'alar var ise yarar hisâr erleri koşup eğer kal'a yoğise müselleme tâ'ifesinden ve yarar âdamlarınız koşup ne gönderdiklerine ellerine arz virüp âsitâne-i sa'âdetime değin bile gelüp cizye akçesi teslîm itdireler sonra evvel gönderdiğiniz kimesnelerden teslîm itdüklerine hazâne-i âmirem defterdârları dâmen ma'an nişânlarıyla temessük taleb eyleyesiz şöyleki, bu husûsa harâci kullarım inâd ve muhâlefet eyleyeler esmâlarıyla arz eyleyesiz ki, haklarından geline ve sene semâne ve semânin ve tis'a mi'e vâcibinde vilâyet-i mezbûrenin nevyâftaları tahrîrine ebnâ-yı sipâhiyân Ferhad Bosna nâm kulum gönderilmiş idi tahrîr eylediği vilâyetlerin nevyâfta ve merdleri deftereyne henüz götürmekte merdleri defterden ihrâc olunmayup nevyâfta deftere kayd olunmadığı ecilden nevyâfta ve merdlerinin sûretleri yazılıp hazâne-i âmirem defterdârları dâmen mu'aliyehum nişânlarıyla nişânlup mezbûrân harâclar ile gönderüp nevyâfta defterinde mukayyed olan keferenin beşer akçe ziyâdesiyle cizye alındıktan sonra defter-i cedîde kayd eyleyüp ve mürdelerin dâhi hâlâ harâclara virilüp ve defterde mukayyed olmağın mezbûr harâclar cizyelerin aldırılmayup defter-i cedîde dâhi kayd idesiz ve İstanbul hazine-hanesinde kesilan puldan memâlik-i mahrûsemde tevzi' olunmak için bir bir pul sekizi bir akçe olmak üzere iki bin dört yüz akçalık pul gönderildi hesâb-ı mezbûr üzere taht-ı akzânuzda olan ehl-i sûka tevzi' ve akçesin cem'-ü tahsîl itdirüp harâclar ile ma'an gönderesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılâsız tahrîren fi'l-yevmi'l-aşere min Recebi'l-Mücerreb li-sene semâne ve semânin ve tis'a mi'e. (**M. 21 Aralık 1580, Pazar**)

IV. BÖLÜM

BELGELERİN DİPLOMATİK TAHLİLİ

1. DİPLOMATİK İLMİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Diplomatik, Grekçe’de *diploma* kelimesinden gelmektedir. *Diploma* Grekçe’de ikiye katlanmış kağıt Yunanca’da iki levha arasına yazılmış hukuk akdi, Latince’de tavsiyename, şehadetname ve imtiyaz anlamlarına gelmektedir.³²⁵ *Diplomatik* ise, hukuki ve idari bakımdan önem taşıyan resmi kayıt ve belgelerin içerik ve malzeme yönünden inceden inceye inceleyip tetkik eden bilim dalıdır.³²⁶ En önemli işlevi belgelerin sahit olup olmadığını incelemek olup bu yönüyle tarihe yardımcı bilimlerinde en önemlilerinden biridir.³²⁷

Diplomatik ilmi, pratik bir ihtiyaçtan olarak ortaya çıkmıştır.³²⁸ Ortaçağ Avrupa’sında uzun süren savaşlar sırasında kayıtların kaybolması sonucu sahte kayıtların ortaya çıkmasını engelleyebilmek için yazısız hukuku yazılı hukuka geçirmişlerdir. Ancak belgelerin titiz bir inceleme ile tetkik edilerek bilimsel yöntemlerin kullanılması ise 17 yüzyılda mümkün olmuştur.³²⁹ Diplomatik ilmini bilimsel yöntemle ele alan ve bu ilmin esaslarını belirleyen kısacası diplomatik ilminin kurucusu Fransız Benedictin tarikatı mensubu Dom Jean Mabillon’dur. Dom Jean Mabillon’un *De re diplomatica* adlı Latince kaleme aldığı eser de bu alanda yazılan ilk eserdir.³³⁰

³²⁵ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 3

³²⁶ *AnaBritannica*, 1994, c. 10, s. 186

³²⁷ Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2001, s. 12

³²⁸ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 4

³²⁹ *AnaBritannica*, s. 186

³³⁰ Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, İstanbul, 1992, s. 13

Diplomatik ilmi 18 yüzyılda İngiltere’de Madox, İtalya’da Maffei, Fransa’da Rene Prosper gibi yazarlar diplomatik ilminin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.³³¹ 19 yüzyıl ise diplomatik ilminde büyük gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Nitekim bu yüzyılda devlet ve kurum arşivlerinin oluşturulması belgelerin tashih edilmesi ve bu işlemlerin yapılabilmesi de eğitilmiş insanların yetiştirilmesi için Fransa’da Ecoles des Chartes ve Avusturya ve bunu takiben diğer Avrupa devletlerinde okullar açılmıştır.³³²

Diplomatik ilmi çeşitli maksatlarla kullanılan belgelerin yazılış şekil ve koşulları, kullanım alanları, içerdikleri unsurlar gibi konuları incelemektedir. Ancak diplomatik ilmi sadece bunları incelemekle kalmayıp, belgelerin hazırlanma şartları, kaleme alan kişi ve vasıfları, kaleme alındığı yer ve tarihi gibi konuları inceleyerek ve bunlara bağlı belgelerin özelliklerinde meydana gelen değişiklikleri de incelemektedir.³³³ Bu bakımdan belgenin karakter ve özelliklerinin delil olarak geçerli olabilmesi için şekil ve değer bakımından tarihi bir kaynak ile ilişkili ve uyum içerisinde olması gerekmektedir.³³⁴

2. OSMANLI’DA DİPLOMATİK İLMİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Osmanlı’da diplomatik ilmi Orta Asya Türk-İslam devletlerinden Samanoğulları, Gazneliler, özellikle de Karahanlılar, Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve İlhaneliler tarafından oluşturulan usul ve geleneklere dayanmaktaydı. Osmanlı kendinden önceki Türk-İslam devletlerinin yanı sıra Bizans başta olmak üzere diğer Avrupa devletlerinden de etkilenerek Osmanlı diplomatiğini büyük ölçüde geliştirmiştir.³³⁵

Osmanlılarda diplomatik çalışmalarının ilim olarak ortaya çıkması II. Meşrutiyetten sonra 1909’da Tarih-i Osmânî Encümen’in kurulması ve 1914’de

³³¹ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 4

³³² Gökbilgin, *Diplomatik İlmî* s. 14

³³³ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 4

³³⁴ Gökbilgin, *Diplomatik İlmî*, s. 14

³³⁵ Gökbilgin, *Diplomatik İlmî*, s. 15

Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası (TOEM) yayınlanması ile başlamıştır.³³⁶ Ancak Osmanlılarda *münşeat mecmuaları* denilen ve Osmanlı diplomatiğinin esaslarını içeren mecmualar ilmi maksatla toplanmayıp pratik ihtiyaçlardan meydana getirilmiş olsa da Osmanlı diplomatik ilmine ilişkin ilk bilgiler bu mecmualardan elde edilmektedir.³³⁷ Bu münşeat mecmualarıyla birlikte yine XIX yy. ortalarında kâtipler için pratik bilgiler içeren “*İnşa*” ve “*Kitâbet*” adlarıyla daha çok tanzimat sonrası değişen belgelerin şekillerini vermekte olan eserler neşr edilmiştir.³³⁸

Tayyib Gökbilgin’e göre; Osmanlı diplomatik ilmi *vesika* ve daha genel deyimle *evrak* terimleri üzerine dayanmaktadır. Köken itibariyle Arabça olan bu kelimelerden varak yaprak anlamında olup, *vesika* ise *vüsuktan* türeyen senet vazifesi gören güvenilir belge manasına gelmekte olup vesikanın çoğulu *vesaik*’tir. Bu yönüyle Osmanlı diplomatik ilmi denilince akla gelen ilk şey vesikadır belgedir. Vesika terimi tarihi kaynak hizmeti görebilecek nitelikteki latince dökümanın karşılığında kullanılmaktadır. Yani vesika diplomatik ilmi için incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken temel malzemedir.³³⁹

Osmanlı diplomatiği ile ilgili ilk ilmi çalışma Osmanlı’nın son vaka‘nüvisi Abdurrahman Şeref Bey’in TOEM’ de kaleme aldığı “*Evrakı-ı Atika ve Vesâik-ı Tarihiyemiz*” (I/1, İstanbul, 1328, 9-19) adlı makalesidir.³⁴⁰ Abdurrahman Şeref Bey bu makalesinde Osmanlı vesikaları için de çağdaş devletlerde olduğu gibi tasnif ve indeks esasına göre arşivleri oluşturulmalıdır. Ve bu arşivlerde araştırmacılar için fotokopi hizmeti sunularak araştırma imkânlarının geliştirilmesi üzerinde durmuştur.³⁴¹ Nihayet 1846 yılında Mustafa Reşid Paşa tarafından Babıali avlusunda Osmanlı’nın modern arşiv dairesi diyebileceğimiz Hazine-i Evrak binası yaptırılmıştır.³⁴²

³³⁶ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s.5

³³⁷ Kütükoğlu, *Diplomatika*, s. 5 ve bakınız, Münşeat Mecmualarının Osmanlı Diplomatiği açısından önemi ile ilgili daha geniş bilgi için Bekir Kütükoğlu, “Münşeat Mecmualarının Osmanlı Diplomatiği Bakımından Ehemmiyeti”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, (Bildiriler), İstanbul, 30 Nisan-2 Mayıs 1986, s. 169-176

³³⁸ Kütükoğlu, *Diplomatika*, s. 6

³³⁹ Gökbildin, *Diplomatik İlmî*, s. 15-16

³⁴⁰ Kütükoğlu, *Diplomatika*, s. 7

³⁴¹ Gökbilgin, *Diplomatik İlmî*, s. 16-17

³⁴² Gökbilgin, *aynı yer*

Osmanlı diplomatik kurallarını bir usûl çerçevesinde ele alıp tasnife tabi tutan ilk kişi Avusturyalı Friedrich Kraelitz ‘dir.³⁴³ Friedrich Kraelitz TOEM’ de neşrettiği ‘*İlk Osmanlı Padişahlarının İsdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar*’ adlı makalesi ile sahte belgelere dikkati çekmiştir.³⁴⁴ Yine ‘*XV. Yüz yılın İkinci Yarısında Türkçe Yazılmış Osmanlı Belgeleri*’ adlı eserinde ‘*Osmanlı Diplomatik İlimi Hakkında*’ başlıklı bir bölüm açarak³⁴⁵ ilk defa belgelerin şekil özelliklerini incelemiş; kullanılan kağıt, mürekkep ve yazı çeşitleri ile belgelerin dili, rükünleri ve özellikleri hakkında bazı tespitlerde bulunmuştur.³⁴⁶ Kraelitz Osmanlı vesikalarını laik ve dini olarak ikiye ayırmadan hüküm ve ahkam adı altında toplamaktadır. Bunların da birer *emir* ve *ferman* olduklarını bildirmektedir.³⁴⁷

Osmanlı diplomatiği üzerinde çalışan diğer bir ilim adamı da Macar Lajos Fekete’dir. Fekete Osmanlı vesikalarını Kraelitz’den farklı olarak dini ve laik olarak ikiye ayırmıştır.³⁴⁸ Mübahat Kütükoğlu, eserinde Fekete’nin tasnifini şu şekilde vermektedir.

1) Padişah tarafından isdar edilmiş olanlar

- a. Ferman
- b. Beret
- c. Ahidname
- d. Sulhname
- e. Nâme-i Hümâyûn
- f. Emirler
- g. Hükümler

2. Devlet ileri gelenleri ile Divân-ı Hümâyûn üyeleri tarafından çıkarılan belgeler

- a. Padişaha takdim edilen takrirler
- b. Sadrazam ve diğer yüksek rütbeli vazifelilerin mektupları
- c. Serdar gibi olağanüstü vazifelilerin mektupları

³⁴³ Gökbilgin, *Diplomatik İlimi*, s. 17-18

³⁴⁴ Kütükoğlu, *Diplomatika*, s. 8

³⁴⁵ Gökbilgin, *Diplomatik İlimi*, s. 18

³⁴⁶ Kütükoğlu, *Diplomatika*, s. 8

³⁴⁷ Gökbilgin, *Diplomatik İlimi*, s. 18

³⁴⁸ Gökbilgin, *Aynı yer*

d. Beylerbeyilerin mektupları

e. Beylerbeyilerin emirleri

f. Küçük dereceli vazifelilere ait belgeler; yol ve idam hükümleri, senetler

g. Alelade mektuplar

3. Resmi dairelerde kullanılan defter ve siciller
4. Arz-ı haller, rapor ve ihbar mektupları
5. Mektuplar
6. Kırım hanlarının emir, mektup ve diğer yazıları

Fekete'nin dini nitelikli olarak belgeleri tasnifi ise;

1. Şer'iyye Sicilleri
2. Kadıların verdikleri hüküm ve ilâmlar
3. Vakfiyeler
4. Fetvalar olarak ayırmıştır.

Fekete bu tasnifi ile daha sonra Osmanlı diplomatikası alanında çalışma yapacak olanlara da büyük ölçüde rehber olmuştur.³⁴⁹

Osmanlı diplomatikasına Polonyalı Ananiasz Zajanczkowski ve Jan Reichman adlı ilim adamları da katkı sağlamışlardır. ‘‘Osmanlı Türk Diplomatikası El Kitabı’’ adlı bir eser neşretmişlerdir. Bunlar da Osmanlı vesikalarını iki ayırmışlardır.

I. Yazı,

a) Name, b) Mektup, c) Kitab, d) Yazı, e) Biti, f) Hatt-ı Hümayûn, g) Tevki

II. Emirler

a) Ferman, b) Emir, c) Hüküm, d) Buyrultu (buyruldu), e) Berat, f) Yarlık³⁵⁰

Yine Romen tarihçisi M.Guboğlu da Osmanlı paleografyası ve diplomatikası konusunda neşrettiği eserde Osmanlı belgelerini şöyle tasnif etmiştir;

a) Name, b) Hüküm, c) Ferman, d) Hat, d) Berat, e) Emir, f) Nişan, g) Tevki olarak ayırmıştır.³⁵¹

³⁴⁹ Kütükoğlu, *Diplomatika*, s. 8-9

³⁵⁰ Kütükoğlu, *Diplomatika*, s. 9 ve Gökbilgin, *Diplomatik İlmî*, s. 20.

³⁵¹ Gökbilgin, *Diplomatik İlmî*, s. 20

Cumhuriyet döneminde de Osmanlı diplomatiği açısından kıymetli eserler veren yazarlarımız olmuştur. Bunlar içerisinde M. Tayyib Gökbilgin önde gelmektedir. Çünkü Osmanlı Diplomatikasını araştırmakla kalmamış, diplomatiğin üniversitede müstakil bir ders olarak okutulması da ilk defa onun sayesinde olmuştur. Yine bu anlam da İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Tuğra ve Pençelerle Ferman ve Buyruklara Dair” Halil İnalçık, “Şikayet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar” Nejat Göyünç, “Ruus Defterleri” Halil Sahillioğlu, “Ruznamçe” Mehmet İpşirli, “İlmiye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formları” ile İlber Ortaylı’nın “Osmanlı Kançılıyasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasında Bazı Yönler” ve Mübahat Kütükoğlu “Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)” gibi eserler bu anlamda önemli eserlerdir.³⁵²

Yukarıda genel olarak tasnifi verilen belgelerin hepsini burada açıklamak çalışmamızın kapsamını aştığı için değinilmeyecektir. Burada çalışmamıza konu olan vesikalar hangileriye onlar hakkında kısaca bilgiler verilip asıl olarak bu belgeler ışığında merkez ile taşra arasındaki diplomatik ilişkiye konu olan meseleleri incelemeye çalışacağız.

Çalışmamıza konu olan vesikalar padişaha ait vesikalardan ferman ve berat oluşturmaktadır.

2.1. FERMAN

Ferman padişah emri demek olup Dîvân-ı Hümâyûn veya Paşakapısı’ndaki dîvânlarda alınan kararlara uygun olarak yazılan ve üzerinde tuğra bulunan vesikalardır.³⁵³ Fermanlar divanî ve divanî kırması denilen hat ile yazılırdı.³⁵⁴ Ferman kelimesi vesikalarda tek başına kullanılmazdı. Mübahat Kütükoğlu eserinde ferman kelimesini şu kalıplar ile birlikte kullanıldığını belirtmiştir;

Padişaha ait olduğunu ifade eden

Fermân-ı hümâyûn,³⁵⁵ fermân-ı âlişân, fermân-ı padişâhî, fermân-ı şerîf

İtibarının yüksek olduğunu gösteren

³⁵² Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 12

³⁵³ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 80

³⁵⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1988, s. 279

³⁵⁵ ÇŞS, s. 8

fermân-ı celilü'l-kadr

Mutluluk ve müjde ifade eden

fermân-ı sa'âdet-unvan, fermân-ı beşâret-unvan ve darende-i ferman-ı hümâyûnu- sa'âdet makrûn³⁵⁶

Şeref verdiği ifade eden

fermân-ı şeref- iktirân

Mutlaka uyulması gereken emri ifade eden

fermân-ı vâcibü'l-izân,³⁵⁷ fermân-ı vâcibü'l-ımtisâl

Dünyanın itaat ettiği bir emri ifade eden

fermân-ı cihan-mutâ

Güçlü bir itibarı olduğunu ifade eden

fermân-ı kadr-ı tûvân

Tatbikine karşı çıkılamayacak olan

fermân-ı kazâ-cereyân gibi kalıp ifadelerle birlikte kullanılırdı.

Fermanla eş anlamlı olarak da emir ve hüküm kelimeleri de

Emr-i şerîf, emr-i hümâyûn,³⁵⁸ emr-i padişâhî, emr-i şerîf-i vâcibü'l-ittibâ³⁵⁹, hüküm-ü şerîf ve hüküm-ü cihân-mutâ, hüküm-ü hümâyûn³⁶⁰ gibi kalıplar kullanılmaktadır. Çalışmamıza konu vesikalarda da en çok hüküm-ü şerîf, hüküm-ü hümâyûn, emr-i şerîf şeklindeki terkipler kullanılmıştır.

Fermanlar yazılış sebebi olarak re'sen ya da müracaat üzerine kaleme alınırdı. Ve yine fermanlar menşe'lerine göre askeri siyasi ve asayişle ilgili meselelerle ilgili olmak üzere dîvândan, mali işlerle ilgili olarak defterdar buyruldu ile maliyeden ve adliye ile ilgili konularda kadiasker buyruldu ile yazılmak esastı.³⁶¹

Fermanlar kaleme alınmazdan evvel fermana konu olacak mesele padişaha sözlü ya da yazılı olarak arz edilirdi. Fermana padişahın kendi hatt-ı hümâyûnu ile telhise yazdığı emir doğrultusunda kaleme alınırdı. Eğer mesele dîvânda görüşülüp karara bağlanması halinde arz üzerine *buyruldu* kelimesi eklenmek suretiyle ya da ne

³⁵⁶ ÇŞS, s. 105

³⁵⁷ ÇŞS, s. 23

³⁵⁸ ÇŞS, s. 126 ve 180

³⁵⁹ ÇŞS, s. 126

³⁶⁰ ÇŞS, s. 124 ve 180

³⁶¹ Fermanın yazılış sebebi, menşei ve hazırlanış safhasıyla ilgili daha geniş bilgi için bakınız: Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 116-122

şartla verildiğine dair kısa bir izah ilave edilirdi. Ya da fermana esas olacak buyruldu *beyaza çekilerek* yazılırdı. Bu aşamada fermanın kaleme alınmasında konu arzı ile ilgili ise nişancı eğer divanda alınan karar dikkat ve ehemmiyet arz ediyorsa reisülkükâb tarafından hazırlanırdı.³⁶²

Osmanlı diplomatikasında önemli bir yer tutan fermanların kendine has bazı özellikleri vardır ki, bunlara rükün ve şartları denmektedir. Bir vesikanın ferman olup olmadığının göstergesi olan rükünler şunlardır.

- 1) Ferman kelimesi mutlaka kullanılması,
- 2) Fermanın gönderildiği kişiye lââyık duâ ve senânın yazılması,
- 3) Fermanın gönderilmesine sebep olan olayın yazılması,
- 4) Fermanı gönderenin isteğini belirtmesi,
- 5) İsteğin yerine getirilmesinin emr edilmesi,
- 6) Gerekenin yapılması için duâ ile son vermek.³⁶³

Fermanın şartları ise;

1. Tuğra,
2. Padişaha yakışan ifade,
3. Gönderilenin rütbesine riâyet,
4. Gönderilenin isminin yazılmasından önce *kıdvetü'l- kuzât, Akzâ kuzâtü'l müslimîn, kıdvetü'l ümerâi ve'l-kirâm* gibi *senâda*; isminden sonra ise *zîde fazlühû, zîde ilmühû ve edâmallahü te'âlâ iclâlehû* gibi mevkiine uygun bir duâda bulunulması,
5. Fermanın yazılış sebebinin belirtilmesi fermanın şartlarını oluşturmaktadır.³⁶⁴

3.1. Davet

Vesikalarda davet yazıldığı belgenin üst kısmında yer alırdı. Osmanlı diplomatik dilinde bu rükne *tahmid* ve *temcid* adı verilmektedir. Genel konularla ilgili vesikalarda daha kısa ve basit bir formül olan *hû* ve *hiive* şeklinde Allah'ı zikir

³⁶² Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 116-117

³⁶³ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 100

³⁶⁴ Bekir Kütükoğlu, *a.g.m.*, 173

ifadesine yer verilirdi. Fakat ahidnâne, nâme-i hümâyûn ve fermanlarda ise *Hüvallahû, Subhânehû, Allahu Te'âlâ, Hüve'l-meliki'l-kuddüsü's-selâm, Zikru'llahi a'lâ ve bi't-takdîm* gibi daha ağıdalı ve tumturaklı ifadeler kullanılırdı.³⁶⁵

Bizim incelediğimiz ÇŞS'indeki belgelerde davet rükünleri yer almamaktadır. Çünkü bunlar merkezden gönderilen belgelerin kadılar tarafından sicil defterlerine geçirilmiş nüshalarıdır. Davet kısmı kâğıdın en baş tarafında yer alıp belgenin başlangıcı ile arasında epeyce bir boşluk yer almaktaydı. Bu yüzden davetin yer aldığı türden belgeler sicillere kayıt edilirken davet kısımlarına pek yer verilmemiştir. Nitekim bizim incelediğimiz belgelerin hiç birinde davet kısmına rastlamadık.

3.2. Tuğra

Fermanlarda padişah emri olduğunu tasdik alâmeti olarak tuğra bulunmaktaydı.³⁶⁶ Yine bizim incelediğimiz ÇŞS'indeki ferman ve berâtlarda davet kısmında değindiğimiz gibi bu tür vesikalar kadılar tarafından sicillere kayıt edildiği için tuğra kısımları yer almamaktadır.

3.3 Elkab

Osmanlı diplomatikasında padişaha ait belgeler olarak adlandırdığımız ferman ve berât tarzında belgelerde önemli bir hususta belge ister devlet erkânına olsun ister yabancı devlet adamları için olsun yazılacak yazılarda *mürselünileyh* denilen fermana muhatap olan kişinin mevkiine uygun elkab kullanılırdı. Her makam için ayrı elkab kullanılmaktaydı.³⁶⁷ Bu elkab formülleri Osmanlı devletinin kuruluş devrinden itibaren uygulanmış, Fatih Kanunnâmesi'nde ise iyice sistematığı dökülüp, usulleri belirlenerek örnekler kaydedilmiştir.³⁶⁸

³⁶⁵ Gökbilgin, *Diplomatik İlmî*, s. 54-55 ve Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 100

³⁶⁶ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 101

³⁶⁷ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 101

³⁶⁸ Gökbilgin, *Diplomatik İlmî*, s. 59

Fermanlar genellikle birden fazla kadıya, bir beylerbeyi ile sancakbeyine ya da bir kadı ve yeniçeri serdarları ve voyvodaları gibi farklı mevkilerde yer alan kimselere hitaben yazılırdı. Fakat bu mevkilere uygun elkablar ayrı ayrı mertebelerine göre yazılırdı. Örneğin bir fermanla beylerbeyi, sancakbeyi, kadı'ya hitaben yazılıyorsa; beylerbeyi-sancakbeyi-kadı sırası ile elkabları yazılırdı. Defterdâr ve mütevellî elkabı kadıdan sonra, müfî elkabı ise kadıdan önce yazılırdı.³⁶⁹

3.3.1 İdarî Sınıf Mensuplarına Verilen Elkab

Sadrazam Elkabı

Mübahat Kütükoğlu eserinde Fatih Kanûnnamesine göre sadrazam elkabları şu şekilde vermektedir.³⁷⁰

Düstûr-ı Ekrem müşîr-i eḫam, nizâmu'l-ümem, enisü'd-devleti'l-kahire, celisü saltanati'z-zahire müdebbir-i umuri'l-cumhûr bi'r-reyi's-sâib, mütemmimi mehâmi'l-enâm bi'l-fikri's-sâkıb, müessisi cenâbi'd-devleti ve'l-ikbâl, muhassıs-ı erkâni's-saltanatı ve'l-iclâl el-mahfûfu bi's-sunûfi'l-meliki'l-a'lâ vezir-i azâm ... Paşa

Düstûr-ı Ekrem müşîr-i eḫam nizâmu'l-âlem nâzım- menâzimi'l-ümem, müdebbir-i umuri'l-cumhûr fikri's-sâkıb, mümeḫhid-i devleti ve'l-ikbâl müşeyyid-i erkâni's-sa'âdeti ve'l-iclâl, mükemmil-i nâmûsi's-saltanati'l-uzmâ, mürettibi'l-hilâfeti'l-kübâ el-mahfûfu bi's-sunûfi avâtıf-ı meliki'l-a'lâ vezir-i azâm ve serdâr-ı Ekrem ve vekil-i mutlakım olan...

Düstûr-ı Ekrem müşîr-i eḫam nizâmu'l-âlem nâzım- menâzimi'l-ümem, vezir-i azâm-ı sûtûde-şıyem kaviyyü'l-himem ve vekil-i mutlakım ... Paşa

Mazul Sadrazam Elkabı

Düstûr-ı Ekrem müşîr-i eḫam nizâmu'l-âlem nâzım- menâzimi'l-ümem, müdebbir-i umuri'l-cumhûr fikri's-sâkıb, mümeḫhid-i devleti ve'l-ikbâl müşeyyid-i erkâni's-sa'âdeti ve'l-iclâl, mükemmil-i nâmûsi's-saltanati'l-uzmâ, mürettibi'l-

³⁶⁹ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 101

³⁷⁰ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 101-102

hilâfeti'l-kübrâ el-mahfûfu bi's-sunûfi avâtıf-ı meliki'l-a'lâ hâlâ ... Valisi sadr-ı esbak ... Paşa

Vezir Rütbesindeki Beylerbeyi Elkabı

Düstûr-ı mükerrem ve muazzam, müşîr-mufahham nizâmu'l-âlem müdebbir-i umuri'l-cumhûr bi-fikri's-sâkıb, mütemmimi mehâmi'l-enâm bi'r-reyi's-sâib mümehhid-i bünyâd-ı devleti ve'l-ikbâl müşeyyid-i erkânî's-sa'âdeti ve'l-iclâl, el-mahfûfu bi's-sunûfi avâtıf-ı meliki'l-a'lâ ... hâlâ ... Valisi olan muhafazasında olan vezirim

Vezir Rütbesinde Olmayan Beylerbeyi Elkabı

Emirü'l-ümerâi'l-kirâm kebirü'l-küberâi'l-fehhâm zü'l-kadri ve'l-ihirâm sâhibü'l-izzi ve'l-ihtişâmi'l-mahsûs bi-mezid-i inâyeti'l-meliki'l-a'lâm³⁷¹

Mütekaid Vezirlerin Elkabı

İftiharü'l-e'âlî ve'l-e'âzim müstecem'i-i cemi'i'l-me'âlî ve'l-mekârim zü'd-devleti'r-râsiha ve'l-izzeti's-şâmiha el-muhtassu bi-mezid-i inâyeti'l-meliki's-samed sabıka vezirim ... Paşa ...

Sancakbeyi Elkabı

Kıdvetü'l ümerâi ve'l-kirâm umdetü'l- küberâi'l-hükkâm zü'l-kadri ve'l- ihtirâm el-muhtâssu bi-mezidi inâyeti'l-meleki'l-ulûm Çirmen Sancağı Beyi Mustafa³⁷²

Birden Fazla Sancakbeyi İçin Kullanılan Elkab

Mefâhir'l-ümerâi ve'l-kirâm merâci'ü'l küberâi'l-fihâm zü'l-kadr ve'l- ihtirâm el-muhtâssu bi-mezidi inâyeti'l-meleki'l-ulûm

Defterdar Elkabı

Fatih Kanunnâsine defterdar için yazılan elkab divandan veya maliyeden oluşuna göre değişik elkab kullanılmasına işaet edilmiştir.

³⁷¹ ÇŞS s. 167

³⁷² ÇŞS, s. 75

Dîvândan ise;

*İftiharü'l-ümerâ ve'l-ekâbr mutarü'l-küberâ ve'l-mefâhir, müstecemi'ü'l-cemi'ü'l-me'âli mefâhir, zü'l-kadr-i etemm, ve'l-sadri'l-ekrem el-muhtâssu bi-mezidi inâyeti'l-meleki'l-bâri Hazine-i Amirem defterdârı,*³⁷³

Maliyeden ise;

Kıdvetü erbâbi'l-izzî ve'l-ikbâl umdeti'l-esbâbi'l-kadri ve'l-iclâl câmi'ü vüçühi'l-emvâl âmirü'l-hazâyin bi-ahseni'l-a'mâl el-muhtâssu bi-mezidi inâyeti'l-meleki'l-a el-muhtâssu bi-mezidi inâyeti'l-meleki'l-a'lâ Hazine-i Amirem defterdârı,

Darüss'âde ve Babüss'âde Ağaları Elkabı

İftihârü'l-havass ve'l-mekârrebin mute'medi'l-mülük ve's-selâtin muhtârü'l-izzî ve't-temkîn bi'l-fi'il Darüss'âdetim / Babüss'âdetim ağası ... Ağa

Yeniçeri Ağası ve Diğer Üzenği Ağaları Elkabı

İftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim câmi'ü'l-mehâmid ve'l-mekârim el-muhtâssu bi-mezidi inâyeti'l-meleki'd-dâim,

Reisülküttab ve Defter Emini Elkabı

İftihârü'l-eâli ve'l-e'âzim muhtârü'l-ahâli ve'l-mekârim bi-mezidi inâyeti'l-meleki'd-dâim,

Ocak Ağaları ile Şahinci ve Çakırbaşılara

İftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim

Divan Kâtibi Elkabı

Kıdvet-i erbâbi't-tahrîr umdet-ieshâbi't-takrîr ve'r-rakam kâtib

Degâh-ı Ali Çavuşları ve Sipahi Elkabı

Kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân ... Çavuş

³⁷³ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 103

3.3.2. İlmîye Sınıfı Mensuplarına Ait Elkab

Şeyhülislam, Hoca ve Kazasker Elkabı

Alemü'l-ulemâi'l-mütebahhirin, efdâlü'l-fudelâli'l-müteverriîn yenbeüü'l-fazl ve'l-yakîn vârisü'l- Ulûmül- enbiyâ ve'l-mürselîn, keşşâf-ı müşkilât-ı diniye ve sahhâh-ı müteallikat-ı yakîniyye keşşâf-ı rumûzi'd-dekâyik, hallâl-i müşkilât-ı hakâyik şeyhü'l-islâm ve'lmüslimin müfti-i enâmi'l-müminin el-müstagni ani't-tavsîf ve't-tebyîn hocam Mevlânâ ... / hizmet-i fetvâda olan Mevlânâ ...³⁷⁴

Kadıasker Elkabı

Azîmü'l-ülemâi'l-mütehayyirîn akzâü'l-füzelâi'l-müteberrin nişâni'l-müşkilâti'd-din miftâh-u rumûzu'd-dekâik-i misbâh künûzü'l-hallâki'l-mü'eyyid bi-inâyeti'l-meliki'l-mennân Rumeli kâdâskeri Abdurrahman,³⁷⁵

Kadılara Ait Elkab

Beşyüz akçelik taht kadılarına

Akzâ kuzâtü'l-müslimîn evlâ-yı vülâdü'l-muvahhidîn ma'denü'l-fazl ve'l-yakîn vârisü'l-enbiyâi ve'l-mürselîn hücceti'l-hakkı ve'l-halk-ı ecma'în el-muhtâss bi-mezid-i inâyet'il meliki'l- mu'in Mevlâna el hakimü'l-bi-mahrûse-yi Edirne³⁷⁶

Sahn ve dahil mollalarına

İftihârü'l-ulemâi'l-muhakkikîn muhtârü'l-füzelâli'l-mudakkikîn vârisü'l-ulûmül-enbiyâ ve'l-mürselîn el-muhtâssu bi-mezidi inâyet'l-mülki'l-mû'in³⁷⁷

Yüzelli akçelik kadılarına

Kıdvetü'l-kuzatü'l-islâm umdetü'l-vülâdü'l-enâm mümeyyizü'l-helâl ani'l-harâm Mevlâna Çirmen Kadısı³⁷⁸

³⁷⁴ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 105

³⁷⁵ ÇŞS, s. 167

³⁷⁶ ÇŞS, s. 28 ve ÇŞS, s. 66

³⁷⁷ ÇŞS, s. 76

³⁷⁸ ÇŞS, s. 98

Mevali kaduları için 16 yy sonlarından itibaren;

Akzâ kuzâtü'l-müslimîn evlâ-yı vülâdü'l-müvahhidin mefâhirü'l- fazli ve'l- yakîn vârisül- ülümü'l- enbiyâ ve'l- mürselîn hücceti'l-hakkı il-haklı ecma'in el- muhtâssu bi-mezidi inâyeti'l-meliki'l-mu'inü'l-hâkimü'l- adl fezâil³⁷⁹

Kadı elkabında 15. yüzyıldan 16. Yüzyıla değişme olmuş ancak ondan sonra aynı kalmıştır.

Kıdvetü'l-kuzâtü ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazlü ve'l kelâm³⁸⁰

Birden fazla kadıya hitaben

Mefâhirü'l kuzât ve'l- hükkâm ma'deni'l-fezâili ve'l- kelâm³⁸¹

Müderriş Elkabı

İftihârü'l-ulemâi'l-muhakkikîn muhtârü'l-füzelâli'l-mudakkikîn vârisü'l- ulûmül-enbiyâ ve'l-mürselîn el-muhtâssu bi-mezidi inâyet'l-mülki'l-mû'in mahrûse-i Larende Sultân Selim Medresesi'nin müderriş³⁸²

Naib Elkabı

Kıdvetü'n-nüvvâbi'l-müteşerrin ... kazasında nâibü'ş-şer olan Mevlana

Üç naibe hitaben yazıldığında

Mefâhirü'n-nüvvâbi'l-müteşerrin ... kazasında nâibü'ş-şer olan Mevlana³⁸³

3.4. Dua

Elkabdan sonra hitap edilen şahsın mevkiine uygun olarak dua rüknü fermada mutlaka yer alırdı.

3.4.1. İdarî Sınıf Mensuplarına Ait Dualar³⁸⁴

³⁷⁹ ÇŞS, s. 103-104

³⁸⁰ ÇŞS, s. 4, 8, 11, 16, 36, 38.... vs

³⁸¹ ÇŞS, s. 40, 82, 104, 107, 109 ... vs

³⁸² ÇŞS, s. 76

³⁸³ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 106

Sadrazam, Mütekaid Sadrazam ve Üç Tuğlu Vezirlere Ait Dua;

Edâma'llahu teâlâ iclâlehû, iki vezir için Edâma'llahu teâlâ iclâlehümâ

Mütekaid Vezir

Dâmet meâliyahû

Beylerbeyilere

Dâme ikbâlihû iki beylerbeyine dâme ikbâlihümâ üç beylerbeyine dâme ikbâlihüm

Sancakbeyilere;

Çirmen Sancağı Beyi Mustafa dâme izzetehû³⁸⁵ dâme izzetehuma, dâme izzetehum

Defterdara

Dâmet meâliyahû

Darüss'âde ve Babüss'âde Ağalarına

Dâme ulüvvuhû

Yeniçeri Ağası ve Diğer Üzengi Ağalarına

Dâme ulüvvuhû

Reisülküttaba

Zide mecdühû

Divan Kâtibi Degâh-ı Ali Çavuşları ve Sipahi

Zide kadruhû

3.4.2. İlimiye Sınıfı Mensuplarına Ait Duâlar

Edâma'llahu teâlâ fezâilehû, zide fezâilehû³⁸⁶

³⁸⁴ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 107

³⁸⁵ ÇŞS, s. 75

Kadıllara

Zide fazlihû, iki kadı ise *zide fazlihümâ*, üç kadı için *zide fazlihüm*,³⁸⁷

Müderrişlere

*Zide ilmühû*³⁸⁸

Şeyhlere

*Zide takvahû*³⁸⁹

3.5. Nakil / İblağ

Fermalarda duâdan sonraki rükün fermanın yazılma sebebinin izah edildiği nakil/iblağ kısmıdır. Fermanlarda nakil kısmına başlanmadan önce duâ ile nakil kısmını bağlayıcı nitelikte “*Tevki’-i refi’-i hümâyûn vâsil olıcak ma’lûm olaki*” ibaresi yer alırdı. Nakil kısmı konunun önemine göre kısa veya uzun olabilirdi. Devlet işleri ile ilgili konularda diivândan re’sen yazılan fermanlarda yazılış sebebine hemen geçilip durum izah edilirdi. Örneğin ÇŞS ’inde ordu-yu hümâyûn ihtiyaçları ile ilgili “... *inşallahu’l-aziz ol bahar-ı müceddid asarda vâki’ olan donânma-yı hümâyûnuma kürekçi ihrâc ve avâriz akçesi için maliye tarafından her bir yekün müstakil emirler yazılıb gönderilmeğın ol emr-i şerif muktezâsınca taht-ı kazânızdan kürekçi ihrâc olub avâriz akçesi mu’accelen tahsil alınub nevrûz’dan mukaddem südde-i sa’âdetime irsâl ve isâd olunmasın Emr idib buyurdum ...*”³⁹⁰ ifadeleri yer almaktadır. Burada baharda yapılacak sefer için kadılıklara donanma-yı hümâyûna ihtiyaçları belirtiliyor ve daha sonra bu ihtiyaçların ne zaman yerine getirilmesi gerektiği izah ediliyor. Örneğin bir görev tevcihi yapılacaksa; “... *hâliya Semaku ve Hasköy ve Çirmen Kadılıklarının Ve Sofya Kazasının ba’zı karyeleri ve Tatar Bazarı’nın müslümanlarının vâki’ olan adet-i ağnâminin sene seb’a ve semânîn ve tis’a Muharremi’nin yigirmi dördünde vâki’ olan April evvelinden berü*

³⁸⁶ ÇŞS, s. 167

³⁸⁷ ÇŞS, s. 4, 8, 11, 16, 36, 38, 82, 104, 107, 109 ... vs

³⁸⁸ ÇŞS, s. 75

³⁸⁹ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 108

³⁹⁰ ÇŞS, s. 66

*vâcib olan resm-i ganemleri cem' ve tahsîl olunmak lâzım ve mühim olmağın bu husûs için sipâhi oğlanlarından yüzüncü bölükde yevmî yigirmi akçe ulûfeye mutasarrıf kıdvetü'l-emâsil ve'l-âyân Osman Kilâri Nâm kûlum zide kadrihu havâle ta'yîn olunub ve vilâyet-i mezbûrede sene-i sâbıkda kuzât imzâsıyla gelen adet-i ağnâm defter-i müşârün-ileyh kavliyle irsâl olındı. İmdi buyurdum ki; ...'*³⁹¹ şeklinde bir üslup kullanılıyordu. Bu 9 Mart 1579 tarihli fermanında görüldüğü üzere 987 (1579) tarihinde resm-i ganem toplanması için sipâhi oğlanları yüzüncü bölükten günlük 20 akçe ile Osman Kilari nâm kimse tayin ediliyor. Belgeye baktığımızda mevkiine uygun olarak elkab giriş bölümündeki gibi uzun olmasa da kullanılıyor ve daha sonra duâ cümlecğine yer verilerek konunun izahı tamamlanarak *imdi buyurdum ki;* ile nakil bölümü son buluyor. Bazen ferman bir görevlinin müracaatı veya şikayeti üzerine gönderilmişse; *'... merhûm ve mağfûrun-leh Sultan Murad Han Tâb-sarâhın mahmiye-i Edirne'de vâki' olan İmâret Evkâfi mütevellîsi dergâh-ı muallama arz gönderüb evkâfi mezburenin perakende re'âyasına ba'zı sipâhi ve evkâf kurâsından sâkin olub lakin defter-i atik ve cedit-i hakânide vakıf ra'ıyyet kayıt olunmağla bir sene vâki' olan rüsûmu vakf için vire gelmişler iken vilâyet tahririnde sipâhiler ve ba'zı evkâf zâbitleri hariç ez-defter deyü tekrâr kendülerine ra'ıyyet kaydetdirmekle vakıf cânibinden müteveccih olan rüsemâların edâsından ta'allül iderler bu sebeble mâ-ı vakfa külli zarar müterettib olur deyü bildirmiş imdi buyurdum ki ...'* ifadesi kullanılmıştır. 13 Nisan 1578 tarihli fermanında Sultan Murad İmâret Evkafı mütevellisinin vakıf reayasının yapılan tahrirde hariç ez-defter diye sipahiler ve bazı evkaf zabitlerince kendi riayetlerine kayıt etmeleriyle vakıf gelirlerine zarar olduğu gerekçesiyle dergâh-ı aliye arz gönderiyor. Fermanları incelediğimizde fermanı elinde tutan, getiren manasında isimden önce *'dârende-i ferman-ı hümayûn Hacı Gül Ahmer'*³⁹², *'dârende-i ferman-ı hümayûn kıdvetü'l-emâsil ve-l akrân Ca'fer zide kadrihu'*³⁹³ denilerek konunun izahına geçilir. Fermanın yazılmasına sebep olan müracaatı yapan ya da arzı gönderen kimse o anda işgal ettiği mevki belirtmek için *bi'l-fil* veya *sâbık* kelimeleri kullanılmaktadır.³⁹⁴

³⁹¹ ÇŞS, s. 81-82

³⁹² ÇŞS, s. 8

³⁹³ ÇŞS, s. 10

³⁹⁴ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 109

Fermanlarda çoğu zaman ferman kelimesi birden fazla ya da fermanla eş anlamlı *emir* ve *hüküm* kelimesi kullanılırdı. Örneğin 30 Mart 1579 tarihli fermanla “*emr-i şerîf ricâsına i’lâm eylemeyin*”³⁹⁵ ve yine 12 Kasım 1579 tarihli fermanla “*hüküm-ü şerîf verilmek ricâsına arz itmeğin*”³⁹⁶ şeklinde kullanılmıştır. Bazen “*emr-i şerîf-i âlişânım verilmek ricâsına istidâ-yı inâyet etmeğin mücebince mahalline kayd olunmağla*”, ya da sadece şikayet konusu olan olayın “*taadi eyledü deyü bildirdiler*” şeklinde formüller ile nakil bölümüne son verilirdi.³⁹⁷

Fermanlarda kullanılan işaret zamiri genellikle sen dir ancak bitiş kısmında hitabın sen mi yoksa siz mi olduğu pek açık yazılmadığından eğer ferman tek kişiye hitaben yazılmışsa sen zamiri olarak değerlendirmek gerektiği söylenebilir.³⁹⁸

3.6. Emir

Fermanın yazılış sebebi izah edildikten sonra yani nakil bölümünden sonra konuyla ilgili emir kısmına geçilir. Yukarıda nakil bölümünde değindiğimiz gibi “*hüküm-ü şerîf verilmek ricâsına arz itmeğin*” gibi formüllerle nakil bölümüne son verilirken bundan hemen sonra emir kısmının başlangıcı olarak *buyurdumki* den sonra ara verilmeden “*hüküm-ü şerîfim vâcibü’l-ittibâum vardıkda*”³⁹⁹ ibareleri kullanılır. Emir bölümünde nakil bölümünde izah edilen konu ile ilgili olarak padişahın görüşü açıkça belirtilerek konu hakkında gereğinin yapılması yönündeki tutumu bu bölümde yer alır. Örneğin 5 Mart 1578 tarihli “... *buyurdum ki; mukaddema virilen mu’âffenâme-yi hümayûnum Mücebince müşârûn-ileyhânın vakıf karyelerin re’âyasına ol-vecihle hizmet tetklîf itdirmeyib fermân-ı şerîfim ma’ân bir kimesneye dahl ve ta’arruz ittirmeyesiz ve ba’d’e’n-nazar bu hükümü hümayûnum müşârûn-ileyhânın adamı elinde ibkâ idüb...*”⁴⁰⁰ ifadeli fermanla, muâfnâmeye muhalif vakıf karyelerine hizmet teklif edilmemesi emr ediliyor. Yine 26 Ekim 1579 tarihli “... *Hüküm-ü şerîfim vardıkda arz olunduğu üzere mahalli mezbûre köy kondurub ma’mûr olmağla vakfa ba’zı ayende ve revende ve bi’l-cümle ebnâ-yi*

³⁹⁵ ÇŞS, s. 28

³⁹⁶ ÇŞS, s. 36

³⁹⁷ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 109

³⁹⁸ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 109

³⁹⁹ ÇŞS, s. 98

⁴⁰⁰ ÇŞS, s. 16

sebilesi var ise kimesnenin yarulusu ve nüzûl-ü ulüvvesi olmayan re'âyadan rızâlarıyla gelüb sâkin olmak isteyenleri mevzi'-i mezbûrda temlik etdiresiz ve mahâll-i mezbûr derbend olub gelib mütemekkin olanlar kaç neferdir vukû'u üzere yazub arz idesinki sâir derbendlere derbendci olanlar ne vechile mu'af olub ve ne mukâvele hizmet idüb gelmişler ise onlar dahi ol uslûb üzere ola ve bu deftere kayd olub ol bâbda hükm-ü şerîfim ne vechile sâdır olverse mücebiyle amel ola ...''⁴⁰¹ ifadesiyle bu fermada karyenin derbend olması talebine karşılık, karyenin hangi usülle derbend olacağı belirlenerek karyenin derbend olmasına dair emr kısmını görüyoruz. Fermanı alacak kişi büyük br ihtimam ile adelet üzere bu fermanın gereğini yapmak hususunda yani işin icrâsında sorumludur. Bu da yine emir bölümünde açıkça vurgulanır.⁴⁰² Yine 17 Eylül 1578 tarihli "...mahmiyye-i mezbûre kâdîsı koyun emini mührüyle temessükleri olmayanların üzerlerinde ne miktar koyun var ise ve bu sene dahi kezalik defter mücebince celebler ta'yîn olunan koyunların bir an bir sa'at te'hîr ve terâhi İtmeyüb tedârik ettirüb eğer sene-yi mâziden bâkî kalanlar ve eğer bu sene mükerrer gönderilecek koyunları yarar nâ'iblerinüz ile bi-kusûr mu'accelen gönderesiz ve her birünüz taht-ı kazânızdan eğer sene-yi sâbıkdan bâkî kalandan ve eğer bu seneden ne mikdâr koyun İhrâc ve irsâl idersenüz ... idüb mühürleyüb mah-ı zi'l-hiccede bi't-tamam götürüb mahmiyye-i İstanbul'da koyun eminine teslim ediler...''⁴⁰³ cümleleri ile bu fermada koyun ceminden mezkur karyelerin kadıların sorumlu olup koyunların vakit kaybedilmeden İstanbul koyun eminine teslim edilmesine dair emir bölümü belirtilir.

3.7. Te'kid / Tehdid

Osmanlı diplomatik kuralında emir bölümünden sonra te'kid/tehdid rüknü yer alırdı. Eğer bir belgede te'kid veya tehdid ifade eden bir bölüm yer almazsa onun yerini alan "şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız" ibaresi te'kid veya tehdid rüknü olarak kabul edilmektedir.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ ÇŞS, s. 36

⁴⁰² Gökbilgin, *Diplomatik İmi*, s. 71

⁴⁰³ ÇŞS, s. 40

⁴⁰⁴ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 111

ÇŞS’inde daha çok yukarıda değindiğimiz gibi ‘‘şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i’timâd kılasız’’ formülü belgelerin çoğunda kullanılmaktadır. Bu formülle birlikte karşılaştığımız te’kid veya tehdid formüllerinden birkaç örnek vermek gerekirse; 25 Ocak 1580 tarihli fermanda, ‘‘... kimesneye alâmet-i şerîfe na-vech-i ta’allül inâd ettirmeyesin şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i’timâd kılasız...’’⁴⁰⁵ 17 Eylül 1578 tarihli fermanda ‘‘... Şöyleki bu bâbda ihmâl ve müsahelenüz olup zikr olunan koyun noksan üzere ola veya geç gele aslâ özüünüz makbûl olmayup envâ-ı i’tâba müstehak olmanız mukarrerdir ana mukayyed olup bâb-ı akdemde dakika fevt itmeyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i’timâd kılasız...’’⁴⁰⁶ Haziran 1579 tarihli fermanda, ‘‘... inâd ve muhâlefet itdirmeyesiz bu bâba dikkât ve ihtimâm idüb medâr-ı kapuma şikâyet itdirmeyesiz...’’⁴⁰⁷ Yine başka bir örnekte, ‘‘... sizki kâdîlarsız, muhâfaza ve kolluk sipâhileri ve hisâr erleri ve il erleri ve yeni karyeden ta’yîn olunan yiğit-bâşları ile cem’ olup bi’z-zât üzerlerine varmayup sonra evlerimiz basılıp ve bize hakâret olındıkda ideriz deyü ta’allül eyleyüp ve yahud celb-i ahz ile ehl-i fesâd cemâ’at idüp ehl-i fesâdları götürmekde mukayyed olmayasız azille hilâf-ı hak olmayup bir hâl siyâset olunursız ana göre basiret üzere olup ehl-i fesâda ele getürmekde dakika fevt etmeyesiz ...’’⁴⁰⁸ misallerini sıralıyabiliriz.

Tayyib Gökbilgin’in ifade ettiğine te’kid/tehdid bölümünde çok sert ifadeler hatta lanet manasında kelimelerde yer verilmektedir. Örneğin ‘‘bu hükmü tutmayanları yer ve gök kabul etmesin ...’’ eğer fermanın yazıldığı şahıs affedilmişse ‘‘şimdiye dek olan günahınızı affeyledim kemâkân kullarınısız.’’ eğer fermanın yazıldığı şahıs tekrar sadakatten ayrılmışsa ‘‘külliye yakılıp yıkılıp taş taş üzere kalmayup harap olmak mukarrerdir’’ gibi tehdid formülleri kullanıldığını vurgulamaktadır.⁴⁰⁹

3.8. Tarih

⁴⁰⁵ ÇŞS, s. 28

⁴⁰⁶ ÇŞS, s. 40

⁴⁰⁷ ÇŞS, s. 93-94

⁴⁰⁸ ÇŞS, s. 107

⁴⁰⁹ Gökbilgin, *Diplomatik İlmî*, s. 73

Fermanlarda te'kid/tehdid rûknünden sonra tarih kısmı yer alırdı. Tarihlerin başlarında çoğu zaman *tahrîren fi* bazen de *hurrîre fi* ibaresi kullanılırdı. Tarih yazımına batkımızda yazıldığı kaleme göre değişiklik gösterdiği görülür. Maliyeden yazılan fermanlarda tarih ay gün ve yıl olarak tam yazılırken, dîvândan yazılan fermanlarda ise ay, yıl yazılırken gün kısmı ayın ilk günü ise *gurre*, ayın son günü ise *selh* ayın başları ise *evâil*, ortaları ise *evâsıt* ve sonları ise *evâhir* olarak yazılmaktaydı. Tarih yazımında yıl kısmı bazen sayıyla bazende rakamla yazılmaktaydı. Aylar Hicri takvime göre sıfatlarıyla birlikte yazılırdı.⁴¹⁰ Örneğin ayın tam yazıldığı fermanlara birkaç örnek verecek olursak;

‘‘*tahrîren fi'l-yevmi's-sâlis ve işrîn şehri Rebi'ül-ahir sene sâlis ve semânîn ve tis'a mi'e*’’⁴¹¹

‘‘*tahrîren fi'l-yevmi'l-hâdi aşer min Şevvâli'l-Mükerrem sene hamse ve semânîn ve tis'a mi'e*’’⁴¹²

Ayın ilk günü ‘‘*tahrîren fi gurre-i Zi'l-ka'de sene seb'a ve semânîn ve tis'a mi'e tahrîren fi- evâil-i Şevvâl-i Mükerrem sene 987*’’⁴¹³

Ayın son günü, ‘‘*tahrîren fi selh-i Safer sene seb'a semâne ve tis'a mi'e*’’

‘‘*tahrîren fi evâhir-i rebi'ül-ahir sene sitte ve semânîn ve tis'a mi'e*’’⁴¹⁴

‘‘*tahrîren fi evâhir-i Zi'l-Hicce sene hamse ve semânîn ve tis'a mi'e*’’⁴¹⁵ örneklerini gösterebiliriz.Yılın rakamla yazıldığında, ‘‘*tahrîren fi evâil Zi'l-Hicce sene 987*’’⁴¹⁶ gibi ifadeler kullanılırdı.

Fermanlarda Hicri ayların yanı sıra Latin asıllı ay adlarına da yer verildiği olurdu. Ancak bizim incelediğimiz belgelerde bu tür tarih yazımı daha çok belgenin son kısmında değil belgenin içinde geçmektedir. Örneğin; ‘‘*Sene sitte ve semanin ve tis'a mi'e Ağustosun'da*’’⁴¹⁷ ve ‘‘*sene seb'a ve semânîn ve tis'a Muharremi'nin yigirmi dördünde vâki' olan April evvelinden*’’⁴¹⁸ olduğu gibi.

⁴¹⁰ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 112-113

⁴¹¹ ÇŞS, s. 8

⁴¹² ÇŞS, s. 11

⁴¹³ ÇŞS, s. 38-39

⁴¹⁴ ÇŞS, s. 10

⁴¹⁵ ÇŞS, s. 16

⁴¹⁶ ÇŞS, s. 28

⁴¹⁷ ÇŞS, s. 160

⁴¹⁸ ÇŞS, s. 81-82

3.9. Mahall-i Tahrir

Fermanların son rüknü olarak yazıldığı yeri ifade eden mahal-i tahrir kısmı yer alırdı. Bu kısım belgenin sol alt kısmına denk gelmektedir. Ferman padişahn devamlı ikâmet ettiği İstanbul ve Edirne'den yazılmışsa; şehrin öncesinde *be-makam* ve *be-medine* ve şehirden sonrada, *el-mahruse* ve *el-mahmiye* kelimeleri ilave edilmek suretiyle yazılmaktaydı. Örnek olarak

‘‘be-makâm-ı Kostantiniyye el- mahrûse’’⁴¹⁹

‘‘be-makâm-ı Kostantiniyye’’⁴²⁰

‘‘be-Makâm-ı Kostantiniyye el-Mahmiyye’’⁴²¹ ifadelerini verebiliriz.

Sefer sırasında konaklanılan yerlerde ya da geçici ikâmet edilen yerlerde yazılan yer adlarının başında *be-yurdu*, *be-sahra*, *be-meşta* kelimeleri getirilmekteydi⁴²² Örneğin; ‘‘be-yurdu Edirne el- Mahrûse’’⁴²³

2.2. BERAT

Osmanlı diplomatikasında kullanılan Berat kelimesi yazılı *kağıt ve mektup* anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Osmanlı devlet teşkilatında padişah tarafından bazı vazife, hizmet ve memuriyete tayin edilenlere vazifelerini yapmak yetkisi verilerek, padişahın tuğrası ile verilen izin, mezuniyet, tasarruf veya mülkiyet hakkı te'min eden ya da atama emirleri hakkında kullanılan bir terimdir.⁴²⁴ Beratlı kelimesi müsâadeli veya imtiyazlı eli beratlı kelimesi ise salahiyet sahibi olma manası taşımaktadır.⁴²⁵

Osmanlı diplomatikasında *berat* anlamında hüküm, misal, tevki‘, tahrir, biti-bitik, yarlıg, menşur terimleri de zaman zaman kullanılmıştır.⁴²⁶ Berat formunun

⁴¹⁹ ÇŞS, s. 16

⁴²⁰ ÇŞS, s. 93-94

⁴²¹ ÇŞS, s. 93-94

⁴²² Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 114

⁴²³ ÇŞS, s. 127

⁴²⁴ Gökbilgin, *Diplomatik İlmî*, s. 85

⁴²⁵ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 124

⁴²⁶ Bu terimler hakkında geniş bilgi için bkz: Uzunçarşılı, *Saray*, s. 279-287 ve Nejdet Gök, ‘‘ Osmanlı Diplomatikasında Berat Formu ve Berat Anlamında Kullanılan Diğer Terimler’’, *Türkler*, c. 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 870-872.

Osmanlı diplomatikasında bir tayin ve tevcih belgesi olarak kullanımı Fatih Sultan Mehmet'in son yıllarında ya da II. Bayezit'in ilk yıllarında olduğu söylenebilir.⁴²⁷

Osmanlı diplomatikasında birçok berat çeşidi vardır. Bunlar verildikleri kaleme göre *dîvândan verilenler beratlar* (Vezaraet, beylerbeylik, timar ve zeamet tevcihi gibi) ve *maliyeden verilen beratlar* (iltizam, malikane, mukataa, mülknâmeler, dizdârlık, tevliyet, imâmet, esnaf kethudalığı, cizyedârlık, yurtluk, ocaklık ve muafiyet beratları gibi) ve *askeri beratlar* (kadılık, müderrislik, muallimlik, muvakkıtlık ve vakıflarda görevlendirilen müteveli, şeyh ve zaviyedâr gibi görevlilere verilen beratlar) üç farklı kalemden berat verilirdi.⁴²⁸

Beratların verilış sebebine bakıldığında ise *mahlül olma* (ölüm dolayısıyla boşalma, feragat, ya da azil dolayısıyla boşalma) *tecdid* dolayısıyla berat verilmekteydi.⁴²⁹

Kimi beratlar ise şekil özelliği itibariyle menşur, mülknâme, timar ve beylerbeyliği beratı olarak isimlendirilmektedir.⁴³⁰

Berat hakkında kısaca bilgi verdikten sonra şimdide beratın rükünleri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Beratlarda padişaha aid belgeler olması dolayısıyla fermanlarla benzer özelliklere sahip olmakla birlikte fermandan ayıran bazı özellikleri vardır. Bu ayırt edici özellikler bilindiği takdirde ilk bakışta fermandan ayırmak mümkün olur.

4.1. Davet

Beratın da ilk rüknü femandaki gibi davettir. Ancak femandaki gibi sadece hüve kelimesi yazılarak kısa tutulmamış daha uzun terkipler kullanılmıştır.⁴³¹

“Hüve'l-bâkî”

“Hüve'l-mu'în”

“Hüv'l-mu'izz”

“Hüve'llahü'l-âlîşan

⁴²⁷ Gök, *a.g.m.* s. 865.

⁴²⁸ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 132-134.

⁴²⁹ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 134-135.

⁴³⁰ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 137- 139.

⁴³¹ Gökbilgin, *Diplomatik İlmî*, s. 55 ve Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 124-125

‘‘Hüve’l-azizü’l-ganiyyü’l-mugni’’

‘‘Hüve’llahü’l-mu’inu’l-fettah’’

‘‘Hüve’llahü’l-azizü’l-vehhab tu’izzü men teşâ’ü bi-gayri hisâb’’

Mekke emirlerine gönderilen beratlarda

‘‘Hüve’llahü’l-azizü’l-ganiyyü’l-mugni’l-mu’in el-fetteh ve’n-necât nefezet esmâuhû ve tetâbe’at ni’amâuhû ve terâdefet a’lâuhû ve tezâyedet ihsânuhû’’

Zikrullah ile başlayan berat formunda da ise

‘‘Zikru’llahi te’âlâ a’lâ ve bi’t-takdîm ehakk-u elyakk evlâ’’

‘‘Zikru’llahi’l-azizü’l-ganiyyü’l-mu’in ve bâ-hayrû’n-nâsirün’’ ifadeleri kullanılmaktadır.

4.2. Tuğra

Beratlarda da fermanlardaki gibi padişah tuğrası taşırıldı. Bu vesikalar padişahın tahtı süresince geçerliydi. Beratta ehemmiyetine göre fermanlardaki gibi tuğranın üst veya yanlarında ünvanına hattı-ı hümayûn bulunurdu.⁴³² Ferman bölümünde değindiğimiz gibi incelediğimiz belgeler kadılar tarafından sicillere geçirildiği için tuğra kısımları yoktur.

4.3. Berat Başlangıç Formülü (Nişan Formülü)

Berata, padişaha ait belgelerden ayıran en önemli özellik bu nişan formülüdür. Çünkü fermanlar doğrudan el-kabla başlar. Berata başlangıç formülleri;

4.3.1. Nişan Kelimesiyle Başlayanlar

Beratlar genelde;

‘‘Nişân-ı şerîf-ı âlîşân sultân-ı tuğra-yı garrâ-yı hâkânî oldur ki’’⁴³³

‘‘Nişân-ı şerîf-ı âlîşân sultân-ı tuğra-yı garrâ-yı cihân-sitân hakânî nefeze bi-avni’r-rabbânî hükmü oldurki,’’⁴³⁴

⁴³² Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 125

⁴³³ ÇŞS, s. 8

‘‘Nişân-ı şerîf-i alîşân-ı şâfi‘-i mekân sultân-ı tuğra-yı garrâ-yı cihân-sitân hakânî oldurki;’’⁴³⁵

‘‘Nişân-ı şerîf-i alîşân-ı şâfi‘-i mekân sultân-ı tuğra-yı garrâ-yı penâhistân-ı hakânî nefeze bi-avni‘r-rabbani hükmü oldurki;’’⁴³⁶ gibi bir ifadeyle başlamaktadır.

En çok kullanılan berat başlangıç formülü

‘‘Nişân-ı şerîf-i ‘‘...Mustafa Çavuş mübaşır ta‘yîn olunub emr-i şerîf mücebince teftîş ve tahkiki olundukda 600 avâriz hânesi zühûr eyleyüb sıhhati üzere defter olunub..’’⁴³⁷

alîşân-ı sâmi- mekân sultân-ı tuğra-yı garrâ-yı cihân-sitân hakânî oldurki;’’ örnekleridir.

Başka nişan kelimesiyle başlayan berat formüllerini⁴³⁸

‘‘Nişân-ı hümayûn ve tuğrâ-yı meymun hükmü oldurki...’’

‘‘Nişân-ı şerîf-i alîşân tuğra-yı garrâ-yı vâcibü‘l-iz‘ân bi-avni‘l-meliki‘l-müste‘ân ilâ yevmi‘l-haşr ve‘l-mizân hükmü oldurki...’’

‘‘Nişân-ı şerîf-i alîşân-ı sâmi-mekân-ı sultânî ve tuğra-yı garrâ-yı cihân-sitân hakânî nefeze bi-avni‘r- rabbânî ve bi‘s-savbi‘-samedânî hükmü oldurki...’’ örneklerini verebiliriz.

Berat eğer nişan kelimesiyle başlıyorsa beratın sahibi için ‘‘ râfi‘-i tevkî‘-i refi‘i‘ş-şân-ı hâkanî’’ ifadesi kullanılırdı.⁴³⁹

4.3.2 Sebeb (vech)-i tahrir ile Başlayan Formüller

Genellikle mustahfiz, kale gediklileri, ve azeb beratları gibi beratlarda nişan kelimesi yerine sebeb (vech)-i tahrir ibaresiyle başlayan formül kullanılırdı. Bu tertip ile oluşturulan bazı formüller şunlardır;

‘‘Sebeb-i tahrîr tevkî‘-i refi‘-i hümayûn vâsıl oldur ki;’’⁴⁴⁰ 23

⁴³⁴ ÇŞS, s. 44 ve 105

⁴³⁵ ÇŞS, s. 135

⁴³⁶ ÇŞS, s. 155-156

⁴³⁷ ÇŞS, s. 121

⁴³⁸ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 126

⁴³⁹ Aynı yer

⁴⁴⁰ ÇŞS, s. 23

“Sebeb-i tahrîr-i kitâb kalem ve muceb-i satır-ı hitâb rakam oldur ki;”⁴⁴¹ 100 ve 101

“Sebeb-i tahrîr-i misâl ve muceb-i tastîr-i hükm-i vâcibi'l-ittibâ‘ ve'l-ımtisâl enfezehu'llahü'l-meliki'l-müte‘âl ilâ yevmi'l-haşr ve's-suâl oldur ki...”

“Sebeb-i tahrîr tevki‘-i refi‘-i hâkânî-i cihân-mutâ ve muceb-i ibdâ-i hükm-i bedi-i cihân-sitânî-i vâcibi'l-ittibâ‘ hükmü oldurki...”

“Sebeb-i tahrîr-i takrîr-i kişver-küşâ ve tevki‘-i münîf-i âlem-ârâ enfezehu'llahü'l-meliki'l-müste‘ân ilâ yevmi'l-ba‘si ve'l-mizân oldur ki...”

“Vech-i tarîr-i kâlem ve muceb-i terkîm-i rakam oldur ki...”⁴⁴²

Nişan ve sebeb-i tahrir formülünden başka berat başlangıç formülleri vardır. Bunlara da kısaca deyinmek gerekirse,⁴⁴³

4.3.3. Hüküm terimi kullanılarak

“Benim hükmüm oldur ki”

4.3.4. Biti terimi kullanılarak,

“Bu biti hükmü oldur ki” veya “Biti kaleme geldi şol muceb”

4.3.5. Misâl terimi kullanılarak,

“Misâl-i bi-misâl enfezehu'llahü'l-meliki'l-müte‘âl buyurduğı oldur ki,”

4.3.6. Tevkî‘ terimi ile başlayanlar

“tevkî‘-i refi‘-i hümâyûn oldur ki,”

4.3.7. Mektub kelimesi ile başlayanlar,

“Bu mektubun tahrîri oldur kim,”

Ancak Çirmen Şer‘iyye Sicilini incelediğimizde klasik berat başlangıç formülünden başka bir berat örneğiyle de karşılaştık. Bu berat örneğinde her hangi

⁴⁴¹ ÇŞS, s. 100 ve 101

⁴⁴² Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 127

⁴⁴³ Nejdet Gök, *a.g.m.*, s. 873

bir başlangıç formülü kullanılmadan doğrudan konuya giriş yapıyor. Bu belgenin berat mı yoksa ferman mı olduğu ilk bakışta anlaşılmasa da verginin toplanması için görevlendirilen kişilere hükm-ü hümâyûn verilmesi bize bu anlamda ipucu vermektedir. Zira berat-ı hümâyûn yerine hükm-ü hümâyûn teriminin kullanıldığına yukarıda değinmiştik.

‘‘Çirmen vilâyeti keferesinin sene-i seb‘a ve semânin ve tis‘a mi‘e Cemâzi‘l-Ahiri ‘nin dokuzunda vâki‘ olan Ağustos evvelinden sene-i semâne ve semânin ve tis‘a mi‘e Cemâzi‘l-Ahiri ‘nin yigirmi beşinde vâki‘ olan Ağustos evveline gelince vâcib olan harâcları cem‘ olunmak lâzım olmağın silahdârlarım cemâ‘atinden ikiyüz onyedinci bölükde yevmî onüç akçe ulûfeye mutasarrıf olan Osman Çerkesî emin ve sağ ulûfeciler cemâ‘atinden sekseninci bölükde yevmî ondört akçe ulûfeye mutasarrıf olan Mehmed Sıdık kâtib ta‘yîn olup sene-i güzîştede cem‘ olına cizye defterleri mezbûrlara virilüb irsâl olındı imdi buyurdum ki;’’⁴⁴⁴

4.4. Unvan

Beratta bu formül ‘‘çün’’ kelimesiyle başlar ve beratın verildiği kimsenin mensubu olduğu gurubu yücelten.

‘‘çün inâyet ... dürdâne âmmaye tevâ‘if-i etemm bâbda ma‘tûfdur husûsen tahsîl-i mâl-ı mîriye sa‘y cemîlinizde zühûr idenler ... olmak kavâ‘id ... olmağın...’’⁴⁴⁵ veya

‘‘Çün avâtıf-ı aliyye-i şâhânem ve avârif-i seniyye-i mülükânem müstahıkk-ı inâyet-i himâyet olanlar yanında mebzül-ü mefrûğ-u bi-dirîğdir...’’⁴⁴⁶ bir ifade kullanılır.

Beratlarla kullanılan unvanlar beratın verildiği şahsın mevkiine göre değişiklik göstermekteydi.⁴⁴⁷

Serdâr-ı ekremlik berâtında

‘‘Çün hazret-i hüdâvend-i bi-vezir ve cenâb-ı perverdigâr-ı fettâh-u nâsir ki...’’

Beylerbeyi beratında

⁴⁴⁴ ÇŞS, s. 182

⁴⁴⁵ ÇŞS, s. 105

⁴⁴⁶ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 128

⁴⁴⁷ Aynı yer

‘‘Çün hazret-i vâcibü'latâyâ celle şânuhû ve te'âlâ selâtin-i nâmdâr ve havâkin-i âli-mikdâr es-Sultanu zillu'llahi fî'larzeyn beşâreti ile mesrûr-u serefrâz...’’ örneklerinde olduğu gibi.

Ancak bütün beratlarda böyle unvan ile başlamaz doğrudan nakil kısmına girilirdi. *Nişân-ı şerîf-i alîşân-ı* ‘‘Nişân-ı şerîf-i alîşân-ı sâmi-mekân-ı sultâni ve tuğra-yı garrâ-yı cihân-sitân hakânî oldur ki; vilâyet-i Silivri yağçuları ve kürecilerinin sene-i hamse ve semânîn ve tis'â mi'e cemâzi'l-evvelinin on yedinci gününde vâki' olan...’’⁴⁴⁸ örneğinde olduğu gibi.

4.5. Elkab

Beratlarda da fermanlarda olduğu gibi elkab rüknü vardır. Ancak beratlarda elkab kısmı fermanlardan farklı olarak belgenin başlangıç kısmında değil nakil-iblağ kısmı içinde yer almaktadır.

Bunlara ‘‘... sene-i sitte ve semânîn ve tis'â mi'e cemâzi'l-evvelinin yigirmi sekizinde vâki' olan Ağustos evveline gelince vâcib rüsûmları cem' olunmak lüzum-u sehm olunmağın silahdârlarım cemâ'tinden yüz seksân ikinci bölükden yevmî yigirmi akçeye mutasarrıf kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân kulum Bekir bin İdris zide kadrihu emin ve kâtib ta'yîn olunup...’’⁴⁴⁹

‘‘... silahdâr luzûmesinden yüz yetmiş altı bölümde yevmî yigirmi dört akçeye mutasarrıf olan kıdvetü'l-emâsili ve'l- akrân kulum Receb bera-yı Galata Zide kadrihu emin ve nâ'ibimizden bölükde yevmî on üç akçeye mutasarrıf olan kıdvetü'l- emâsil kulum Kadrihu kâtib ta'yîn olunup ...’’⁴⁵⁰ örneklerini verebiliriz.

Unvan bulunmayan beratlarda ise nişan formülünden sonra görülen elkab genelde beratın verildiği şahsa ait olmayıp beratın verilmesini arz edenin elkabıdır. Örneğin;

‘‘İftihârü'l-havâss ve'lmukarrebîn mu'temedü'lmülük ve's-selâtin muhtârü'l-izzi ve't-temkîn bi'lfî'il Dârü's-sa'âdetim Ağası olup Haremeyn-i Şerifeyn Evkâfi Nâzırı olan dâme uluvvuhû Dîvân-ı Hümayûnuma arz gönderüp...’’⁴⁵¹

⁴⁴⁸ ÇŞS, s. 135

⁴⁴⁹ ÇŞS, s. 135

⁴⁵⁰ ÇŞS, s. 155-156

⁴⁵¹ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 128

Eğer berat küçük vazifelerde bulunan ya da halktan kimseler için verilmişse ‘‘el-Hacc Osman, Mehmet Halife, Emetullah Hatun’’ veya ‘‘Dârende-i fermân-ı hümayûn Mustafa bin Ali mahal olmağın tevcih olındı.’’⁴⁵² sade bir biçimde yazılırdı.⁴⁵³

4.6. Nakil / İblağ

Nakil / iblağ kısmı konunun ele alındığı kısımdır. Fermandan farklı olarak beratın kimin arzıyla düzenlendiği de bu kısımda yer alır.

‘‘hâliyâ Mahrûse-i Edirne sâkinlerinden Firuz Ağa Mahallesi’nde Hasan bin Muhammed nâm kimesne divân-ı hümayûna gelüp ...’’⁴⁵⁴

‘‘Erbâb-ı istihkakdan işbu râfi’-i tevki’-i refi’-i ş-şân-ı hâkanî ya da sadece işbu râfi’-i tevki’-i refi’-i ş-şân-ı hâkanî ifadesi yazıldığı gibi sadece arzı veren kişinin adı da yazılabilirdi.⁴⁵⁵

Cülûs dolayısıyla yazılan beratlarda (tecdîd-i berat) nakil kısmı

‘‘Cülûs-ı hümayûn-ı sa ‘âdet-makrûnum vâki’ olmağla umûmen tecdîd-i berevât fermânın olmağın’’ ifadesi ile başlardı.

Berata konu olan şeyin tarifi ve tavsifi ise nakil rûknünün ikinci kısmını oluşturmaktaydı. Berat tevcih ile alakalı ise hangi usulle tevcih edileceği, ne şartla ve ne zaman, neden tevcih edildiği (feragat , mahlul, tecdîd ya da kasr-ı yed olduğu belirtilerek) hususlar bu kısımda belirtilir. Yine beratın cinsine kayıtlar *defterhâne*, *mâliye* ve *ruus* vs. hangi kalemden çıkarılmışsa adı belirtilerek yazılırdı.⁴⁵⁶

Beratlar da nakil kısmı,

‘‘bu berât-ı hümayûnu verdim ve buyurdum ki;’’⁴⁵⁷

‘‘bu berât-ı hümayûn-ı izzet makrûnu verdim ve buyurdum ki;’’ ibareleri ile son bulurdu.⁴⁵⁸

⁴⁵² ÇŞS, s. 8

⁴⁵³ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 129

⁴⁵⁴ ÇŞS, s. 105

⁴⁵⁵ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 129

⁴⁵⁶ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 129

⁴⁵⁷ ÇŞS, s. 105

⁴⁵⁸ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 129

4.7. Emir / Hüküm

Beratin şartı da denilen bu kısımda berata konu olan vazife, imtiyaz ve muafiyet ne şekilde yerine getirileceği bu kısımda açıkça belirtilirdi. Örneğin bir iltizâm beratında,

‘... varup mukâta ‘-yı mezbûrede şart-u iltizâm üzere emîn-i iltizâm olup hıdmet-i lâzimesin edâ iyledikden sonra ta‘yîn olunan yevmî on akçe ulûfesin mukâta ‘-yı mezbûr mahsûlünden alup mutasarrıf ola ve senki Has Köy kâdisin mezkûrların yerlü ve yurtlu yarar mâldâr men‘im ve menhûl kefillerin alup sicilâta kayd idüp sûret-i sicilli imzâlayup ve mühürleyüp dergâh-ı mu‘allâma götürdükden sonra işe mübâşeret itdüresiz ...’⁴⁵⁹ ifadesi kullanılmıştır.

Yine 1 Kasım 1579 tarihinde cizye vergisi toplamak için Receb’in emin ve Kadri’nin katib tayin edildiği bir berat oldukça uzun olup emir kısmı şöyledir;

‘... mucebiyle amel olına ve zikr olunan vilâyet Darphânesinde kesilen gelan miri puldan her yıl bir mikdâr pul harâccı kullarım ile gönderilmek adet-i kadîm olmanın işbu senede dahi mezbûran harâccı kullarım ile iki bin dörtyüz akçelik pul ihrâc olunub gönderülüb gerekdir ki irsâl olunan pul kadîmden tevzi‘ olına gelan yerlere bir bir pul ve sekizi bir akçehesâbı üzere tevzi‘ itdirüb bi-kusûr akçe-i mezbûran harâcımı kullanma cem‘ ve tahsîl itdirüb harâc akçesiyle ma‘an firâr-ı gâ‘ibisine gönderüb teslim itdirüb kimesne zimmetinde bir akçe ve bir habbe bâkî kaldırmayasız ...’⁴⁶⁰

Bir tevliyet beratında emir kısmı

‘... ba‘del yevm varasız Bor Ahmed yerine evkâf-ı mazbureye mütevellî olup hıdmet-i lüzûmesine mü‘eddi kıldıkdan sonra ta‘yîn olunan yevmî aşer mahsûle mutasarrıf olub ve evkâfin rûhu ve benim devâm-ı devletim için du‘âya İsti‘ânet göstere, ol bâbda emre mâni‘ ve dâfi‘ olmayub amma hâne-i avârizından ise avâriz vire ...’⁴⁶¹ şeklinde verilmiştir.

Bir beylerbeyi timar beratında ise,

⁴⁵⁹ ÇŞS, s. 105

⁴⁶⁰ ÇŞS, s. 155-156

⁴⁶¹ ÇŞS, s. 8

‘... ba‘de‘l-yevm taht-ı yedinde olup mutasarrıf kalup şöyleki, vezâif-i hidemât çâkır kürekçilerdir bi-kusûr müeddi kıla ve hâne-i avârizdan ise avâriz virüb ol bâbda bey‘ mâni‘ olmaya ...’⁴⁶² ifadesi kullanılmıştır.

4.8. Te‘kid / Tehdid

Bu kısımda berata uygun hareket edilmesi ve berata aykırı hal ve hareketlerden kaçınılması gibi hususlara yer verilir. Genellikle fermanlarda da olduğu gibi sadece ‘şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i‘timâd kılarsız’ ibaresi bir tek‘id / tehdid ifadesi olarak kullanılmıştır. Başka tek‘id / tehdid ifadeleri olarak,

‘... kullarım işbu nevrûzda hâsıl olan rüsûm akçesin hazâne-i âmireme getirüp teslîm itmeyeler ihmâl eyleyeler kullarımın ulûfunu kat‘ olunmak ile kurtulmayup hakâret olunurlar siz ki, kâdîlarsız varan kullarımı işbu nevrûzda akçeleriyle kapuma göndrmeyüp ihmâl idesiz azille kurtulmayup hakâret olunup anâ göre basiret ve isbât üzere evvelâ siz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i‘timâd kılarsız ...’⁴⁶³

‘Şöyle bileler bu babda hiç ahad mâni‘ü dâfi‘ olmaya dahl-u ta‘arruz kılmaya alâmet-i şerîfe i‘timâd kılalar ...’

‘Ol babda hiç ferd-i afiredden kâniyen men-kân ve keyfe mâ-kân sebeben mine‘l-esbâb hiç ahad mâni‘ü dâfi‘ olmayup bir vecihle dahl-ü ta‘rruz kılmayalar’⁴⁶⁴ örneklerini gösterebiliriz.

4.9. Tarih

Beratlarla da tarihlerin yazılışı fermandakilere benzemektedir. Ancak dîvândan yazılanlarda ise değişiklik göstermektedir. Bir kısmında itimâd kılalar ibaresinden sonra yazıldığı halde timar beratlarında kağıdın arkasına konulmaktaydı. Fermanlardaki gibi evâil, evâsıt ve evâhir gibi tam gün belirtmeyen ifadelerde kullanılmaktaydı.⁴⁶⁵ Örnek olarak

⁴⁶² ÇŞS, s. 17

⁴⁶³ ÇŞS, s. 135

⁴⁶⁴ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 131

⁴⁶⁵ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 132

“*tahrîren fi'l-yevmi's-sâlis ve ısrîn şehr-i Rebi'ü'l-ahir sene sâlis ve semânîn ve tis'a mi'e*”⁴⁶⁶

“*tahrîren fi evâhir-i Rebi'ü'l-ahir li-sene 987*”⁴⁶⁷

“*tahrîren fi'l-yevmi's- sâmin aşer Ramazân sene 987*”⁴⁶⁸ ifadelerini gösterebiliriz.

4.10. Mahall-i Tahrir

Beratta tahrir mahallerinin içerik bakımından fermanlardan bir farkı yoktur. İncelediğimiz berat örneklerinde mahall-i tahrir pek kullanılmamıştır. Örnek vermek gerekirse;

“*be-makâm-ı Kostantiniyye*”⁴⁶⁹ ‘yi gösterebiliriz.

Sefer sırasında konaklanan yerlerde ya da geçici ikâmet edilen yerlerde yazılan yer adlarının başında *be-yurdu*, *be-sahra*, *be-meşta* kelimeleri getirilmekteydi⁴⁷⁰. “*be-yurdu Edirne el- Mahrûse*”yi örnek olarak verebiliriz.

3. MERKEZ İLE ÇİRMEN ARASINDAKİ DİPLOMATİK İLİŞKİYE KONU OLAN MESELELER

Osmanlı Diplomatikası yüzyılların getirdiği bürokratik tecrübeden kaynaklanan zengin muhtevası ile merkezden çıkan yazılar, önemli birer kaynak olarak devrine ışık tutmaktadır.⁴⁷¹ Özellikle merkez-taşra arasındaki bürokratik işleyişini anlayabilmek için bu tür belgelerin iyi incelenmesi gerekmektedir. Biz de bu çalışmamızda Osmanlı Devleti’nin merkezi ile Çirmen arasındaki bu bürokratik ilişkiyi incelemeye çalıştık. Yani taşra ile merkez arasındaki bürokratik ilişki hangi

⁴⁶⁶ ÇŞS, s. 8

⁴⁶⁷ ÇŞS, s. 105

⁴⁶⁸ ÇŞS, s. 135

⁴⁶⁹ ÇŞS, s. 155-156

⁴⁷⁰ Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 114

⁴⁷¹ Yusuf Oğuzoğlu, “Osmanlı Devletinde Taşra İle Merkez Arasındaki Bürokratik İşleyiş Hakkında Bazı Bilgiler (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllar)”, *Osmanlı-Türk Diplomatığı Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul: İ.Ü.E. Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi; 1995, s.31

yollarla sağlandığı, hangi konularda “arz” sunulduğu, merkezden bunlara ne şekilde karşılık verildiği, merkezin taşradan ne gibi beklentilerinin olduğu daha doğrusu merkez-taşra arasındaki karşılıklı beklentilerin ne olduğu gibi sorulara yanıt aramaya çalıştık. Bu bakımdan sırasıyla taşradan merkeze resmî müracaat kimler tarafından yapıldığı ve bu resmî işlemlere sebep olan meselelerin neler olduğunu açıklamaya çalışmak yerinde olacaktır.

3.1 Resmî Müracaatı Yapanlar ve Müracaatın Yapıldığı Yer

Merkezden gönderilen emirlerin hitap bölümünden sonra yer alan “... Livâ-yı Tırhala ve Eynence Sancağı beyi Osman Bey Bundan akdem dergâh-ı mu'allama adam gönderüp ...”⁴⁷², “... Hâce Gül Ahmer nâm hatun dergâh-ı mu'allana gelüb ...”⁴⁷³, “... Sultân dâmet ismetuhanın evkâfi mütevellisi südde-i sa'âdetime mektûb gönderüb ...”⁴⁷⁴, “... Edirne'de Vâki' olan Sultan Murad Han tâb-sarâh İmâret Evkâfi mütevellî-i sâbika dergâh-ı mu'allama arz gönderüb ...”⁴⁷⁵, “... Şehzâde Sultan Muhammed tâb-sarâhın mahrûse-i İstanbul'da olan İmâret Evkâfi mütevellisi dergâh-ı mu'allama gelüb...”⁴⁷⁶, “... erbâb-ı tumârdan Muhammed nâm sipâhi dergâh-ı mu'allama gelib...”⁴⁷⁷, “... Ruscuk ve İncek kâdîliklerinde vâki' olan beytü'l-mâl-ı hâssa ve mevkûfat mukâbelerine ber-vech-i iltizâm emîn olan Hatib nâm kimesne kapuma adam gönderüp ...”⁴⁷⁸, “...nam kimesneler südde-i saadetime gelip ...” , “... Kadısı mektup gönderüp ...” , “... hükm-ü hümâyûnum verilmek ricâsına arz eylediği ...”⁴⁷⁹, gibi kayıtlar bizlere müracaatı yapanlar ve müracaatın yapıldığı yer hakkında bilgi vermektedir. Kayıtlarda görüldüğü gibi taşranın merkeze müracaatı, (Divan-ı hümâyûna) gerek sıradan halk gerekse askeri, idari ve adli organizasyonda yer alan yetkililer tarafından ya bizzat gidilerek ya mektup gönderilerek ya da adam gönderilmek suretiyle Divan-ı hümâyûna yapılmaktadır.

⁴⁷² ÇŞS, s.4

⁴⁷³ ÇŞS, s.8

⁴⁷⁴ ÇŞS, s. 16

⁴⁷⁵ ÇŞS, s.38-39

⁴⁷⁶ ÇŞS, s.42-43

⁴⁷⁷ ÇŞS, s. 136-137

⁴⁷⁸ ÇŞS, s.180

⁴⁷⁹ Oğuzoğlu, a.g.m., s.32

3.2. Resmî İşlemlere Sebep Olan Meseleler

Genel olarak belgelerin bir tasnifini yaptığımızda güvenlik ve asayiş ile ilgili dört kayıt, askerî meseler ile alakalı beş kayıt, timar tevcihi ile alakalı yedi kayıt, iltizam tevcihi ile alakalı iki kayıt, mütevellî tayini ile alakalı bir kayıt, diğer kayıtlar ise vergi toplanması ve vergi usulsüzlükleri ile alakalı meselelerden oluşmaktadır.

3.2.1 Güvenlik ve Asayiş İlgili Meseleler

Taşrada yaşanan yol kesme, adam öldürme veya başka türlü saldırı olayından sonra mağdur olan taraf merkeze ‘‘arz’’ da bulunarak durumu bildirir ve yardım talebinde bulunurdu. Merkezden, olayın meydana geldiği mahallin kadısına, sancakbeyine veya beylerbeyine hitaben bir ferman gönderilmekte bazen de kapıkulu askerleri arasından seçilmiş bir mübaşir tayin edilerek olayın tahtikatı yapılırdı.⁴⁸⁰ Örneğin, 30 Ağustos 1576 tarihli fermanında, Hacı Gül Ahmar Hatun, eşi Hacı Nasuh nam kimsenin Dimetoka’da ticaret yaparken öldürülmesi üzerine dergâh-ı muallaya bizzat giderek durumu bildiriyor. Merkezde olayın teftişi için dergâh-ı mualla çavuşlarından Mustafa Çavuş’u mübaşir tayin ettiğine dair bir hüküm yayınlıyor.⁴⁸¹ Bir başka belgede, bazı eşkiya ve ehl-i fesadın cemiyet içinde tüfek ve yaralayıcı aletler ile gezip evler basıp yollar keserek adam öldürmeleri üzerine dergah-ı mualla kapıcılarından Ahmet ve Yahya yanlarında sipahi ve hisar erleri ile gidip yarar bir kimseyi yiğit başı tayin edip yiğit başı ve il-erleri ile mezkurları hangi yolla olursa olsun mezkur fillerinin engellenmesi ve bir yerde toplanmaları aksi halde azille değil bedel-i siyasetle cezalandırılacaklarına dair ferman yayınlıyor.⁴⁸² 26 Ekim 1579 tarihli diğer bir belge de, Osman zade Validesi Hanım Sultan Vakfı’na bağlı vakıf karyelerden Körüklü nam karye sabıkan mamur ve şenlikli olup şimdiki zamanda ise تنها olması ve de ekser zamanlarda gelip gidenlerin öldürmesi olaylarının olması nedeniyle bey ve kadıların köy kondurulup derbend olması ricası

⁴⁸⁰ Oğuzoğlu, *a.g.m.*, s. 32

⁴⁸¹ ÇŞS. s. 8

⁴⁸² ÇŞS. s. 107

ve Darüssade Ağası Muhammed'in mezkûr durumu dergâh-ı muallaya iletmesi üzerine mezbur mahalle köy kondurulmsı ve isteyenlerin gelip yerleşmeleri ve temlik etmeleri ve kaç nefer olduklarının kaydedilip derbend olmalarına dair hüküm veriliyor.⁴⁸³ 24 Temmuz 1579 tarihli diğer bir kayıttta da derbend kurulmasına dair, Hanım Sultan Evkafi'ndan Gürgen nam karye önceleri mamur ve şenlikli olup şimdiki zamanda ise تنها ve ekser zamanda katl olayları önceden arz olunup gedüklü ferman ile derbend olup 30 nefer 19 cemazilahir 887 de defter mucebince derbendcilik hizmeti için tayin olunup mezkûr yerin imarı için gereken gayreti göstermeleri ve bu hizmetleri karşılığında tekalif-i örfiyeden muaf olmalarına dair bir ferman yayınlanıyor.⁴⁸⁴

3.2.2 Askerî Meseleler

Sefer-i hümâyûn veya donanma-yı hümâyûn zamanında gerekli olan yardımcı kuvvetler ve parasal kaynak için taşraya fermanlar gönderilmekteydi. Bu anlamda Çirmen'de yaya ve müsellemlerin donânma-yı hümâyûna katılmaları, kürekçi ihrâcı ya da kürekçi karşılığı bedel akçesinin talebine dair fermânların yayımlandığını görüyoruz. Örneğin, Bahar ayında yapılacak donanma-yı hümayun için kürekçi ve avarız teklifi ve eğer kürekçi sağlanmasında sıkıntı çekilirse 1000 akçe kürekçi başına bedel akçesi acilen Nevruz'dan evvel alınması ve bedel akçesi diye ziyade akçe alınmamasına dair bir ferman yayınlanmıştır.⁴⁸⁵ 19 Nisan 1580 tarihli donanma-yı hümâyûn için yayınlanan diğer bir fermânda, kürekçi yerine 50 akçe bedel akçesi istenmesine karşılık donanma-yı hümayun için acilen kürekçiye ihtiyaç olup Mehmet Çavuş vardığında bir an önce akçe toplanıp 900 akçe hesabı üzere yeterli olacağı eğer toplanmamış ise 20 hane bir kürekçi ihraç edip 900 akçe verip geri kalan 100 akçe ile de kürekçi tutup tersane-i amireye gönderilmesi kürekçi bulunmadı diye akçe vermektan sakınılmasına dair ferman yayınlanıyor.⁴⁸⁶ 24 Mart 1579 tarihli bir başka fermada ise, Karedeniz'e yapılacak donanm-yı hümayun için Çirmen Sancağı'ndaki sipahi ve zeamelerin tam techizatla hazır olup, 3705 Çirmen

⁴⁸³ ÇŞS, s. 36

⁴⁸⁴ ÇŞS, s. 120

⁴⁸⁵ ÇŞS, s. 66

⁴⁸⁶ ÇŞS, s. 163

müsellemi de yaya ve çeribaşları ile birlikte İstanbul'a gelip Nevruz'dan evvel donanmaya dahil olmaları istenmektedir.⁴⁸⁷

3.2.3. Tayin

Genellikle sicillerde vakıf görevlileri veya esnaf temsilcilerinin berat talepleri kadı tarafından yapılmaktaydı. Bu talepler de merkezde değerlendirildikten sonrada ilgili kimseye berat gönderilirdi. Beratın bir örneği ise sicile kaydedilmekteydi. Ç.Ş.S.'inde 2 Ağustos 1575 tarihli beratta Saruca Paşa Evkâfi'nin senelik 5000 guruş mahsul ile mütevellisi olan Ahmet'in vafatı üzerine Mustafa bin Ali'nin yevmi 10 aşer mahsule mutasarrıf olup avârız vergisinden ise muaf olmayup mütevellilik cihetine tayin olmuştur.⁴⁸⁸ Vilâyet-i Silivri yağçıları ve kürekcilerinin 985 Cemâzi'l-evvelinin on yedinci gününde vâki' olan Ağustos evvelinden sene-i 986 cemâzi'l-evvelinin 28 vâki olan Ağustos evveline gelince vâcib olan rüsûmları toplanması için silahdârlarım cemâ'tinden 182. bölükden yevmî yigirmi akçeye mutasarrıf Bekir bin İdris emin ve kâtib ta'yîn olunmuştur.⁴⁸⁹

3.2.4. Timar ve İltizam Tevcihi

Çirmen Şer'iyeye Sicilinde iltizam ve timar tevcîhleri yer almaktadır. Örneğin, Müfti Hüseyin Oğlu Memi'nin timarı Yastun Muharebesi'nde yer almaması üzerine elinden alınıp 3 bin akçelik timar Siyavuş Paşa tarafından Abdullah Oğlu'na tevcih ettirilmiştir.⁴⁹⁰ 5 Temmuz 1579 tarihli diğer bir kayıta ise, Çirmen Sancağı ve nahiyesinde Salih mutasarrıf olduğu timardan feragat etmesi üzerine Köstendil Sancağı'ndan beş bin dokuz yüz doksan dokuz akçelik ma'zûl timar Memi'ye tevcih olunmuştur.⁴⁹¹ 1 Mayıs 1579 tarihli kayıta, 29 Muharrem 984'den 5 Rebiülevvel 987'e kadar mültezim olan Rıdvan ve Ahmet iltizam süreleri doluyor. 145 bin akçe ile Hasan 987 Rebiülevvel'in 5'inde mezkûr iltizamı Mehmet bin Halit yevmi iki

⁴⁸⁷ ÇŞS, s. 75

⁴⁸⁸ ÇŞS, s. 8

⁴⁸⁹ ÇŞS, s. 135

⁴⁹⁰ ÇŞS, s. 44

⁴⁹¹ ÇŞS, s. 100

akçe ile katip Nebi bin Veli'de yevmi üç akçe ile nazır olup ber-vechi iştirak mültezimlik cihetine tevcih olunmuşlardır.⁴⁹²

3.2.5. Vergi

Osmanlı merkezi ile taşra arasındaki ilişkilerin önemli bir kısmı ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Bu ekonomik sebeplerin temelini ise vergi gelirlerinin toplanması oluşturmaktadır. Osmanlı merkezi olağan zamanlarda ya da olağanüstü zamanlarda vergi toplanması amacıyla fermanlar yayınlamaktaydı. Vergi toplanması ile alakalı incelediğimiz kayıtlarda on iki civarında kayıt yer almakta olup biz bir kaçına değineğiz. Örneğin, 20 Şubat 1579 tarihli kayıta, Çirmen, Sofya, Hasköy, Tatar Pazarı'nda vaki olan adet-i ağnam 24 Muharrem 987'de vaki olan April'den (Nisan) evvel vacip olan resm-i ganem vergisinin toplanması için sipahi oğlanlarından Yüzüncü bölükte yevmi yirmi akçe ulufeye mutasarrıf Osman Kılari tayin edilmiştir. Resm-i ganem vergisi iki koyun bir akçe 300 koyun beş akçe resm-i ağıl hesabı üzere toplanıp der-kese edilip defter imzalanıp ve mühürlenip koyun eminine teslim edilecektir.⁴⁹³ 20 Aralık 1580 tarihli diğer ferman ise harac vergisinin toplanması ile alakalıdır. Bu fermanla, 988 senesine ait haraçların toplanması için silahdar cemaatinden 217. bölükten yevmi 13 akçeye mutasarrıf Osman Çerkes emin ve Sağ ulufeciler cemaatinden 80. bölükten Mehmet Sadık katip tayin edilmiştir Bu haraç vergisinin hangi usulle toplanacağıda fermanla açık olarak belirtilmiştir.⁴⁹⁴ Nisan 1579 tarihli diğer kayıta ise, Ulufeciyan bölüğünden yevmi 14 akçeye mutasarrıf Mehmet Süleyman resm-i ganem vergisini toplayıp teslim kadiya usulüne uygun ve eksiksiz olarak teslim etmesi için ferman yayınlanıyor.⁴⁹⁵

3.2.6. Bürokratik Yanlılıklar

Sicillerde kimi zaman bürokratik yanlılıklardan kaynaklanan kayıtlarda gözükmektedir. Nitekim bizim incelediğimiz sicildedeki bu tür bürokratik

⁴⁹² ÇŞS, s. 105

⁴⁹³ ÇŞS, s. 81-82

⁴⁹⁴ ÇŞS, s. 182

⁴⁹⁵ ÇŞS, s. 160-161

yanlışıklarla ilgili kayıtlar mevcuttur. Örneğin, 14 Temmuz 1579 tarihli bir kayıtta Çirmen Kazası'nın asıl avarızı 886 senesinde 795 hane olup kürekçi ihracı ferman olduğunda kürekçi başına 50 akçe hesabıyla 30 bin akçe toplanıp hazine-yi amireye gönderilmiştir. Daha fazlasının verilemeyeceği arz edilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Çavuş mübaşir tayin olunup, teftiş etmiş ve 600 avarız hanesi olduğu tesbit edilmesi üzerine de avarız akçesi 600 hane üzerinden toplanması üzerine ferman yayınlanmıştır.⁴⁹⁶ Yine 7 Temmuz 1579 tarihli diğer bir kayıtta ise, Memi Bey vefat etmediği halde timarı alınıp başkasına veriliyor. Ancak vefat etmediği anlaşılınca timar tevcihi yenilenmiştir.⁴⁹⁷

3.2.7. Usulsüzlüklerle İlgili Meseleler

Merkez ile taşra arasındaki ilişkilere neden olan diğer bir konuda çeşitli usulsüzlüklerdi. Bizim inceledğimiz sicilde de kayıtların önemli bir kısmını vergi ile alakalı usulsüzlükler oluşturmaktadır. Kimi zaman vergiden muaf olunmasına rağmen vergi talebinde bulunulmuştur. Kimi zamanda vakıf ya da herhangi bir kimsenin tasarrufunda olunan vergi gelirlerine müdahalede bulunulmuştur. Bu gibi durumlarda taşrada yeralan kimseler kadı aracılığıyla bu tür usulsüzlükleri merkeze bildirmişlerdir. Merkezde bu tür vakıfalar karşısında tahkikat yapmak suretiyle usulsüzlükleri engellemeye yönelik fermanlar yayınlamıştır. Örneğin, 11 Nisan 1579 tarihli bir fermanla, İstanbul İmaret Evkafı'na bağlı vakıf karyelerinin vergileri vakfa aitken dışarıdan sancakbayi adamları, subaşı, şehir voyvodaları ve başka kimseler müdahalede bulunması üzerine mütevellî durumu merkeze bildiriyor. Merkezde vakıf vergilerine müdahale edilmemesi için ferman yayınlıyor.⁴⁹⁸ 7 Mart 1581 tarihli kayıtta ise, Aşçıbaşı Davut'a arpalık olarak verilen Kaocabaş ve ona bağlı karyelerin vilayet defteri mucebince adet-i ağnam mahsulu kayıtlı olmasına karşılık eminler vilayet defterine muhalif mezkur mahsullere dahl edip arpalığa zarar veriyorlar. Bunun üzerine Aşçıbaşı Davut durumu merkeze bildiriyor. Merkezde

⁴⁹⁶ ÇŞS, s. 121

⁴⁹⁷ ÇŞS, s. 101

⁴⁹⁸ ÇŞS, s. 42-43

mezkûrun arpalığına müdahale edilmemesine dair ferman yayınlıyor.⁴⁹⁹ 21 Haziran 1579 tarihli diğer bir kayıta ise, Rıdvan ve Ahmet müştereken mültezim iken iltizam süreleri dolmuş 35 bin akçe teslim etmişlerdir. Ancak mevkufat ve bad-ı hevâ ve mal-ı hassa ve mal-ı mevkuf ve kaçgun ve mukatasına bi'l-fiil emin-i mültezim olan Hasan Rıdvan ve Ahmet'in zimmetinde 89500 akçe olduğunu merkeze bildiriyor. Merkezde olayın tahkikatını yaptırarak zimmetlerinde olan akçelerinin alınmasına dair ferman yayınlıyor.⁵⁰⁰ Son olarak 1 Mayıs 1579 tarihli kayıta, Çirmen Kazası'nda Elvan Deresi'nde Mucibe Hanım'a babasından kalan mülk değirmene Ferhat gasben zapt edip başka bir kimseye hilaf-ı şer satması ve Mucibe Hatun'un vefat etmesi ile Durmuş elindeki fetva-yı şerif mucebince merkeze durumu arz etmiştir. Merkezde vakıanın teftiş edilmesine ve eğer vaka arz edildiği gibi ise fevtay-ı şerife göre hüküm edilip mezkûr şahsın men edilmesine dair bir ferman yayınlamıştır.

Taşra ile merkez arasında ilişkilere konu olan meselelere yukarıda göstermeye çalıştığımız gibi çeşitlilik arz etmektedir. Ancak ağırlıklı olarak vergi ile alakalı olduğu görülmektedir. Vergi ile alakalı olan meselelere baktığımızda da çoğunlukla başkalarının vergi gelirlerine müdahale edildiği görülmektedir.

⁴⁹⁹ ÇŞS, s. 113

⁵⁰⁰ ÇŞS, s. 103-104

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 14. yüzyılın başlarında temelleri atılmış ve çok kısa bir sürede özellikle de Balkanlar'da genişleme alanı bulmuştur. Bu anlamda Çirmen Osmanlı'nın Balkanlar'da ilk fethettiği yerlerden olup aynı zamanda ilk teşkil edilen sancaklardan da biri olarak Osmanlı taşra düzeninde yerini almıştır.

Osmanlı 16. yüzyılda bir cihan imparatorluğu olarak üç kıtaya hâkim olmuştur. Osmanlı'nın kısa sürede böylesine bir imparatorluk kurmasında idari anlamda merkezîyetçi bir yönetim ve merkezîyetçi yönetime sıkı sıkıya bağlı taşra örgütlenmesinin büyük bir önemi vardır. Osmanlı yayılmasının ekonomik boyutunda ise, devrinin en önemli kurumu olan timar sistemi yer almaktadır. Sosyal boyutunda ise vergi adaleti, güven ortamı ve hoşgörü gibi temel hak ve hürriyetlerin imparatorluk re'âyâsına sağlanması yer almaktadır.

16. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Osmanlı'nın klasik düzeninde aksaklıklar gözlenmeye başlanmaktadır. Bu incelediğimiz belgelerde açık olarak gözlemlenmektedir. Osmanlı merkez-taşra ilişkisinde iktisadî nedenlerin önemli olduğunu görülmektedir. Özellikle de vergi gelirlerinin taşrada kimler tarafından hangi usulle alınacağı belli olmasına rağmen bu dönemde görevlilerinin bu usullere pek riayet etmedikleri gözükmektedir. Yine olağanüstü dönemlerde alınan avarız vergisi bu dönemde artık olağan bir hal almış gibi gözükmektedir. Re'aya ise artan vergi yükünden dolayı yerlerini terk etmeye başlamıştır. Osmanlı'nın klasik çağının temel kurumlarından biri olan timar sistemi yerini tüm Osmanlı sathında olduğu gibi Çirmen'de de iltizâma bıraktığının emareleri yine bu dönemde gözlenmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde Celali İsyancı öncesi asayişin bozulması emareleri Çirmen'de de gözükmektedir. Halk arasına eli silahlı insanlar girerek toplumun düzenini bozuyordu. Devlet ise bunu önlemek için ıssız bölgeler de derbent teşkilatları kuruyor, toplu mekânlarda ise yerel unsurlar etkinleştirilmeye çalışılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Çirmen, yaya-müselleme sancağı olarak teşkilatlanmıştır. Çirmen, 16. yüzyıl sonlarında da diğer yaya-müselleme

sancaklarının aksine bu konumunu devam ettirmiş, Osmanlı Devleti'nin yayamüsellem ihtiyacını karşılamaya devam etmiştir.

Osmanlı merkez-taşra ilişkisi çeşitli konularda yayınlanan fermanlar aracılığı ile sağlamaktadır. Bu fermanlar kimi zaman Çirmen'nin bir yöneticisi, ya bölgenin ileri geleni ya da sıradan re'ayanın arzı üzerine yayınlandığı gibi. kimi zaman da merkez kaynaklı fermanlar yayınlanmaktadır. Bu fermanlar hangi amaçla yayınlanırsa yayınlansın, Osmanlı'nın temel dünya görüşünü oluşturan adaleti muhafaza etme amacını güttüğü gözükmektedir.

KAYNAKÇA

AFYONCU, Erhan, “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. I /sayı I, 2003, s. 267-286

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadi ve İdari Tarihi*, Ankara: Barış Yayınları, 1999.

_____, **Mustafa**, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimaî Tarihi (1243-1453)* c. I, Ankara: Barış Yayınları, 1999.

ANABRİTANNİCA, c. X, İstanbul: 1994, s. 186-187

AYBET, Gülgün Üçel, “16 ve 17 Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hukuk Müessesesinin Önemi”, *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. V. Ankara: 22-26 Eylül, 1986, s. 2147-2154

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c. I-III, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2. Baskı, 2006.

BARKAN, Ömer Lütfü, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. II. Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Vakıflar Dergisi*, vol. II (1942), s. 279-365.

_____, **Ömer Lütfü**, “Timar”, *İslam Ansiklopedisi*, c. X, MEB, 1945. s. 287-333

BELDİCEANU, Nicoara, *14 Yüzyıldan 16 Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Teori Yayınları, 1985.

ÇALIK, Sıdık, *Çirmen Sancağı Örneği'nde Balkanlar'da Osmanlı Düzeni (15.16. Yüzyıllar)*, İstanbul: Bosna-Hersek Dostları Vakfı Yayınları, 2005.

ÇİÇEK, Kemal, “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos, 1995. s. 93-111

DENEY, J., “Sancak”, *İslam Ansiklopedisi*, c. X, 1979.

DOĞAN (KAYAPINAR), Ayşe, *Bulgaristan'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması (XIV-XV Yüzyıl)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 1998,

ERGENÇ, Özer, *16. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, Ankara: TTK, 2006.

_____, **Özer**, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VII. Türk Tarih Kongresi*, c. II'den ayrı basım, Ankara: TTK, 1986. s. 1265-1274

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken, 2002.

GÖK, Nejdet, “Osmanlı Diplomatasında Berat Formu ve Berat Anlamında Kullanılan Diğer Terimler”, *Türkler*, c. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 865-874.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2007

_____, **M. Tayyib**, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, İstanbul: 1992

GÖYÜNÇ, Nejat, “Timar Ruznamçe Defterlerinin Biyografik Kaynak Olarak Önemi”, *Bellekten*, c. LX/sayı 227 (Nisan 1996), s. 127-137

_____, **Nejat**, *Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)*, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 77-88

İLGÜREL, Mücteba, 17 Yüzyıl Balıkesir Şer'iyeye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, c. I, 11-15 Ekim 1976, Ankara: TTK Yayınları, 1977, s. 1275

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVI Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatlanması ve Sosyal Yapı*, Ankara: TTK, 2003.

_____, **Yusuf**, “ XVI. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Osmanlı Şehirleri”, *Bellekten*, c. LIII, Sayı. 206-208, s. 637-679

_____, **Yusuf**, “ Çirmen”, *Diyanet Ansiklopedisi*, C. VIII, s.341-343

İNALCIK, Halil, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara: TTK, 1987.

_____, **Halil**, *Osmanlı Uygarlığı*, Yayına Hazırlayan: Halil İncalcık-Günsel Renda, c. I-II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2004.

_____, **Halil**, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev: Ruşen Sezer, İstanbul: YKY, 2003.

_____, **Halil**, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayınları, 1996.

_____, **Halil**, “1431 Tarihli Timar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Timar Sistemi”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s:1996.

_____, **Halil**, “ Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, İstanbul: Eren Yayınları, 1993

_____, **Halil**, “ Rumeli”, *İslam Ansiklopedisi*, c. IX, s. 767

_____, **Halil**, “Eyalet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XI. 1996

İNBAŞ, Mehmet, “Balkanlar’da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti”, *Türkler*, c. IX, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s.154-163

İPŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı Taşra Teşkilatı” *Osmanlı Devleti Tarihi*, Editör: Ekmelleddin İhsanoğlu, c. I-II, İstanbul: 1999.

_____, **Mehmet**, *Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (17. yüzyıla Kadar)*, Belleten, c: LIII, ss:206-208, s. 597-699

KARPAT, Kemal H. “ Balkanlar” , *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. III, 1996. s. 25-32

KAYAPINAR, Ayşe, “Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti”, *Balkanlar El Kitabı*, der. O. Karatay-B. A. Gökdağ, c. I, Çorum-Ankara: Karam Vadi Yayınları, 2006.

_____, **Ayşe**, “II. Bulgar Krallığı”, *Balkanlar El Kitabı*, der. O. Karatay-B. A. Gökdağ, c. I, Çorum-Ankara: Karam Vadi Yayınları, 2006, s .232-251.

KAYAPINAR, Levent, “ Yunanistan’da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması (1361-1461)”, *Türkler*, c. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001. s.187-193

KILIÇ, Orhan, “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeyilikler/ Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)”, *Türkler*, c. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 887-899.

_____, **Orhan**, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ: 1997.

KUNT, Metin, *Sancaktan Eyalete, 1550-1560 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. 1978.

KÜÇÜKKALAY, A. Mesud, *Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler Avrupa ve Osmanlı Devleti*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2001.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Münşeat Mecmualarının Osmanlı Diplomatîği Bakımından Ehemmiyeti”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri, (Bildiriler)*, İstanbul: 30 Nisan-2 Mayıs 1986, s. 169-176

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1998.

_____, **Mübahat**, “*Tarih Araştırmalarında Usul*”, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2001.

OĞUZOĞLU, Yusuf, “Osmanlı Devletinde Taşra İle Merkez Arasındaki Bürokratik İşleyiş Hakkında Bazı Bilgiler (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllar)”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul: İ.Ü.E. Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi; 1995, s.31-42

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul: Eren Yayınları, 2. Baskı, 1990.

ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Yayınlar, 2007.

_____, **İlber**, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara: 1994.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I-III, MEB, 2004.

PALMER, .A. B. “ Yeniçerilerin Kökeni” *Söğütten İstanbul'a* der. Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara: İmge Kitabevi, 2005, s. 475-516.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları (Seçme Eserler I)*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007.

_____, **Şevket**, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İstanbul: K Kitaplığı, 1999.

PEREMECİ, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, İstanbul: 1940.

SARICAOĞLU, Mehmet Esat, *Mali Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahmut Döneminde Edirne Örneği)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001

STEİN, Mark. L., *Osmanlı Kaleleri, Avrupa'da Hudut Boyları*, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Türkiye İktisad Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 7. Baskı, 2005.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara: TTK Yayınları, 1988.

_____, **İ. Hakkı**, *Osmanlı Devleti'nde İlimiye Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları, 1988.

_____, **İ. Hakkı**, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, c.I, Ankara: TTK Yayınları, 1988.

_____, **İ. Hakkı**, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara: TTK,1988

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007.

_____, **Mehmet Ali**, “Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 111-121

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Yaşar UĞURLU

Sürekli Adresi : Cevizlidere Caddesi Bulvar Apartmanı 56/13 Balgat/
ANKARA Tel: 0312 4731228

Doğum Yeri ve Yılı : Ankara 15.11.1981

Yabancı Dili : İngilizce

İlköğretim : Nenehatun İlköğretim Okulu -1995

Ortaöğretim : Ömer Seyfettin Lisesi – 1998

Lisans : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Tarih Bölümü- 2005

Çalışma Hayatı : 15.03.2006 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Vakıf Arşiv Yönetim Sistemi (VAYS) projesinde çalışmaya başladım. Yaklaşık iki yıl çalıştıktan sonra 20.1.2008 tarihinden itibaren de Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nün Tapu Arşiv Bilgi Sistemi (TARBİS) Projesi'nde çalışmaktayım.